

Zdravko Dizdar

(Hrvatski institut za povijest, Zagreb)

OSNIVANJE I DJELATNOST ČETNIČKIH UDRUŽENJA NA PODRUČJU GRADA I KOTARA OSIJEK U MONARHISTIČKOJ JUGOSLAVIJI (1918.-1941.)

(Drugi dio)

UDK 329(497.5 Osijek=163.41)''1918/1941''

Izvorni znanstveni rad

Primljeno: 15. 3. 2005.

U radu se na temelju istraživanja izvorne građe i objavljene literature prikazuju politička kretanja te, osobito, osnivanje i djelatnost četničkih udruženja na području grada Osijeka i osječkog kotara u razdoblju Kraljevine SHS/Jugoslavije od 1918. do 1941.

Ključne riječi: Kraljevina SHS/Kraljevina Jugoslavija, četničke organizacije, Osijek, osječki kotar.

Politička kretanja te dalje osnivanje i djelovanje četničkih organizacija u Osijeku i osječkom kotaru od 1929. do 1941.

Nakon proglašenja diktature 6. I. 1929. raspuštene su sve organizacije političkih stranaka te zabranjena svaka politička djelatnost koja je po ocjeni organa režima bila uperena protiv državnog poretka, pa tako i na osječkom području. Država je nazvana Kraljevina Jugoslavija, podijeljena na *devet banovina*, od kojih je na umjetni način u njih šest osigurana srpska većina, čime je hrvatski etnički i povijesni prostor bio raskomadani. Grad Osijek i osječki kotar uključeni su u sastav Savske banovine sa sjedištem u Zagrebu. Raspuštene su sve općinske i gradske uprave, pa su banske vlasti, prema kraljevoj ovlasti, postavile nove sebi odane uprave. Strogo je bilo zabranjeno spominjanje narodnoga imena, isticanje zastava i drugog znakovlja (što se u praksi odnosilo prvenstveno na Hrvate), raspuštena su brojna hrvatska društva i udruženja, ograničena sloboda govora, uvedena cenzura, a pooštreni su i zakoni prema svim građanima Jugoslavije, koji navedene zabrane ne bi provodili ili se na bilo koji način protivili režimu kraljeve diktature. To je posebice pogađalo hrvatski narod, koji je osuđivao skupštinski atentat na svoje prvake 1928. i državni centralizam, u osnovi velikosrpski hegemonizam, a nije se mirio ni s diktaturom koja mu je nastojala poništiti sve značajke naroda i s kojom je zavlдалo još jače okrutno vojno-policijsko nasilje i veliko

bezakonje, pri čemu su mnogi Hrvati bili proganjani, tučeni i mučeni, uhićeni, osuđeni na zatvor i robiju, a neki i na smrt ili su bili ubijeni. Zato su se protiv monarhoapsolutizma HSS-ovi narodni poslanici inž. August Košutić, potpredsjednik i dr. Juraj Krnjević, glavni tajnik HSS-a, koji su izbjegli u inozemstvo, a nakon uhićenja dr. V. Mačeka u prosincu 1929., obratili siječnja 1930. za pomoć memorandumom Ligi naroda, ali bez učinka, jer su mnogi tadašnji vladajući krugovi, prvenstveno oni Francuske i Velike Britanije, pozdravili uvođenje kraljeve diktature u Jugoslaviji.¹ Kao jedan od odgovora na ubojstva niza Hrvata i brojna velikosrpska nasilja nakon uvođenja diktature 1929. dolazi do osnivanja ilegalne organizacije “*Ustaša - hrvatski oslobodilački pokret*” s dr. Antom Pavelićem na čelu, s ciljem stvaranja samostalne i neovisne hrvatske države, izvan Kraljevine Jugoslavije. Pavelić i veći dio ustaškog vodstva djeluje u inozemstvu, gdje okupljaju dio državotvornih emigranata i osnivaju organizacije i uporišta, te izvode i prve akcije u zemlji, kao što je primjerice tzv. Velebitski ustanak iz 1932. u Lici, ali i neke na području Osijeka (podmetnute eksplozije na željeznici) i okolnim područjima (Đakovo, Vinkovci).² Zato će se oni kao hrvatski “naciona-

¹ Ferdo Čulinović, *Dokumenti o Jugoslaviji*, 299-300. U memorandumu se posebno ističe: “...na cijelom hrvatskom državnom teritoriju uveden je apsolutistički režim srpskog kralja, koji hrvatskom narodu uskraćuje primarna narodna prava, koja su inače osigurana svakom narodu. Tako je zabranjena uporaba imena hrvatskog naroda, koji je priznat u međunarodnim ugovorima kao međunarodni faktor, te koji se nije odrekao niti svojeg imena niti svoje egzistencije u zajednici naroda. Zabranjeni su hrvatski grb i hrvatska zastava. Raspuštena su i dapače zabranjena hrvatska kulturna i znanstvena društva. Istisnut je hrvatski jezik iz škola i javnih službi. Krivotvorena je i brisana hrvatska povijest u školskim knjigama. Nastoji se zaustaviti kulturni napredak hrvatskog naroda, da se narodu otuđe hrvatske generacije, pa da im se otuđi cjelokupna hrvatska pisana literatura. Zapostavlja se hrvatska vjera, a oštećuju se grobovi (npr. u Zagrebu 1. studenog 1929.). Samovoljno su hrvatske zemlje razdrobljene i istodobno podvrgnute srpskoj prevlasti. Zabranjeni su historijski državni nazivi, n. pr. Hrvatska i Bosna. Samovoljno su raspisani porezi i druga javna podavanja, koji se silovito utjeruju i bez kontrole troše većinom u Srbiji...” Naglašeni dijelovi u memorandumu su u originalu.

² HDA, Grupa VII., dok. inv. br. 1229 i 1242. Izvješće Kotarskog načelstva Đakovo od 30. VII. 1930. Banskoj upravi Savske banovine o upućivanju u Zagreb 20 uhićenika u svezi ustaške terorističke akcije te Izvješća osječke policije o eksplozijama na želj. stanici u Osijeku 30. VI. 1931. i 14/15. VIII. 1932. koje su organizirale ustaše. S osječkom skupinom bio je povezan ustaša Mijo Seletković, tadašnji šef policije u Đakovu, gdje je organizirao 20 osoba i planirao atentat na kralja i druge akcije i na osječkom području, a bio je direktno povezan s dr. A. Pavelićem te je 1930. pobjegao na Janka Pustu. Iz Zagreba s osječkom skupinom, nakon odlaska Pavelića u emigraciju 1929., vezu je držao Stipe Javor, koji je nekoliko puta dolazio u Osijek (gostiona “Zvingl” i stan Kamila Kravarića) te im prenosio upute za rad dok nije uhićen, osuđen i u S. Mitrovici ubijen. Glavni mu je oslonac u Osijeku bio Stjepan Nürnbergger. Oni su osnovali Hrvatsku stranka prava (*Hrvatski list*, Osijek, 14. XII. 1941.). No, uslijed zabrane hrvatskih organizacija, te uhićenja, preostali članovi većinom se uključuju u Hrvatsko pjevačko glazbeno društvo “Frankopan” (na čelu kojeg je bio Ljudevit Šestić) i u okviru kojega je od 1928. bila djelovala “Hrvatska omladina” te se posebice aktiviraju od 1937. godine.. Neki članovi su se uključili u “Križare”, osnovane u Osijeku 1931. kojih je prvi predsjednik bio ing. Karlo Keler, a zatim Franjo Redlih, Franjo Gentner i Stjepan Pendić. HDA, Fond: R SUP SRH SDS, Šifra 01., red. br. 36. Bivše građanske stranke na kotaru Osijek /elaborat/. Poglavlje: Razvoj i djelovanje ustaškog pokreta prije Drugoga svjetskog rata na području grada i kotara Osijek.

listi i separatisti” posebice naći na udaru režima diktature, a Pavelića su jugoslavenske vlasti u odsutnosti osudile na smrt. Zemlju je u to vrijeme zahvatila i svjetska gospodarska kriza, koja je strahovito pogodila ukupno gospodarstvo a time i najšire pučanstvo, što je pojačalo mogućnost velikosrpskim vlastodržcima da još više sebi podrede hrvatsko gospodarstvo i jače zapostave njegov razvitak. Osijek je to posebno osjetio u svakom pogledu. Osim oslonca na vojsku i policiju, poredak se oslanjao i na brojna nacionalistička i velikosrpska društva te organizacije, među kojima su se posebno isticale četničke skupine terorom i okrutnošću, te ubojstvima mnogih Hrvata tih godina, a tada započinje ponovno njihovo osnivanje i djelovanje u Osijeku i na osječkom kotaru. Režimu je četnička organizacija služila kao jedno od sredstava za borbu protiv sve jačeg oporbenog raspoloženja stranaka i skupina prvenstveno u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini ali i u drugim državnim područjima izvan nekadašnje Kraljevine Srbije. One su nemilosrdno obračunavale sa svojim političkim protivnicima primjenjujući najčešće raznovrsne oblike terora koji su u nizu slučajeva završavali zločinima. Posebno su na udaru bile pristalice hrvatskih nacionalnih stranaka, najčešće označavani kao “plemenski” i “separatistički pokreti” koji razbijaju i ruše osnove Kraljevine Jugoslavije, ali isto tako i pristaše ilegalne KPJ, koji su bili i najžešći politički protivnici velikosrpske hegemonije i kraljeve diktature.³ Od početka 1929. pa do kraja 1931. provedena su masovna uhićenja komu-

³ Slično su pisale i druge političke skupine. Tako u brošuri: *Put k oslobođenju hrvatskog naroda*, izdanoj 1932. u Beču od skupine “Hrvatskih nacionalnih revolucionaraca”, a koju je zasebno tiskala i u inozemstvu širila KPJ piše: “...’**Šta je to ‘jugoslavenstvo’?** ‘Jugoslavenstvo’ je **pusta prevara**, jer u Jugoslaviji **gospoduju srbijanski vlastodržci s dinastijom na čelu** i u njihovim rukama nalazi se **sav aparat vlasti**: vojska, diplomacija, državna uprava, policija i žandarmerija, kao i **sva državna novčana sredstva**. ‘Jugoslavenstvo’ je samo **firma** kojom srbijanski vlastodržci nastoje da okupe oko sebe još i hrvatske i slovenske bogataše, da bi njihovom pomoći lakše tlačili hrvatski i slovenski, makedonski i druge narode. To ‘jugoslavenstvo’ nema **ništa zajedničkog** niti sa starijim jugoslavenskim shvaćanjima **Štrosmajera, Račkog ili Supila**, a pogotovo ne **Stjepana Radića**. ...Besmisleno je i uvredljivo nazivati Hrvate nekakvim plemenom ili kao punih deset godina parlamentarnog režima, dijelom nekakvog troimenog naroda Srba, Hrvata i Slovenaca, ili kao od proglašenja diktature jednostavno ‘jugoslavenskim narodom’, kojega ukazima stvara kralj Aleksandar, za sada od Triglava do Gjevgelije, i hoće da u to veliko-srpsko more pretopi ne samo slavenske narode na Balkanu, kao Hrvate, Slovence, Crnogorce, Makedonce, nego i putem odnarođivanja i posrbljivanja još i neslavenske narode i narodne manjine, kao Albance, Nijemce, Mađare, Rumunje, Turke, Grke i Židove. Kralj Aleksandar hoće u interesu svoje dinastije i za sjaj svoje krune da Hrvatsku izbriše i poruši, da nasilnim sredstvima ubije nacionalnu svijest Hrvata, da oni napuste borbu za svoje narodno oslobođenje, da zaborave svoju narodnu prošlost i ne misle na svoju narodnu budućnost...’**Hrvatski narod neće da zaboravi na svoju prošlost, to manje, što nema za to nikakva razloga**”, govorio je već blagopokojni Stj. Radić hrvatskoj i srpskoj gospodi u sudbonosnoj sjednici Narodnog Vijeća, dne 24. studenoga 1918. ...’U skladu sa svojom poviješću i s hrvatskom narodnom sviješću i sa zdravim razumom, hrvatski je narod potpuna historijska i kulturna individualnost, pa mu prema tomu pripada neograničeno pravo narodnog samoopredjeljenja’ – tako je glasio zaključak Hrvatske Seljačke Republikanske Stranke od 9. siječnja 1921...”. Arhiv Srbije i Crne Gore, Beograd, Arhiva CK SKJ, KI 1932/38. i ZŠ/Ia-93., str. 40-41.

nista i u Osijeku, a policija je, nakon mučenja 2. IX. 1929. ubila Josipa Hauka, člana Mjesnog komiteta KPJ Osijek. U Osijeku je u lipnju 1930. sud osudio 24 komunista od 1 do 2 godine zatvora. U isto vrijeme 20 komunista iz Osijeka osuđeno je u Beogradu od Suda za zaštitu države od jedne do deset godina robije koliko je dobio Franjo Jelavić, sekretar Mjesnog komiteta KPJ Osijek.⁴ I nakon toga su pojedinci iz Osijeka osuđivani zbog komunizma kao primjerice Ivanka Muačević 1931. (na 6 mjeseci) i 1933. (na 2 g.). U isto vrijeme bilo je uhićeno i pod istragom više pojedinaca u svezi s ustaškim terorističkim akcijama, ali i neki članovi HSS-a, a neki su i suđeni. U političkoj parnici protiv dr. V. Mačeka, predsjednika HSS-a i «terorističke» skupine (Bernardić) u Beogradu 1930. pred «Državnim sudom za zaštitu države» u obrani 23 optuženih sudjelovali su i osječki odvjetnici dr. Stjepan Hefer i dr. Ferdo Bošnjaković. Maček je s osam drugih oslobođen krivnje, dok je ostalih 14 optuženih osuđeno od 1 do 15 godina robije. Sve to je stvaralo sve jače ogorčenje protiv režima diktature.⁵

Osnovno programsko načelo četničke organizacije bilo je zalaganje za ideju “jugoslavenskog nacionalizma”, tj. “beskompromisnog integralnog jugoslavenstva i unitarizma”, što je bila i službena politika režima nakon uvođenja šestosiječanjske diktature kralja Aleksandra Karađorđevića 1929. godine. Drugo i treće programsko načelo bilo je zalaganje za vladare iz dinastije Karađorđevića i jedinstvenu Jugoslaviju (u osnovi proširenu Veliku Srbiju), što je slikovito izraženo u četničkom geslu “Za kralja i otadžbinu”. Zato ne čudi što je, uz zabrane rada svim političkim strankama i udruženjima, već u siječnju 1930. ipak bio odobren rad “Udruženju četnika za slobodu i čast otadžbine” o čemu su izvještene sve banske vlasti u zemlji “kako bi dozvolile rad i postojanje mjesnih pododbora” ove četničke organizacije.⁶ Na osnovi tog odobrenja nastavit će s radom neka od postojećih i osnovati se nova četnička udruženja širom zemlje, pa tako i ono u Osijeku i na području osječkog kotara, ali i ona na području okolnih gradova i kotareva, s kojima su osječka udruženja sudjelovala u gotovo svim akcijama. Udruženje četnika za slobodu i čast otadžbine je 12. V. 1930. u Beogradu održalo i svoj kongres na kojem su određeni budući zadaci četničke organizacije.⁷ Sve to je izazivalo ne samo omraženost režima, njegove politike i njegovih eksponenata, već i sve više organiziranu protuaktivnost, posebice komunista i ustaša, ali i bivše SDK.

⁴ M. Konjević, Radnički pokret u Slavoniji 1929.-1941. (Slavonski Brod, 1981.), 57-59.

⁵ R. Horvat, n. dj., 466-470. i 474. Horvat navodi kako je od proglašenja diktature pa do tada (kraj lipnja 1930.) bilo “u policijskim zatvorima umoreno 76 osoba”, a “vođeno 69 političkih parnica, na kojima su 3 osobe osuđene na smrt, 1 osoba na doživotnu tamnicu, a daljnjih 319 osoba ukupno na 1201 godinu i 9 mjeseci strogog zatvora”. No, bio je to tek početak represije i zločina režima diktature uglavnom protiv Hrvata, kako komunista tako i nacionalista te drugih protivnika režima.

⁶ HDA, SB, UO, Pov. br. 17565/1930.

⁷ *Narod i država*, br. 39. (Osijek, 12. V. 1930.), 3.

Naime, kao odraz političkih kretanja, nakon smrti Stjepana Radića i uvođenja šestosiječanjske diktature 1929., režim prosuđuje da mu je potrebno i na području kotara i grada Osijeka osnivanje četničkih udruženja. Tako se na osječkom području pojavljuje, prema nekim podacima već 1930. prvi “*Pododbor Četničkog Udruženja za čast i slobodu otadžbine u Osijeku*”. Njegov glavni organizator i rukovodilac bio je *Vlado Išpanović* čaraparski obrtnik a njegov zamjenik *Milan Zorić*. Pododbor radi neprijavljen protuzakonito po uputama Glavnog četničkog odbora u Beogradu. On je odmah imao zadaću da radi i kao kotarski pododbor na osnivanju četničkih pododbora na području tadašnjeg osječkog kotara (a dijelom i na susjednom graničnom području vukovarskog kotara). Išpanović i Zorić su se angažirali na okupljanju i uključivanju u rad na četničkom programu i organizacijama ljudi u Osijeku i na području osječkog kotara, koje će se ubrzo službeno i osnovati. Ipak u gradu nisu uspjeli okupiti i uključiti u rad četničkog pododbora gotovo nikoga od istaknutijih građana zbog čega je on imao mali broj članova, oko 30-tak.⁸ Oni su od početka bili povezani s osječkim patriotskim, nacionalnim i viteškim društvima sličnog programskog sadržaja, kojima je odobren rad kako što su: Udruženje dobrovoljaca, Narodne Odbrane i Udruženje rezervnih oficira.⁹ Zbog pritisaka javnosti *Vlado Išpanović*, kao opunomoćenik Glavnog četničkog odbora, prijavio je 15. II. 1933. vlastima osnivačku skupštinu *Pododbora Četničkog*

⁸ HDA, R SUP SRH SDS, Šifra 01., red. br. 36. Bivše građanske stranke na kotaru Osijek /elaborat/. Poglavlje: Djelatnost četničkih udruženja za bivše Jugoslavije na području grada i bivšeg kotara Osijek, str. 60-63. Opširnije o radu četničkih udruženja na susjednom vukovarskom području vidi: Z. Dizdar: Osnivanje i djelatnost četničkih udruženja na području grada i kotara Vukovar u monarhističkoj Jugoslaviji (1918.-1941.), 212-287.

⁹ HDA, Grupa VII., dok. inv. br. 1190. Izvješće Predstojništva gradske policije u Osijeku od 16. VII. 1930. Bansknoj upravi Savske banovine. Prema njemu do tada su od patriotskih nacionalnih i viteških društava na području grada Osijeka izabrali uprave: Župe Sokola Kraljevine Jugoslavije. Društva Sokola Kraljevine Jugoslavije (Gornji i Donji grad), Jadranske straže (Gornji i Donji grad), Narodne Obrane, Udruženja Dobrovoljaca, Udruženja rezervnih oficira i Slavenskog kola Jahača Knez Pavle, te se dostavljaju popisi uprava tih društava, od kojih ćemo navesti one “Udruženja dobrovoljaca” i “Narodne Obrane”, četnicima najbližih prema programu. Tako su tada članovi uprave “*Udruženja Dobrovoljaca*” bili: dr. Slavko Diklić, advokat i javni bilježnik, prof. Milan Vakanjac, profesor, Ilija Beara, gr. činovnik, Ivan Palić, grad. namještenik, Radovan Krstanović, inkasant električne centrale, Savo Odobasa, šeširdžija, Nikola Prica, gr. potrošar, Iso Čodanović, želj. činovnik, Kosta Božović, kanitiner, Milan Ercegović, čuvar pruge, Lazar Krasnić, gradski oficijal i Živojin Jovandić, trgovac. SDS-u su prije pripadali Diklić, Beara i Krasnić, a u NRS-u Krstanović, Odobasa, Prica, Čodanović, Ercegović i Juvandić, i nakon 6. I. 1929. svi su “manifestirali punu lojalnost”. U upravi “*Narodne Obrane*” tada su bili (a prije pripadali stranci): ing. Konstantin Čutuković, gradski tehnički savjetnik (DS), Albert Rupp, bankovni činovnik (DS), Perošlav Ljubić, novinar (NRS), ing. Radoslav Franjetić, inspector voda (SDS), dr. Nikola Savić, profesor (NRS) Lazar Brkić, profesor, inspector Min. prosvjete u mirovini (NRS), dr. Dinko Erman, gradski liječnik (DS), Dragutin Boch, ravnatelj (SDS), Vladimir Malin, graditelj (SDS), Jovan Nikolić, prota u mirovini, dr. Matej Perić, advokat i javni bilježnik (DS), Ante Perković, okružni inspector (SDS), dr. Mladen Šimunović, advokat i javni bilježnik (NRS), Hinko Sirovatka, ravnatelj osiguravajućeg društva (DS), Aleksandar Stanetti, trgovac (DS), dr. Milan Stijić, profesor (SDS), Spasoja Tešić, brigadni deneral i Jovan Vuković, trgovac (RNS), a svi su poslije 6. I. 1929. “manifestirali punu lojalnost”.

Udruženja za čast i slobodu otadžbine u Osijeku što je od gradskih policijskih vlasti samo uzeto «na znanje» te je tako provedeno službeno osnivanje tog pododbora i omogućen njegov dalji rad. Za predsjednika tog Pododbora četničkog udruženja u Osijeku izabran je tada *Raković*, a potom je već od 1933. pa do raspuštanja odbora predsjednik bio *Vlado Išpanović*, dok je počasni predsjednik bio *pukovnik Šćepa Simović*, zapovjednik Osječkog vojnog okruga, čime je udruženje očito htjelo iskazati kako kod vojnih struktura ima jednoga od svojih glavnih zaštitnika.¹⁰ Neki pododbori tog četničkog udruženja u susjedstvu bili su također osnovani i djelovali na sličan ilegalan način već od 1929. godine (primjerice u Borovu od 1929., Đakovu od 1930., Vukovaru od 1931.). Da bi povećali broj četničkih članova Išpanović i Zorić su, u ime Glavnog četničkog odbora, angažirali na području osječkog i vukovarskog kotara vrbujući u novoosnovanim kolonijama bivše solunske dobrovoljce u četnička udruženja u čemu su im pomogli pojedini tamošnji istaknutiji četnici. To će rezultirati osnivanjem četničkih pododbora na području tadašnjeg osječkog kotara u Dalju i Petrovoj Slatini, kao i onih u graničnim selima vukovarskog kotara: u Adi, Markušici (općinskog), Palači, Podrinju, Silašu i Šodolovcima, te na području valpovačkog kotara u Čepinskim Martincima, u kojima je bilo pojedinih četnika i s područja osječkog kotara, a koja će kasnije ući u njegov sastav, izuzev Podrinja i Markušice, koji će ući u sastav vinkovačkog kotara. U *Dalju* je stalno boravio *Milovan Nenezić*, solunski dobrovoljac, rukovodilac Pododbora udruženja četnika na području općine Markušica i jedan od inicijatora osnivanja četničkih udruženja u Dalju, ali u dobrovoljačkim kolonijama Adi, Podrinju, Petrovoj Slatini, Silašu i Šodolovcima. Umro je 1936., a zamijenio ga je *Milenko Kosovac*, iz Podrinja, dok je barmakar četničkog udruženja bio *Todor Babić*, iz Ade, rodom iz Mazina u Lici, zemljoradnik, također solunski dobrovoljac. U Silašu rukovodilac četničke organizacije bio je *Živorad Lacković*, učitelj, rodom iz Klenja, kod Šabca, koji je u okviru organizacije organizirao nekoliko sekcija (pr. streljačka i prosvjetna) koje su uspješno djelovale u mjestu i okolici. A u *Petrovoj Slatini* rukovodilac četničke organizacije bio je *Vidoje Krivokapić*, rodom iz Trepče, zemljoradnik. Namjera režima kod osnivanja četničkih udruženja u Osijeku i na području osječkog kotara bila je da «*formira neku vrst posebne odane vojske 'Kralju i Otadžbini' koja će se u danom momentu boriti za opstanak postojećeg režima*». Tako su ova četnička udruženja «*korištena u raznim političkim akcijama i predizbornim kampanjama u pravcu zastrašivanja i maltretiranja građana, koji bi se bili na bilo koji način suprotstavili tadašnjem režimu*».¹¹

¹⁰ HDA, SB UO, Pov. II. br. 2354/1936. Izvješće Predstojništva gradske policije u Osijeku od 13. VI. 1936. Banskoj upravi Savske banovine o osnivanju Pododbora četničkog udruženja u Osijeku.

¹¹ R SUP SRH SDS, Šifra 01., red. br. 36. Bivše građanske stranke na kotaru Osijek /elaborat/, str. 61. Prema izvješćima vukovarskih upravnih vlasti 1935. i 1936. Markušički pododbor sa sjedištem u *Podrinju* imao je 32 člana, a predsjednik mu je bio *Vasa Živković*, građe-

Nakon uvođenja nametnutog kraljevog Ustava, po kojem kralj i dalje ima vrhovnu vlast, a politički život nije bio slobodan, raspisani su za 8. XI. 1931. parlamentarni izbori. No, na njima se mogla prijaviti samo zemaljska lista za cijelu zemlju što je mogla i učinila jedino diktatorska vlada generala Petra Živkovića. Ona je na osječkom kotaru pobijedila, iako uz znatnu apstinenciju birača kao jasan otpor diktaturi.¹²

Kako je šestosiječanjska diktatura donijela i velike promjene u političkom životu osječkog kotara to režim u namjeri organizacijskog jačanja osnove svoje vlasti, uz osnivanje četničkih udruženja, inicira krajem 1931. od svojih pristaša osnivanje nove režimske organizacije. Ta režimska *Jugoslavenska radikalno-seljačka demokracija* (JRSD), koja je 30. IV. 1932. u Osijeku održala veliku manifestacijsku skupštinu, od srpnja 1933. mijenja naziv u *Jugoslavensku nacionalnu stranku* (JNS) okuplja krug režimu povjerljivih ljudi, većinom ranijih pristaša NRS i SDS te dijelom DS, koji su i prije kroz razdoblje diktature uglavnom bili na vlasti i dominirali u političkom životu Osijeka i osječkog kotara. U ovom se krugu našla i nekolicina bivših pristaša HSS-a koji su bilo pod pritiskom, bilo u želji za vlašću i materijalnim probicima, kroz podršku režimu u novoj stranci, također tražili svoj udio u vlasti. Tako je do sredine 1932. režim osnovao odbore JRSD u Osijeku i mnogim osječkim mjestima.¹³ Uz njih započinje osnivanje i četničkih organizacija na području osječkog kotara te u kolonijama dobrovoljaca, posebice na graničnom vukovarskom području, čije organizacije i pojedini njihovi članovi kordinirano djeluju na oba kotara, kao svojevrсни pomoćni organi vlastima na terenu. No, djelatnost opozicijskim strankama je i dalje onemogućena. Zato je vodstvo SDK donijelo 7. XI. 1932. tzv. *Zagrebačke punktacije* kao hrvatski nacionalni program u kojima osuđuje apsolutistički poredak – po obliku hegemonističko-centralistički jugounitarizam, a po

vinar iz Šodolovaca, dok je Pododbor sa sjedištem u *Adi*, imao 16 članova, a predsjednik mu je bio *Čedomir Dmitrašević*, tamošnji upravitelj škole. Pododbor u *Palači* imao je 22 člana, a predsjednik mu je bio *Mladen Ardalić*, zemljoradnik iz Palače. Pododbor u *Silašu* imao je 37 članova, a predsjednik mu je bio *Blažo Samardžić*, zemljoradnik iz Silaša. I Pododbor u *Velikoj Mlaci* imao je 21 člana, a predsjednik mu je bio *Milan Čipalo*, zemljoradnik iz Mlake. Pododbor u *Borovu* imao je 34 člana, a predsjednik mu je bio Đuro Nenezić, radnik tvornice "Bata". Ovaj Pododbor imao je i svoju zastavu kojoj je kumovao Toma Maksimović, direktor tvornice "Bata", te je pod njegovim patronatom i djelovao prvenstveno među radnicima tamošnje tvornice. Prema mišljenju vukovarskog kotarskog načelnika gotovo svi članovi ovih pododborova (osim onih u Borovu) bili su zemljoradnici koji su vrlo malo radili u tim udruženjima "pošto su zauzeti svojim poslovima, a upisali su se u udruženje samo da bi imali kakve koristi od države, pošto su većim dijelom siromašni", no svi oni su bili odani "vladinij politici", dobrog moralnog i političkog vladanja te i među njima nema nikoga tko bi "radio protivu današnjeg stanja". Z. Dizdar; Osnivanje i djelatnost četničkih udruženja na području grada i kotara Vukovar u monarhističkoj Jugoslaviji (1918.-1941.), 243-244.

¹² Tada su izabrani za narodne zastupnike: dr. Matej Perić, advokat i javni bilježnik, za osječki kotar i dr. Milovan Pintarović, advokat, za grad Osijek, dok je dr. Milan Stijić, profesor u mirovini iz Osijeka izabran za kotar Našice.

¹³ M. Konjević, *O djelatnosti građanskih stranaka u Slavoniji*, 172-175.

sadržaju velikosrpski hegemonizam – i predložilo uređenje države na federalističkom principu. Poredak je odgovorio represijom utamničivši i dr. Vladka Mačeka na tri godine, ubivši 1933. Josipa Predavca, potpredsjednika HSS-a i glavnog stranačkog zadružnog i gospodarskog ideologa, a mnogi su uhićeni ili proganjani i maltretirani, među kojima i oni na osječkom području.

Na osječkom selu toga vremena, gdje je sitni seljak najbrojniji, počele su se izrazitije osjećati i posljedice svjetske gospodarske krize, što se posebno očitivalo kroz niske cijene poljoprivrednih proizvoda, sve veću zaduženost seljaka, preopterećenost raznim porezima i drugim davanjima, te ukupno pogoršavanje već ionako teškog položaja, što je povremeno dovodilo do sukoba (uključujući i poneki oružani) s vlastima.¹⁴ Režim, koristeći se aparatom vlasti i svim ostalim što mu je na raspolaganju te agrarnom reformom, sve to koristi u političke svrhe. Tako vlasti na osječkom i okolnim graničnim kotarevima (Vukovar, Vinkovci, Đakovo, Našice, Valpovo i Darda) s jedne strane samo pomažu na razne načine privrženike režima te radi širenja svoje baze na terenu, uz ranije naseljene solunske dobrovoljce i koloniste, uglavnom Srbe u tamošnjih 47 kolonija i niz okolnih mjesta dovode i naseljavaju preostale, čime je taj proces naseljavanja uglavnom tada bio i završen. Kako su ti dobrovoljci i kolonisti dobili najviše i najbolje zemlje, u odnosu na druge korisnike (osim na osječkom kotaru), i najpotpuniju pomoć to su oni uglavnom sve do početka Drugoga svjetskoga rata ostali najjača uporišta jugoslavenskih (u osnovi velikosrpskih) vlasti. Kako su se te kolonije nadovezivale s onima na osječkom području te su i njihovi stanovnici najčešće zajedno svi skupa sudjelovali u nizu akcija, uključujući i one četničke.¹⁵ S druge strane istodobno se odvija proces svakojakih pritisaka na Hrvate, Nijemce i Mađare s krajnjim dugoročnim ciljem njihovog posrbljivanja ili etničkog čišćenja, kako bi ovo područje u konačnici postalo dio buduće “*srpske jedinice*”, odnosno Velike Srbije. Pritisak pogađa i pojedine Srbe koji ne prihvaćaju njihov navedeni politički program. Metode su bile različite, od državnog političkog terora zabrane rada hrvatskih stranaka, društava i organizacija u Osijeku i na području osječkog kotara, zabrane političkih, kulturnih i vjerskih hrvatskih skupova, uhićivanja, suđenja, premještanja i otpuštanja Hrvata koji ne pristaju uz režimske stranke i skupine, već većinom uz oporbenu HSS, pa sve do fizičkog nasilja. Uz to dovode se politički podobni Srbi na državno-upravne i druge dužnosti, a otpuštaju iz tih službi ili pre-

¹⁴ Na selu su uz to bili još i loši zdravstveni uvjeti, zbog slabe ishrane harale su razne bolesti, posebice tuberkuloza, a i smrtnost je bila velika. Od sukoba seljaka i žandara širi odjek imaju oni u Korođu i Boboti (14. VIII. 1933.).

¹⁵ Zdenka Šimončić – Bobetko, *Agrarna reforma i kolonizacija u Hrvatskoj 1918.-1941.*, 249-257, 327-334 (tu je popis svih 8 kolonija na području osječkog kotara, prema dokumentu iz 1935., ali i ostalih 106 kolonija osnovanih na području kotareva: Darda, Donji Miholjac, Đakovo, Našice, Orahovica, Podravska Slatina, Požega, Valpovo, Virovitica i Vukovar, tu su i ostali i tablični podaci o agrarnoj reformi na području Slavonije, hrvatskog Podunavlja i zapadnog Srijema do lipnja 1941., o kolonistima i kartografski iskaz prema kotarevima), 348—352., 408-415, 427-427.

mještaju iz tih mjesta “*po kazni*” domaći Hrvati. Istodobno protjeruju se s osječkog područja katolici (posebice Mađari i Nijemci) koji su se tu naselili u razdoblju Austro-Ugarske pozivanjem na zakon o strancima. Umjesto njih tu se naseljavaju Srbi iz drugih krajeva zemlje i manje skupine Rusa (a režimu nije smetalo što su i oni stranci). Tako se smanjio ukupan broj stanovnika, ali i planski polako mijenjala nacionalna struktura stanovništva Osijeka i osječkog kotara u korist Srba, a na štetu Hrvata, Mađara i Nijemaca na što ukazuju usporedbe popisa stanovništva iz 1910. i onog iz 1931. godine.¹⁶ Sve to utječe na politizaciju seljaštva i snažan otpor Hrvata, Nijemaca i Mađara, pa i dijela Srba (uglavnom pristaša SDS), među kojima je određen odjek imalo pismo S. Pribićevića.¹⁷ Važno je istaknuti da su upravo vodeći ljudi iz tamošnje JNS-e bili među glavnim inicijatorima za osnivanje četničkih organizacija na terenu, posebice u kolonijama dobrovoljaca, koje su im trebale pomoći u uspostavi i osiguranju vlasti.

U međuvremenu postojeće četničke organizacije u Osijeku, osječkom kotaru i susjednom vukovarskom kotaru počinju legalno djelovati, a istodobno se u kolonijama srpskih solunskih dobrovoljaca osnivaju nove. Time se nastojalo ojačati utjecaj režima na terenu, te što više onemogućiti oporbu. Ovo je svakako činjeno u dogovoru s Glavnim odborom udruženja četnika iz Beograda, na čelu kojega se nalazio vojvoda Kosta Pećanac, jer je on bio nadležan da izda ovlaštenje svom članu da može osnovati pododbor četničkog udruženja u Osijeku i na području osječkog kotara.

Osječki četnički pododbor djelovao je i kao svojevrsan kotarski pododbor. Tako je njegov vodeći član Vlado Išpanović bio istodobno i povjerenik Glavnog odbora četničkog udruženja iz Beograda te je njegovom inicijativom i pojedinih četnika na terenu, a po naptucima Glavnog odbora započelo osnivanje novih četničkih pododborna na području osječkog kotara. Tu aktivnost nastojao je poduprijeti i sam predsjednik četničkog udruženja vojvoda

¹⁶ Tako je prema popisu iz 1910. na osječkom kotaru od 42.540 stanovnika bilo 10.353 ili 24,3 % Hrvata, 8612 ili 20,2 % Nijemaca, 6386 ili 15,0 % Mađara, 14.896 ili 35 % Srba i 2293 ili 5,5 % ostalih. U Osijeku je 1910. od 34.014 stanovnika govorilo jezikom kao materinim 11.169 ili 39,18 % hrvatskim, 10.778 ili 37,81 % njemačkim, 7470 ili 21,96 % mađarskim i 2258 ili 7,92,3 % srpskim i 2339 drugim jezikom. Vidi: Josip Lakatoš, *Narodna statistika*, (Zagreb, 1914), str. 20, 30 i 45. i Agneza Szabo, *Socijalni sastav stanovništva, Od turskog do suvremenog Osijeka*, Osijek, 1996., 158-159. Do 1931. sanjio se broj katolika, posebice se smanjio broj Mađara za 4635, a Nijemaca za 643 osobe, dok je broj pravoslavnih Srba porastao. M. Konjević, *O djelatnosti građanskih stranaka u Slavoniji*, 169. Tablica br. II. Stanovništvo Slavonije po materinim jezicima prema popisu od 31. ožujka 1931. godine.

¹⁷ Bilo je to “*Pismo Srbima*” Svetozara Pribićevića, upućeno uoči nove godine 1934., u kojem je on napisao i potpisao sljedeće: «*Ali kao čovjek slobodna duha i kao istinski demokrata, ja moram da izjavim, da bi Srbi morali da poštuju i da priznaju volju Hrvata i odluku čak i u tom slučaju, kad bi se oni izjasnili protiv svake zajednice sa Srbima, a za svoju potpunu i neograničenu samostalnost. Ne mogu da zamislim ni za jedan čas tu mogućnost, da Srbi ratuju s Hrvatima zato, što ovi neće da žive zajedno s njima, da Srbi ognjem i mačem nametnu Hrvatima zajedničku državu. Takvo držanje osramotilo bi Srbe za sva vremena kao nasilnike i ugnjetače...*». R. Horvat, n. dj., 645-646.

Kosta Pećanac svojim dolascima u Osijek, Čepin i Dalj i u okolna središta (Đakovo, Borovo, Vukovar) uglavnom pri proslavama posvećenja četničkih barjaka. Počelo se najprije s Čepinom. Tako je 22. I. 1934., na poziv Vidoja Paprića, a po odobrenju vlasti, održana skupština u Čepinu u gostioni Milana Zdelara u nazočnosti od 150 do 160 lica, među kojima su bili rukovodioci osječkog četničkog udruženja i to: Raković predsjednik, Đukić, predsjednik Nadzornog odbora i Vlado Išpanović, četnički izaslanik, na kojoj je izabran *Pododbor Četničkog udruženja za slobodu i čast otadžbine u Čepinu*. Tada su izabrani u njegov *Upravni odbor: predsjednik: Vidoje Paprić, ratar, potpredsjednik: Matija Kalajdžić, ratar, pristaša JNS, tajnik: Milenko Dvorniković, ratar, otpušteni općinski namještenik i blagajnik: Čedo Milković, općinski pisar; za odbornike: Rade Rakić, ratar, otpušteni općinski redar, Milan Vasiljević, ratar, Ilija Prekodravac, ratar, otpušteni gradski redar, Simo Ermenić, ratar i Ivan Zamečnik ratar, pristaša JNS te u Nadzorni odbor: predsjednik Jovan Đurđević, predsjednik čepinske općine, pristaša JNS i članovi: Vaso Rusić, ratar i Antun Kralik, gostioničar, pristaša JNS. Među četnicima bilo je i četnika iz prijašnje četničke organizacije u Čepinu (1924.-1929.), kao primjerice Milan Vasiljević, koji je i govorio na skupštini. Tom prigodom se u čepinsko četničko udruženje, prema postojećim izvješćima, «upisalo oko 140 lica svih vjeroispovijesti koje postoje u Čepinu».¹⁸ I ovdje se vidi povezanost četničkog udruženja i lokalnih vlasti, pošto je predsjednik općine ne samo član već i predsjednik nadzornog odbora. No, ubrzo je u ovoj četničkoj organizaciji došlo do snažnog razmimoilaženja između predsjednika i ostalih članova odbora i četničke organizacije. Zbog toga je predsjednik Vidoje Paprić na svoju ruku iz četničkog udruženja isključio Jovana Đurđevića, predsjednika Nadzornog odbora i predsjednika općine Čepin, zatim Matiju Kalajdžića, potpredsjednika, Ivana Zamečnika, i Milana Vasiljevića odbornike, te oko 100 drugih članova. U njihovo ime Milan Vasiljević pismeno se 2. III. 1934. žalio vojvodi Kosti Pećancu, predsjedniku Četničkog udruženja u Beogradu, zahtijevajući da se u Čepin hitno pošalje jedna komisija koja će utvrditi njegove navode, sazvati ponovo skupštinu na kojoj bi se izabrao novi predsjednik i uprava četničkog udruženja. Vojvoda Pećanac je tako i postupio i za predsjednika četničkog udruženja postavio Iliju M. Prekodravca. Četnici iz Čepina neposredno nakon osnivanja organizacije uzrokovali su više incidenata prema Hrvatima kako u Čepinu, tako i u okolnim mjestima.¹⁹ Odmah nakon Čepina, *od početka 1934.* djelovao je nepri-*

¹⁸ HDA, SB, Pov. II. DZ, br. 2823/34. Izvješće Savskog žandarmerijskog puka od 27. I. 1934. Banskoj upravi Savske banovine o osnivanju četničkog udruženja u Čepinu i Izvješće Kotarskog načelstva u Osijeku od 2. II. 1934. upućenog Banskoj upravi Savske banovine o skupštini četnika u Čepinu, u prilogu kojega je i popis izabranih članova uprave.

¹⁹ HDA, SB UO, Pov. II., br. 331/1936. Izvješće Odjeljka za državnu zaštitu Banske uprave Savske banovine Upravnom odjeljenju te banske uprave o incidentima čepinskih četnika. Posebno su sudjelovali u nekim aktivnostima zajedno s četničkim udruženjem iz susjednih Čepinskih Martinaca, na valpovačkom kotaru, osnovanom u ožujku 1935. godine "Jugoslavenska straža", Beograd, br. 10. od 10. III. 1935., str. 4.

javljen inicijativni *Pododbor četničkog udruženja u Dalju*. Kako bi okupio što više ljudi, posebice mladih, i angažirao ih za četničku stvar osnivan je *Sportski klub «Četnik» u Dalju*, kao član Jugoslavenskog nogometnog Saveza u Beogradu, čija je pravila 24. IV. 1934. potvrdio Grga Anđelinović, tadašnji ministar Ministarstva fizičkog vaspitanja naroda Kraljevine Jugoslavije.²⁰ Klub s istim nazivom postojao je i u susjednom Borovu i još nekim mjestima (s drukčijim nazivima), a pod patronatom četničkih udruženja te su između njih priređivani posebni nogometni turniri s kojih je prihod išao za potrebe četničkih udruženja, pomoć četničkom tisku ili neke druge namjene.²¹

No, poseban poticaj za osnivanje četničkih pododbora na osječkom kotaru dao je atentat na kralja Aleksandra Karađorđevića u listopadu 1934. u Marseilleu. Prema izvješću Kotarskog načelstva u Osijeku Banskoj upravi Savske banovine ti *četnički pododbori* su se nalazili u *Hrastinu, Dalju, Tenji i Bijelom Brdu s 123 člana*.²² Bili su povezani s četničkim pododborima na području graničnih kotareva: Vukovar, Đakovo, Valpovo i Darda. Zanimljiva je struktura članova ovih pododbora četničkog udruženja te ćemo navesti članove njihovih uprava, a prema izvješću kotarskog načelnika iz Osijeka. Tako su u *Pododboru četničkog udruženja u Hrastinu*, koji je osnovan 2. XII. 1934. i brojio 22 člana, u Upravnom odboru nalazili su se: *predsjednik*: Pero Stojanović, ratar, *potpredsjednik*: Njegovan Kapetan, ratar, *tajnik*: Radovan Bošadinac, bivši student šumarstva i *blagajnik*: Pero Zlatarić, ratar. *Odbornici*: Branko Džolanović, ratar, Radivoj Janković, ratar, Savo Kapetan, ratar, Džemal Hurtić, ratar, Stevo Džambić, nadničar i Mato Pačarić, sluga. *Nadzorni odbor*: Stevo Spremo, nadničar, Ljubomir Bošadinac, nadničar, Blagoje Bačić, nadničar i Milan Armant, ratar. Svi su bili iz Dopsina. Kotarski načelnik navodi da su u moralnom i političkom pogledu većina članova ispravni, ali konstatira i činjenicu da u pododboru «imade i takvih koji su već bili kažnjavani» te se «nad njihovim radom i kretanjem vodi diskretan nadzor».

U *Pododboru četničkog udruženja u Dalju*, koji je osnovan 31. I. 1935. i brojio 44 člana, u *Upravnom odboru* nalazili su se: *predsjednik*: Mladen Sabljaković, ekonom, *potpredsjednik*: dr. Mihajlo Ložičković, općinski liječnik, *tajnik*: Nestor Grčić, općinski pisar i *blagajnik*: Savo Simendić, učitelj. *Odbornici*: Vaso Berković, ratar, Cvetan Popović, ratar i dobrovoljac, Milivoj Đekić, umirovljenik, Đorđe Balašević, berberin, Lazar Stojačić, krojač i

²⁰ HDA, SB UO – ZP, br. 4143. Pravila Sportskog kluba “Četnik” u Dalju. U posljednjem članku 29. pravila u slučaju prestanka kluba zaključeno je da se sav imetak kluba preda “Mjesnom odboru Udruženja Četnika u Dalju ako bude postojao ili Glavnom odboru Udruženja Četnika u Beogradu da se potpomognu siročad poginulih i umrlih četnika”.

²¹ *Jugoslovenska straža*, god. IV., br. 129/130/1937, (Beograd, 11. VII. 1937.).

²² HDA, SB UO, Pov. II. br. 2354/1936. Izvješće Kotarskog načelstva u Osijeku od 18. IV. 1936. Banskoj upravi Savske banovine o četničkim organizacijama na području osječkog kotara. Navedeni podaci su uglavnom prema tom izvoru.

Mitar Calošević, ratar i dobrovoljac. *Nadzorni odbor*: predsjednik: Milorad Mijatović, svećenik, potpredsjednik: Đorđe Nedeljković, željeznički činovnik, tajnik: Luka Conkov, željeznički restorator, odbornik: Đorđe Sabljaković, željeznički magacioner i odbornik Marko Belić, ratar i dobrovoljac. Svi su bili iz Dalja i svi su, po prosudbi kotarskog načelnika, u moralnom i političkom pogledu bili «ispravni».

U *Pododboru četničkog udruženja u Tenji*, koji je osnovan 23. IV. 1935. (očito kao privremeni jer je njegovo službeno osnivanje registrirano u rujnu²³) i brojio 32 člana, u Upravnom odboru nalazili su se: *predsjednik*: Milan Miholjac, *potpredsjednik*: Spasoje Sladić, *tajnik*: Branko Kovačić i *blagajnik*: Vaso Lazić. *Odbornici*: Vaso Stanimirović, Stevo Miholjac, Jovo Javorović i Milorad Tolić. *Nadzorni odbor*: predsjednik Stevo Đinđić i članovi: Lazar Radivojević i Vojin Ristić. Po prosudbi kotarskog načelnika svi članovi tog četničkog pododbora u Tenji u moralnom i političkom pogledu bili su «potpuno ispravni». Inače glavni inicijator osnivanja i rada četničkog udruženja u Tenju bio je njezin mještaniin *Nikola Gavrilović*, zemljoradnik, u koji će ubrzo postati i ostati njegov *predsjednik*, a koji je 1935. bio izabran za narodnog zastupnika na listi Jeftićeve JNS-e. Nakon pada Jeftića pristupa JRZ-i i postaje predsjednik Mjesnog odbora JRZ-e Tenja i član Kotarskog odbora JRZ-e Osijek.

U *Pododboru četničkog udruženja u Bijelom Brdu*, koji je osnovan 27. IX. 1935. i brojio kod osnivanja 35 članova, u Upravnom odboru nalazili su se: *predsjednik*: Mihajlo Ostojić, učitelj, *potpredsjednik*: Stevan Barić, ratar, *tajnik*: Žarko Štrbić, općinski pisar.²⁴ *Odbornici*: Tošo Kovačević, Milutin Marić, Milutin Nikšić, Antonije Nešić, Lazar Rakić, Ilija Trbić i Grujo Bojanović, svi ratari. Svi su bili iz Bijelog Brda i svi su po prosudbi kotarskog načelnika u moralnom i političkom pogledu bili «ispravni». *Pododbor četničkog udruženja u Erdutu* bio je osnovan 13. X. 1935.

Četnici i četničke organizacije s područja grada Osijeka i tadašnjeg osječkog kotara bili su gotovo neraskidivo povezani s četnicima i četničkim organizacijama nakon njihovog osnivanja u okolnim kotarevima, prvenstveno onima na području vukovarskog kotara (u Borovu /od 1929./, Vukovaru /od 1931./, kolonijama dobrovoljaca u Podrinju, Adi, Palači, Silašu i Velikoj Mlaci /svi od 1933./²⁵ Trpinji i Markušici /1935./, Nuštru i Šodolovcima /od 1937./, Bršadinu i Trpinji /od 1938./), te đakovačkog (u Đakovu /od 1930./),

²³ "Jugoslavenska straža", Beograd, br. 38. (Beograd, 15. IX. 1935.), 6.

²⁴ HDA, SB UO Pov. II., br. 4117/1935. Izvješće Kotarskog načelstva u Osijeku od 30. IX. 1935. Bansknoj upravi Savske banovine o održanoj skupštini 27. IX. 1935. u školi u Bijelom Brdu u nazočnosti oko 90 ljudi na kojoj je osnovan Pododbor četničkog udruženja i izabrana navedena uprava.

²⁵ U odborima sedam navedenih četničkih organizacija na vukovarskom području krajem 1933. bilo je ukupno 257 članova. Kasnije su u sastav osječkog kotara, odnosno općine ušla mjesta - dobrovoljačke kolonije Ada, Palača, Silaš i Šodolovci u kojima su, kao što smo naveli, u međuratnom razdoblju djelovale četničke organizacije.

vinkovačkog (u Vinkovcima, Oroliku, Mirkovcima, Novim Jankovcima i Banovcima), valpovačkog (Čepinskim Martincima i Belišću) i dardskog kotara (u Dardi, Kneževim Vinogradima, Bilju, Jagodnjaku, Belom Manastiru, Bolmanu, Branjini i Popovcu), a koje su osnovane većinom potkraj 1934. i tijekom 1935. godine, i navode se u *Jugoslovenskoj straži* te u izvješćima upravnih vlasti.²⁶ One se uglavnom osnivaju u mjestima uz prometnice te upravno-političkim i gospodarskim središtima, nacionalno miješanim mjestima, ali ipak većinom u mjestima nastanjenim uglavnom srpskim življem, obično tamo ili blizu mjesta gdje je HSS i SDS dobivao tijekom izbora najviše, a režimske stranke najmanje glasova. Zato često izazivaju incidente koji znaju završiti i tragičnim posljedicama, tako da su upravne vlasti bile primorane neke od takvih odbora raspustiti (pr. u Erdutu).

Istodobno mreža organizacije ovoga četničkog udruženja postupno raste u cijeloj zemlji, pa tako i u Savskoj banovini, poglavito od 1932. do 1936. godine. Naime, kralj Aleksandar, glavni nositelj apsolutizma, centralizma i integralnog jugoslavenstva, što je uglavnom maska velikosrbizma, ubijen je 1934. u Marseilleu, kamo je došao da uz pomoć Francuske ojača svoj međunarodni položaj. Atentat su obavile ustaše u suradnji s makedonskom revolucionarnom organizacijom, čiji ga je član ostvario. Nakon tog atentata u Jugoslaviji je pojačana protuhrvatska represija, jer su mnogi nositelji velikosrpske politike za njega najčešće okrivili cijeli hrvatski narod. Tako imamo svake godine desetke ubijenih, stotine ranjenih i pretučenih te mnogo zatvorenih po kaznionicama i zatvorima. Na ovome području najviše su odjeknule tzv. Sibirjske žrtve, petnaest ubijenih hrvatskih seljaka tijekom pobune (izbile radi nagomilanih nacionalnih i društveno-gospodarskih proturječnosti koje su se ispoljavale u svakodnevnom životu) u sukobu sa žandarima i četnicima u Sibirju, kod Slavenskog Broda u veljači 1935. godine.²⁷ Slično je

²⁶ Tako primjerice na posveti zastave Pododbora četničkog udruženja u Osijeku i Čepinu 20. XI. 1935., na kojemu je govorio i četnički vođa vojvoda Kosta Pećanac, sudjeluju i vukovarski četnici sa svojim zastavama, a na čelu četničke povorke nalazila se "Batina" glazba iz Borova. F. Jelić-Butić, "Iz povijesti četničkog pokreta", 186-189.

²⁷ Neki smatraju da: "Uzrok ovih nemira, odnosno nezadovoljstva naroda bio je nečovječno postupanje, batinanje i zlostavljanje po žandarmeriji i redarstvu radi najmanjih sitnica, te što više i radi pjevanja hrvatskih pjesama", i svakako su u pravu. Josip Krpan, Narod je bio sustavno izazivan, *Hrvatski narod*, br. 158, (Zagreb, 22. VII. 1941.), 6. Arhivska vrela govore da je ova pobuna hrvatskih slavonsko-brodskih seljaka u veljači 1935. bila u znatnoj mjeri spontana, ali i da kod nje postoje i elementi organiziranosti, da se u njoj očituju i ciljevi glavnih političkih snaga te da su u nju bili umiješani i četnici. Vodstvo HSS-a reagiralo je na ovaj zločin tako što je 22. veljače 1935. izdalo letak "hrvatskom narodu grada Zagreba", koji je potpisao dr. V. Maček, u kojem se poziva građanstvo na misu zadušnicu u katedrali za žrtve pale u Sibirju i Gornjoj Vrbi. Misi su prisustvovala najuglednije ličnosti iz vodstva HSS-a i brojno građanstvo. Nakon mise demonstrirao je dio frankovačke omladine protiv režima uz pokliče "Živio dr. Maček", "Slava mučenicima", "Živila slobodna i samostalna Hrvatska" i "Dolje ubojice", ali ih je policija onemogućila. O tom pokolju pristaša HSS-a dr. V. Maček je kasnije napisao da je imao za cilj "narod uplašiti i slomiti mu opozicijski izborni elan", ali se dogodilo protivno "jer je taj žalosni događaj potaknuo ljude na još žesću borbu". Vladko Maček, *Memoari*, Zagreb, 1992., 112. Opširnije vidi: Z. Dizdar, "Osnivanje i djelatnost četničkih udruženja na području slavonsko-brodskog kotara u razdoblju Kraljevine Jugoslavije", *Scrinia Slavonica*, svezak 2, (Slavonski Brod, 2002), 91-96.

postupala žandarmerija i na osječkom području, a četnici su poticali mržnju prema Hrvatima, ali narod je sve to strpljivo podnosio i nije se dao isprovocirati. No, u susjedstvu bilo je i reakcija kao primjerice u selu Korod gdje su u to vrijeme 1935. seljaci oružano napali žandarmerijsku patrolu zbog žandarskog udaranja i zlostavljanja, ali srećom bez ljudskih žrtava.²⁸

Atentat na kralja predstavljao je poseban poticaj za omasovljenje postojećih i osnivanje novih četničkih organizacija ali i aktivnosti u svezi izbora 1935. godine. Tada je osnovan niz četničkih organizacija na selima od kojih su mnoge bile organizirane i kao čete. Tako je primjerice 1934. bilo 150 četničkih pododбора na području Kraljevine Jugoslavije, da bi se taj broj 1935. već povećao na 430 četničkih pododбора (od kojih je njih 114 bilo na području Savske banovine, među kojima je navedeno sedam s osječkog područja) s ukupno 213.210 članova, što dovoljno govori o kakvoj se represivnoj sili radi.²⁹ Djelatnost ovih četničkih udruženja, posebice njihove terorističke i zločinačke akcije, unosile su nemir među hrvatsko stanovništvo i snažno zaoštavale međunacionalne odnose te naišle na opću osudu širokih slojeva hrvatskog stanovništva i manjeg dijela srpskog stanovništva koje se zalagalo za zajednički život s Hrvatima. Uvođenje diktature i ta pojačana četnička aktivnost imale su za posljedicu poduzimanje suprotnih akcija hrvatskih nacionalističkih snaga posebno iskazanu kroz nastanak i djelatnost ilegalne ustaške organizacije, koja se zalagala za neovisnu hrvatsku državu izvan Kraljevine Jugoslavije. Aktivnost pojedinih članova ilegalne ustaške organizacije osjetit će se na osječkom području potkraj tridesetih i početkom četrdestih godina u okviru HSS-a i pojedinih udruga i organizacija.

Istodobno kao, odgovor na četnički teror i zločine, u okviru HSS-a, najjače hrvatske političke stranke koja se zalagala za rješenje hrvatskog pitanja u okviru Kraljevine Jugoslavije, nakon što joj je 1935. omogućen rad započinje ustroj samoobrambenih snaga u obliku Hrvatske Građanske i Seljačke zaštite.

Četničke organizacije na osječkom kotaru, sukladno svojim pravilima, radile su na daljem organiziranju bivših i novih četnika i “nacionalnih radnika”, starale se o interesima svojih članova i njihovih obitelji te za ukazivanje počasti svojim članovima, a posebice su se starale o podizanju “nacionalnog ponosa”, svijesti o državi, “rodoljublju i viteštvu”. Sudjelovali su na skupštinama, zborovima, proslavama i sličnim manifestacijama četničkih udruženja na području Vukovara, vukovarskog kotara te susjednih kotareva. Tako je *Pododbor četničkog udruženja u Dalju* u veljači 1935. održao četničku slavu kojom prigodom je izvršena i svečana zakletva tamošnjih četnika uz prigo-

²⁸ HDA, Grupa XXI, dok.inv. br. 4342/1935. Izvješće Kotarskog načelstva Vukovar Banskog upravi Savske banovine o oružanom napadu seljaka sela Korod na žandarmerijsku patrolu.

²⁹ *Jugoslovenska straža*, god. II, br. 26., (Beograd, 23. VI. 1935). Izvješće s kongresa udruženja.

dan program i govor predsjednika udruženja Mladena Sabljakovića.³⁰ U ožujku 1935. na poticaj i uz potporu osječkih četnika osnovan je *Pododbor četničkog udruženja u Čepinskim Martincima* kojom prigodom se u udruženje upisao veći broj viđenijih građana. Za predsjednika je izabran *Stevan Mitrović*, a za predsjednika Nadzornog odbora *Branko Stanković*. Ovaj četnički pododbor sudjeluje zajedno s onim iz Čepina u svim akcijama. U isto vrijeme u Trpinji, na susjednom području vukovarskog kotara, osnovan je četnički pododbor s kojim surađuju četnička udruženja iz Dalja i Tenje s područja osječkog kotara. U popisu četničkih udruženja pojavljuje se tada i ono «*Silaš-Laslovo-Korođ*», što samo pokazuje kako su u istome odboru obuhvaćeni četnici iz ova tri mjesta od kojih se Laslovo nalazilo na području osječkog, a Silaš i Korođ na području vukovarskog kotara.³¹

Nasilno ponašanje četnika izazivalo je i sve veće nezadovoljstvo i otpor kod upravnih organa vlasti. To nezadovoljstvo je proizlazilo i iz toga što su četnici, suprotno povremenim nastojanjima vlada, najčešće u svojim redovima okupljali samo Srbe i djelovali prvenstveno kao srpska politička organizacija.³² Tako je Ministarstvo unutrašnjih poslova potkraj 1934. upoznalo banske vlasti, a one sve područne organe, o potrebi suzbijanja pojedinih pojava u radu četničkih udruženja pa i zabrani njihovog rada kada je to potrebno.³³ Na osnovi toga Banska uprava Savske banovine od sredine 1935.

³⁰ *Jugoslovenska straža*, god. II, br. 9., (Beograd, 3. III. 1935), 4. Pododbor u Dalju. Zanimljive su recitacije koje su tijekom svečanosti izvela školska djeca, te ih radi ilustracije navodim: Srbislav Sabljaković: *Komite u zasjedi*, Boško Belić: *Dva viteza*, Petar Belić: *Četnici*, Dušanka Makivić: *Mati*, Borislav Sabljaković: *Petar Mrkonjić*, Lazar Balašević: *Ocu slava i sinu čestitka*, Ljubomir Berkanović: *Vojvoda Vuk*, Boško Balić: *Kralju Mučeniku* i Srbislav Sabljaković: *Zastavi*. Sličan program bio je i na drugim četničkim slavama.

³¹ *Jugoslovenska straža*, god. II, br. 9, 10. i 15., (Beograd, 3. i 10. III. i 14. IV. 1935.).

³² Četnici su se primjerice u cijelosti razilazili s vanjskopolitičkom orijentacijom prema nacističkom Trećem Reichu i fašističkoj Italiji vlade dr. Milana Stojadinovića, kao i njezinoj novoj političkoj taktici prema oporbi u Hrvatskoj (posebice prema HSS-u) s ciljem njezina razjedinjavanja i produbljivanja antagonizama između nje i ustaških elemenata.

³³ F. Jelić-Butić, “*Iz povijesti četničkog pokreta*”, 165-166. Tako u zapovijedi MUP-a prvenstveno se naglašava kako članom četničkog udruženja može “*postati svako lice, koje se upiše i plati članarinu*”, kako se “*nezgodan pa i štetan rad pojedinih pododborova četničkog udruženja*” manifestira u tome da njegovi uniformirani i naoružani pojedini članovi “*traže na nedoličan pa i na preteći način članarinu i priloge za udruženje*”, te “*prodaju knjige i slike*”, a u miješanim sredinama “*stvaraju četnike samo od jedne plemenske ili verske pripadnosti, što izaziva plašnju ili suprotan stav na drugoj strani, da su negde naoružani upadali u javne lokale ili vozove, pak i sa dugim puškama, i vršili neka pretraživanja i t.d.*”, što “*rdavo utiče na red i mir, na osećaj zakonitosti kod stanovništva na sprovođenje ideologije narodnog jedinstva i na ugled državne vlasti*”. Zato MUP traži od banskih vlasti da zapovijede “*područnim vlastima da se članovima ovog udruženja zabrani nošenje oružja, ako na isto nemaju odobrenje nadležne vlasti po zakonu o držanju i nošenju oružja; da se zabrani rad pododborova gde oni imaju plemenski karakter i gdje štetno utiču na slogu i jedinstvo stanovništva bez obzira na pleme i veru; da se suzbija kupljenje članarime i priloga na nedoličan i preteći način, kao i naturanje knjiga i slika i da se najstrožoj odgovornosti podvrgava svaki eksces pojedinih članova udruženja*”. Banska vlast Savske banovine naredila je područnim vlastima da je do 10. I. 1935. izvijeste o dosadašnjim opaskama u radu četničkih udruženja na njihovom području i kako se one na terenu manifestiraju, bez obzira na prijašnja izvješća.

započela je sa zabranom rada pojedinih četničkih organizacija na svome području koje su prekoračile svoj djelokrug rada, prouzročile razne incidente kojima su ugrozile javni red i mir te se ogriješile o zakon. Ministarstvo unutrašnjih poslova zapovjedilo je 4. XII. 1935. banskim vlastima Savske, Primorske, Vrbaske, Zetske, Drinske i Dunavske banovine, a one područnim organima, da zbog svega navedenoga na svojim područjima ne dozvole "osnivanje novih četničkih pododbora", te da na "diskretan i taktičan način" provjere da li pojedini četnički pododbori i pojedini njihovi članovi i dalje posjeduju oružje vojničkog značenja te da ga o tome što prije izvijeste.³⁴ Do svibnja 1936. na području Savske banovine od vlastima prijavljenih četničkih pododbora bio je zabranjen rad 51 četničkom pododboru (od kojih i onima u Osijeku, Čepinu i Erdutu), dok su i dalje postojala 63 četnička pododbora (među kojima i oni u Dalju, Bijelom Brdu, Hrastinu i Tenju /sa 123 člana/ na području osječkog kotara) kojima rad nije bio zabranjen, s više od dvije tisuće članova. Iste vlasti Savske banovine smatrale su da bi zbog svoje djelatnosti sve četničke organizacije trebale da "što prije potpuno nestanu u ovoj Banovini".³⁵ Očito da se mjere zabrane nisu odlučno provodile. Mnoge su četničke organizacije, zahvaljujući podršci kraljevskog dvora, te raznih jugonacionalnih stranaka i nacionalnih velikosrpskih organizacija i pokreta, i nakon zabrane nastavile raditi (ponegdje u nešto izmijenjenom obliku) sve do početka rata 1941., a ponegdje su osnovane i nove kao što je slučaj i s onom u Osijeku i onima na području osječkog kotara.³⁶

Režim je ipak morao popuštati i dozvoliti izbore koji su se održali 5. svibnja 1935. Predsjednik vlade Bogoljub Jeftić, okupivši svoje pristae oko Jugoslavenske nacionalne stranke (JNS) terorom i falsifikatima nastojao je onemogućiti uspjeh oporbe koja je nastupila udružena s dr. Vladkom Mačekom kao nositeljem liste. U Osijeku i osječkom kotaru na Mačekovoj listi su kao kandidati bili dr. Milan Čačinović i Petar Pelzer. Jeftićeve pristalice imajući u svojim rukama vlast razvijaju u Osijeku i osječkom kotaru živu političku aktivnost sa svrhom da tu vlast pod svaku cijenu i zadrže. Na Jeftićevoj vladinoj listi za grad Osijek kandidirao se dr. Milovan Pinterović, odvjetnik (koji je kao Hrvat trebao privući što više glasača Hrvata), a za osječki kotar Nikola Gavrilović, zemljoradnik i predsjednik općine Tenja (koji je kao Srbin trebao privući što više glasača Srba). Toj aktivnosti pomogao je dijelom i sam Jeftić svojim zborom u Vukovaru 24. travnja 1935., na kojem su prisustvovali i mnogi rukovodioci i članovi JNS-e osječkog područja. U tu

³⁴ Arhiv Bosanske krajine, Banja Luka, BiH, Fond: Kraljevska banska uprava Vrbaske banovine, Upravni odjel II – 5/189. (Kopija dokumenta u posjedu autora).

³⁵ F. Jelić-Butić, "Iz povijesti četničkog pokreta", 225-231.

³⁶ Dovoljno je pogledati *Jugoslavensku stražu* iz toga razdoblja pa da vidimo izbore uprava i rad za više pododbora četničkih udruženja s područja Savske banovine. S područja Slavonije, osim onih u Osijeku i okolici, najaktivnija su ona četnička udruženja u i oko Vukovara, Vinkovaca, Pakraca, Virovitice i Daruvara, a još aktivnija su bila ona u susjednim mjestima Baranje i Bačke.

aktivnost uključila su se i četnička udruženja. Vlasti su čestim bezrazložnim uhićenjima i zlostavljanjima na osječkom području htjeli ljude zaplašiti te na njih utjecati da glasuju za vladinu listu.³⁷ Upravo je taj koordiniran rad i pritisci službene vlasti, Jeftićevih pristaša i četničkih udruženja na tome za njih vrlo važnom strateškom i političkom području sigurno utjecalo na ishod izbora i minimalnu pobjedu Jeftićeve liste. Naime, od 20.774 osječkih birača glasalo ih je 14.206 ili 68,38%. Vladina lista dobila je 7.180 ili 50,54 % glasova i tako pobijedila na osječkom izbornom kotaru, dok je Mačekova lista Udružene oporbe dobila 6522 ili 45,91% svih glasova birača.³⁸

Bez obzira na izborni teror Udružena opozicija koje je nosilac liste bio Maček od 2,881.915 glasova dobila je 1,075.389 glasova i tako postigla značajan uspjeh. Zato je knez Pavle, iako je Jeftićeva vlada službeno proglasila pobjedu vladine liste, odmah nakon izbora u svibnju 1935. uklonio Jeftića i na njegovo mjesto predsjednika vlade postavio dr. Milana Stojadinovića. Stojadinović od svojih pristaša osniva i novu stranačku formaciju nazvanu *Jugoslavenska radikalna zajednica (JRZ)*, koja u Osijeku i na području osječkog kotara, gdje je JNS imala dobre pozicije, odmah osni-

³⁷ Tako je dr. Antun Bauer, zagrebački nadbiskup, podnio memorandum knezu Pavlu tijekom posjeta 25. V. 1935. o teroru i zločinima vlasti nad hrvatskim pukom uoči i tijekom izbora. U njemu biskup, uz brojne primjere, navodi i primjer kako su «*iz Adolfova kod Osijeka uapšeni radnici Luka Vuković, Antun Gurdel i Milan Grgić*», koje su «*žandari odveli u seosku stražarnicu, gdje su ih bacili na zemlju i tukli do besvijesti*», a sutradan su ih «*odveli u oružničku vojarnu u Osijek, gdje ih je narednik Popović udarao šakom u trbuh i po obrazima, psujući im razne pogrdne riječi, a zatim ih je dao jednoga po jednoga odvesti u podrum, gdje ih je zlostavljao*», te su tada «*Luki Vukoviću izbijeni zubi, a Milanu Grgiću je prebijena kost na prsima*». Biskup dalje navodi primjere na osječkom kotaru kao što je Ivan Krela iz K r a v i c a koji je pri povratku kući «*od žandara uapšen i bezrazložno odveden u oružničku vojarnu, gdje su ga isprebijali*» tako da je «*oglušio, a također su po žandarima «izmlaćeni Ilija Kelemen i Josip Gorzan, seljaci iz L a s l o v a*» te «*Janko Šimatić iz Adolfova (općine Retfala)*», ali i u susjednom selu vukovarskog kotara «*K o r o đ u je ispremlaćeno oko 20 seljaka, a među njima najteže: Danijel Požar, Mihalj Miškolci, Janoš Sošaj i Mihalj Marko*». R. Horvat, 551.

³⁸ *Statistika izbora narodnih poslanika za Narodnu skupštinu Kraljevine Jugoslavije izvršenih 5. maja 1935. godine*, (Beograd, 1938), 53-54 i M. Konjević, *O djelatnosti građanskih stranaka u Slavoniji*, 180. i 180. Tablica br. III. Uspjesi kandidatskih lista u Slavoniji na parlamentarnim izborima 5. svibnja 1935. godine. Za ostale dvije liste glasovalo je: za Ljotićevu listu 458 ili 3,23 posto i Maksimovićevu listu 46 ili 0,32 posto glasova. Mačekova lista pobijedila je u Osijeku (u ukupnom broju, a od 14 glasačkih mjesta u gradu pobijedila je na njih 8), a na kotaru u Aljmašu, Erdutu, Retfali i Sarvašu te Dalju II (s 258 glasova dok je vladina lista dobila 208, Ljotićeva 107 i Maksimovićeva 1 glas). S Jeftićeve liste su tako izabrani za narodne zastupnike dr. Milovan Pinterović, advokat i predsjednik općine grada Osijeka i Nikola Gavrilović, zemljoradnik i predsjednik općine Tenje, a za njihove zamjenike Franja Dragutin Šmit, posjednik iz Osijeka i Jovan Đurđević, posjednik i bankarski činovnik u mirovini iz Čepina. U Slavoniji Vladina lista pobijedila je još jedino na kotaru Vukovar (sa 68,38 % osvojenih glasova) i Grubišinom polju (s 55,55 % osvojenih glasova). Treba reći da su se na Jeftićevoj listi još nalazili za slatinski kotar Života Milanović, predsjednik Saveza agrarnih zajednica u Osijeku i za našički kotar dr. Milan Stijić, profesor u mirovini iz Osijeka, koji su izabrani za narodne poslanike. Vidi i: *Obzor*, god. LXXVI, br. 121, (Zagreb, 21. svibnja 1935), 5., članak: Podjela mandata po izbornom rezultatu.

va svoje "privremene odbore", u koje se uključuju pristaše režima i većina članova prijašnjih režimskih stranaka, uključujući i one iz JNS, te preuzima list «Stražu». Zatim se osniva gradski, kotarski i okružni odbor JRZ te mjesni u Bijelom Brdu, Dalju, Čepinu, Erdutu, Dopsinu i Tenju.³⁹ Kao i drugdje i na osječkom području vlada je željela iskoristiti postignuti uspjeh, različitim mjerama oslabiti oporbu i ojačati svoje redove, prvenstveno pridobivanjem što većeg broja pristaša među srpskim stanovništvom (posebice među glasačima SDS-a i pojačanom aktivnošću nacionalističkih organizacija (prvenstveno četničkih) te održati vlast, posebice izbornim mahinacijama. Kako su svu vlast, promidžbu, sredstva i ostalo imali u svojim rukama to su ono što su zamislili na sve moguće načine i provodili. Njihovi predstavnici su putovali po osječkom kotaru i svugdje gdje je trebalo, a da nisu plaćali vlak ni druga prijevozna sredstva, dok su svi drugi političari to plaćali, a oni koji su im se suprotstavljali ili ih kritizirali «bili su maltretirani putem žandara, policije i četničkih udruženja». Jedan od prakticiranih oblika terora režima bio je onemogućavanje ili ometanje skupština, proslava, komemoracija i sl. aktivnosti, organiziranih od oporbene HSS i od vlasti odobrenih, brutalnom žandarmerijskom silom zbog i najmanjih sitnica na neprimjeren način. Za ilustraciju navodim primjer Nove Retfale, jednog od glavnih HSS-ovih uporišta na osječkom kotaru, prema predstavi njezinih stanovnika upućenoj ministru unutarnjih poslova. Iz nje saznajemo o iznenadnom brutalnom napadu i teroru žandara nad njima 11. VIII. 1935. kad su u povorci s hrvatskom zastavom išli na komemorativnu skupštinu u Osijek povodom godišnjice smrti Stjepana Radića, te potom u samom mjestu, kojom prilikom je oko dvadesetak ljudi teže povrijeđeno dok su «velika masa njih muškaraca, žena i djece što kundacima a što rukama bili tučeni i na nemoguće načine u svojim osjećajima i časti bili vređani».⁴⁰ No, predstavka nije dala rezultata pošto vlasti nisu poduzele potrebne mjere da se ti žandari kazne.

³⁹ HDA, Fond: R SUP SRH SDS, Šifra 01., red. br. 36. Bivše građanske stranke na kotaru Osijek /elaborat/ (JRZ). U *Kotarskom odboru JRZ Osijek* bili su predsjednici mjesnih, gradskog i okružnog odbora te drugi članovi i to: Đuro Janković (predsjednik i Okružnog odbora), potpredsjednik Jovan Vuković, trgovac, Teodor Škrbić zv. «Tošo» iz Trpinje, novinar, urednik lista «*Straža*», Marković, iz Brčkog, tajnik te članovi: Đoko Vuković iz Erduta, Živko Kornosavac iz Dopsina, dr. Jovan Božić iz Osijeka (bio potom gradonačelnik Osijeka od 1938. do 1941.), Nikola Gavrilović, seljak iz Tenja (narodni zastupnik 1935.-1938. i organizator četničkih udruženja), Vojin Mandić iz Dalja, Vojin Vojnović iz Čepina, Lazar Ostojić iz Bijelog Brda, Vlado Išpanović iz Osijeka (glavni organizator četničkih udruženja u gradu Osijeku, osječkom kotaru i prijašnjoj osječkoj oblasti) i Marko Hajduković iz Dalja. U *Gradskom odboru JRZ Osijek* bili su: predsjednik Jovan Vuković, potpredsjednik dr. Jovan Božić, tajnik prof. Kosta Stojčić, profesor gimnazije, članovi: Dušan Radanović, veleposjednik, dr. Jovan Belajčić, dr. Branivoj Dimitrijević, dr. Milan Stijić, dr. Slavko Diklić, Đuro Radmilović, Rajko Božinović i Todor Škrbić.

⁴⁰ HDA, SB Pov. II. D.Z., br. 52551 MUP-a KJ 15. X. 1935. upućuje Banskoj upravi Savske banovine predstavku stanovnika Nove Retfale na hitni postupak. U predstavi se navodi: «*Nešto poslije 9 sati /11. VIII. 1935. – Z. D./ uputila se jedna grupa stanovnika Retfale na skupštinu u Osijek i kada su bili 100 do 200 metara na teritoriju grada u Štrosmajerovoj ulici kod gostione Bunjevac došao je iznenada žandarm. major iz Osijeka u pratnji 8 žandarma te je isti bez ikakva poziva na razlaz ili inače kakvo objašnjenje ili upozorenje navalió na masu*

Komemoracija je ipak u Osijeku održana kako i u Čepinu. Kao svojevrsna rekacija vlasti bilo je omogućavanje pojačane četničke aktivnosti, koja podupiru lokalna osječka čelnitstva JRZ-a, te u kojima pojedini njihovi članovi najaktivnije sudjeluju. Tako je najprije sredinom rujna 1935. izvršeno konstituiranje i izbor uprave *Pododobora četničkog udruženja u Tenju* u koju su izabrani svi članovi koji su i prije bili u upravi, a u četnike se upisao «veliki broj članova, većinom višenijih građana». ⁴¹ Zatim je krajem rujna 1935. izvršeno konstituiranje i izbor uprave *Pododobora četničkog udruženja u Bijelom Brdu*. ⁴² Dana 13. X. 1935. u Erdutu, mjestu gdje je HSS pobijedio na izborima i u kojem su Srbi činili oko 1/3 stanovništva, a ostalo Hrvati (35 %), Mađari i Nijemci, osnovan je *Pododbor četničkog udruženja Erdut*, čime su odmah u mjestu porasle napetosti i učestali incidenti. Istoga dana *Jugoslovenska straža* 13. X. 1935. obavijestila je čitatelje o planiranom posvećenju nove zastave četničkog udruženja u Osijeku kojoj je kum Života Milanović, predsjednik Agrarnih zajednica za Slavoniju i Baranju i narodni poslanik za podravsko-slatinski kotar, s pozivom osječkog četničkog pododobora svim četničkim pododborima u zemlji da pošalju svoje delegate i neka dođu u odorama i s četničkim zastavama, ali i svim nacionalnim, humanim i kulturnim društvima iz Osijeka i okolice, najavljujući kako će to biti «prva svečanost te vrste na sjeveru naše domovine». ⁴³ Tako je u Osijeku 20. X.

sa sabljom u ruci i sa povikom bodite, udrite, psujući ljudima hrvatsku mater. U povorci je nošena hrvatska zastava pa je major jamačno htio istu oduzeti no nije ovu mirno tražio, već je zapovjedio žandarmima da ljude tuku, što su ovi na najbrutalniji način i izvršili, a major je sam jednoga čovjeka Godec Ivana sabljom posjekao po vratu. Ljudi su se razbježali osim nekolicine koji su bili opkoljeni žandarm. puškama i nisu mogli pobjeći već su istučeni ostali na cesti». No ovim slučaj nije bio gotov jer nakon tog napada «otišli su isti žandarmi još u povećanom broju u samu Ratfalu, te su mirne ljude koji su se kretali po svom poslu i to ne samo muškarce nego i žene i djecu napadali time da su ih čuškali, udarali puškama, navaljivali na njihove domove i to na tako brutalan način da se je u njihovom postupanju izričito izazivao neki osvetnički postupak, kao da bi ovi ljudi bili stavljeni izvan svakog zakona i zaštite, tako su Fišer Ivana, pečara iz Ratfale 5 žandara oborili na istoga kundacima i izudarali ga premda je isti na biciklu išao mirno svojim poslom». Dalje se poimenično navodi još 13 takvih primjera. Isti ističu kako su u Hrvatskoj i Srbiji brojni građani isticali i nosili plemenske zastave, a da nisu kažnjeni, te konstatiraju da ako se «zakon mora vršiti onda neka se vrši po zakonu i propisanoj formi, a ne kundakom i bajonetom jer su mase toliko ogorčene i zaslijepljene da ih je nemoguće umirivati», te da su svi «veći incidenti sa upravnim vlastima nastali su uslijed brutalnog postupka žandarmerije». Na kraju traže od ministra da se povede istraga i krivci kazne kako se to u buduću ne bi ponovilo i kako bi se izbjegle katastrofalne posljedice kao što je bio slučaj u brodskom kotaru. No, iako su izvidi bili provedeni nitko od žandara sudionika nije kažnjen za svoje brutalne postupke već su krivicima proglašeni mještani Retfale.

⁴¹ *Jugoslovenska straža* (Beograd, 15. IX. 1935.), 6. Pošto su članovi uprave naprijed već navedeni to ih ovdje ne navodim.

⁴² HDA, SB UO Pov. II., br. 4117/1935. Izvješće Kotarskog načelstva u Osijeku od 30. IX. 1935. Bansknoj upravi Savske banovine o 27. IX. 1935. održanoj osnivačkoj skupštini Pododobora četničkog udruženja u Bijelom Brdu.

⁴³ *Jugoslovenska straža* (Beograd, 13. X. 1935.), 3. U tekstu je pogrešno naveden kum Milota Živanović, a treba Života Milanović.

1935. održana posveta četničke zastave *Pododbor četničkog udruženja Osijek*, kojoj je nazočio i četnički vojvoda Kosta Pećanac, najveća dotadašnja četnička manifestacija ne samo u Slavoniji, već prema četničkom tisku i u Jugoslaviji.⁴⁴ Vojvoda Pećanac je dan prije stigao u Dalj gdje je održao predavanje, a sutradan je stigao u Osijek. Na željezničkoj stanici u stroju dočekao ga je i pozdravio Vlado Išpanović, predsjednik osječkih četnika i oko 300 četnika sa zapovjednikom parade Mladenom Sabljakovićem, predsjednikom četničkog udruženja u Dalju. Zatim se od četnika i građana nastala povorka s 11 četničkih zastava i oko 700 ljudi s «Batinom» glazbom iz Borova koja se, uz klicanje «Kralju Petru II., nedjeljivoj Jugoslaviji, Otadžbini Srbiji, vojvodi Pećancu, četnicima itd», uputila donjogradskoj srpsko-pravoslavnoj crkvi i stalno povećavala. Kod zgrade Hrvatskog doma pao je jedan poklik iz povorke «Dolje antidržavni» ali su redari upozorili prisutne da se okanu ovakvih poklika jer «jer bi mogli dati povoda i razloga neželjenim incidentima» te su dalje ovakvi poklici izostali. Nakon crkvene službe povorka je krenula na Jelačićev trg gdje je bila podignuta tribina, okićena ćilimima i s dvije velike jugoslavenske zastave, te je tu izvršena posveta četničke zastave u nazočnosti oko 2000 osoba. Posvetu zastave izvršio je prota iz Osijeka Jovan Nikolić i paroh Mihajlo Komnenović iz Erduta, koji je održao govor. Zatim je prota Komnenović predao zastavu Ignjatu Cvejiću, sekretaru Saveza agrarnih zajednica u Osijeku, koji ju je primio umjesto odsutnog kuma Živote Milanovića, narodnog poslanika i upravnika istog Saveza. Cvejić je nakon govora predao zastavu vojvodi Pećancu, koji je održao govor. Nakon njega govorili su još Vlado Išpanović, predsjednik četničkog udruženja u Osijeku, Halil Šarić, urednik četničke «Jugoslovenske straže» iz Beograda i Slavko Jovanović, četnik iz Srijemske Mitrovice. Od predstavnika vlasti i vojske bili su nazočni: Dušan Radanović, potpredsjednik osječke gradske skupštine, dr. Branko Stričević, kotarski načelnik, pukovnik Šćepa Simović, zapovjednik Osječke divizijske oblasti i počasni predsjednik osječčkog četničkog pododбора i Mihajlović, predstojnik gradske policije Osijek. Proslava je prošla u redu i miru s time da su trojica četnika kod željezničke stanice ispalili – tri četiri hica, a tijekom prolaza povorke tri lica su klicala dr. Mačeku te su bila stavljena u pritvor, protiv svih njih povest će se redovit postupak.⁴⁵ Sutradan je održana posveta četničke zastave *Pododbor četničkog udruženja u Čepinu* u vrtu pravoslavne parohije. Posvetu je izvršio Mihajlo Komljenović, prota iz Erduta, koji istodobno posluhuje parohiju u Čepinu, kum je bio Jovan Vuković, bivši narodni poslanik, te uz vojvodu Kostu Pećanca bio je nazočan odred od 150 četnika u odorama sa 4 zastave i oko 1200 građana. Uz Komljenovića i Vukovića govorio je i vojvoda Pećanac te Slavko Jovanović,

⁴⁴ *Jugoslovenska straža* (Beograd, 27. X. 1935.), 1. Službeno četničko glasilo opširno izvješćuje o toj manifestaciji u Osijeku pod naslovom: "Manifestacije nacionalne svijesti u Slavoniji"

⁴⁵ HDA, SB Pov. II. D.Z, br. 52755/1935. Izvješće Predstojništva gradske policije u Osijeku od 21. X. 1935. Odsjeku za državnu zaštitu banske uprave Savske banovine u Zagrebu o posveti zastave četničkog udruženja u Osijeku.

a zatim je za 30-ak uzvanika organiziran banket na kojem ih je pozdravio Ilija Prekodravac, predsjednik Pododbora četničkog udruženja u Čepinu i Jovan Đurđević, predsjednik općine, dok je za četnike priređen poljski ručak.⁴⁶ Poruka iz ovih manifestacija je okupljanje i jedinstvo svih snaga za kralja, jedinstvenu Jugoslaviju i jugoslavensku naciju, a protiv svih domaćih i vanjskih neprijatelja, koji bi to mogli narušiti i ugroziti.

Navedene četničke manifestacije potakle su četnike na osječkom području na pojačanu aktivnost, ali i na tučnjave te razne incidentne situacije u kojima je bilo i mrtvih, što je izazvalo ogorčenje stanovništva i otpor oporbe, pa su u pojedinim slučajevima morale reagirati same četničke organizacije (isključivanjem svojih članova), a i vlasti uključujući i zabrane rada pojedinim četničkim odborima. Istodobno četnički odbori s osječkog područja koordinirano djeluju s četničkim odborima s područja graničnih kotareva (kao što su četnička udruženja u Vukovaru, Borovu, Palači, Silašu, Markušici, Velikoj Mlaci, Trpinji, Čepinskim Martincima, Budimačkom Petrovcu, Dardi i Sonti) posebice prigodom pojedinih četničkih proslava.⁴⁷

Prvi incident, o kojem izvješćuje kotarsko načelstvo, zbio se 1. XI. 1935. u Erdutu. Tu su mladi pravoslavne vjere iz četničkog udruženja prilikom katoličke crkvene slave, kirbaja, u gostionici Doši Imbre izazvali tuču s mladima katoličke vjere *“kojom je prilikom poginuo Dokić Aleksa, zemljoradnik iz Erduta, a nekolicina je od učesnika ranjena”*. Prema izvidima kotarskog načelstva iz Osijeka *“do tuče je doslo usled političke netrpeljivosti, koja vlada između pripadnika pravoslavne i katoličke vjere još od prošlih 5-to majskih izbora, a koja je netrpeljivost rapidno porasla osnivanjem 13. X. 1935. god. Četničkog pododbora u Erdutu”*, kojega katolici smatraju *“čisto srpsko-plemensko, koje je jedino osnovano u svrhu onemogućavanja njihovog plemensko-verskog i partijskog poleta”*, to radi smirenja duhova zahtijevaju njegovo raspuštanje, čemu se ni pravoslavni ne protive, a neki istaknutiji to također zahtijevaju, radi čega načelstvo predlaže banskoj vlasti raspuštanje ovoga četničkog pododbora što je ona 1936. i prihvatila.⁴⁸

U isto vrijeme i u Čepinu imamo nekoliko incidenata. Tako su primjerice u to vrijeme četnici iz Čepina polupali prozore na kućama svojim susjedi-

⁴⁶ HDA, SB Pov. II. D.Z., br. 52755/1935. Izvješće Kotarskog načelstva u Osijeku od 21. X. 1935. Odsjeku za državnu zaštitu banske uprave Savske banovine u Zagrebu o posveti zastava četničkog udruženja u Osijeku i Čepinu. Vidi: F. Jelić-Butić, *“Iz povijesti četničkog pokreta”*, 186-189. gdje je objavljen u cijelosti.

Izvješće Predstojništva gradske policije u Osijeku od 21. X. 1935. Odsjeku za državnu zaštitu banske uprave Savske banovine u Zagrebu o posveti zastave četničkog udruženja u Osijeku.

⁴⁷ *Jugoslovenska straža*, (Beograd, god. II., br. 1.-53./1935).

⁴⁸ HDA, SB, Pov. II. UO, br. 5655/1935. Izvješće Kotarskog načelstva u Osijeku od 24. XI. 1935. Upravnom odjeljenju banske uprave Savske banovine u Zagrebu o incidentu u Erdutu s prijedlogom da se tamošnje četničko udruženje raspusti. Objavljen je u radu: F. Jelić-Butić, *“Iz povijesti četničkog pokreta”*, 191. i 230. Njegov osnivač Vlado Išpanović nije ga kod lokalnih vlasti ni bio prijavio to ga je banska uprava 1936. raspustila i zabranila mu rad.

ma Hrvatima, među kojima je bio četnik Đorđe Šipkić. Ilija Prekodravac, predsjednik četničkog udruženja iz Čepina, traži od Glavnog odbora da Šipkića isključi iz četničkog udruženja zbog pijanog stanja. No, širi incident u kojem su sudjelovali i čepinski četnici dogodio se 11. XI. 1935. u Čepinskim Martincima gdje se održavala crkvena slava. Naime, potkraj slave oko 18 sati, netko je iz pijane mase povikao *«Živio Maček»* i *«Živila Hrvatska»*. Istodobno je, u tamošnjoj gostionici Đoke Stankovića, seljak Mato Jelić iz Martinaca, navodno bez ikakvog razloga, ubo kuhinjskim nožem seljaka dobrovoljca Marka Krajinovića iz Budimačkog Petrovca, koji je tu svratio na piće. Jelić je odmah uhićen, odveden u Osijek i predan sudu. No, kako se odmah vijest proširila *«nastala je velika uzrujanost među seljacima Srbima, jer se govorkalo, da je Jelić ubo Krajinovića samo zato što je on Srbin»*. Potom je oko 30-ak ljudi iz Budimačkog Petrovca s vilama, palicama i sjekirama krenulo prema Martincima, ali ih je žandaraska patrola zaustavila i povratila kućama. Zatim je oko 22 sata iz Čepina stigla skupina od 8 četnika, koji su nakon pića i poklika *«protiv mačkovaca i šokaca»*, predvođeni domaćim četnikom Boškom Mitrovićem iz Čepinačkih Martinaca, iza ponoći počela izvoditi napade i demolirati kuće tamošnjih seljaka Hrvata dok nije intervenirala žandarmerija, jednoga uhitila, dok su se drugi razbježali, i tako spriječila moguće krvoproliće. Potom su svi uhićeni, kažnjeni sa po 300 dinara globe i pušteni. Policijskom istragom utvrđena je odgovornost četnika iz Čepina i Čepinačkih Martinaca i da je to već drugi takav slučaj koji su *«mogli dovesti do krvi i sukoba u masi»* većih razmjera, *«a da se ne spominju svakidašnja izazivanja pojedinca»* četnika. Zato policija smatra da je postojanje jednog ovakvog udruženja u kojem su jedino Srbi u selima u kojima su pomiješani Srbi i Hrvati ne samo nepotrebno već i opasno, pogotovo što su u udruženju *«mahom ljudi sumljive prošlosti među kojima je nekoliko i zločinačkih tipova»* uz mlađariju sklonu *«uplivu ovih pokvarenjaka»*. Njihova aktivnost – smatra policija - *«dovodi do grupiranja sličnih tipova sa hrvatske strane»* te uvlačenjem ostalih ljudi s obiju strana te *«postoji opasnost da se sukobi pojedinaca razviju u sukobe većih skupina»*. Zatim zaključuje da ovakva *«četnička udruženja po svom članstvu i nasilnim nastupima koji izazivaju zlu krv i nered protivno nastojanjima drž. organa i opće državne politike ne samo da je štetna po sam javni poredak, već i po prestiž same države»* te *«kompromitiraju ne samo ideju državne i nacionalne jugoslavenske akcije već i samo četničko ime»*. Te dodaje na kraju kako dalje postojanje ovih udruženja može ubuduće dovesti do još *«težih posljedica i same krvi»* i predlaže banskoj upravi da se ona raspuste. Banska vlast je zatim početkom prosinca 1935. zabranila Pododbore Udruženja četnika u Čepinu i u Čepinskim Martincima, što su područne vlasti i sprovele. Žalbom od 19. XII. 1935. predsjednik čepinskog četničkog udruženja bezuspješno je nastojao da se odluka o raspuštanju povuče.⁴⁹ Ipak će se nakon dvije godine opet obnoviti četničko udruženje u Čepinu i djelovati sve do početka rata.

⁴⁹ HDA, SB, Pov. II. UO, br. 331/1936. Izvješće Odjelka za državnu zaštitu od 26. XI. 1935. Upravnom odjeljenju banske uprave Savske banovine o incidentima na crkvenoj slavi

Preostale četničke organizacije na osječkom području nastavljaju s radom surađujući s onima iz okolice. Tako je 16. XII. 1935. u Borovu organizirano posvećenje nove zastave tamošnjeg četničkog pododbora, kojem su nazočili, uz mnoge građane Borova, Vukovara i okoline, i predstavnici četničkih pododbora iz Osijeka i Dalja, te Sonte, Bogojeva, Brčkog i Srijemske Mitrovice s velikim brojem članova, a bio je nazočan i sam predsjednik Udruženja četnika vojvoda Kosta Pećanac. Kum četničke zastave bio je Tomo Maksimović, direktor Tvornice gume i obuće "Bata" i predsjednik općine, čiji tekst u odsutnosti je pročitao Bogdan Dejanović, paroh iz Borova, dok je posvetu obavio Nikola Todorović, svećenik i profesor iz Vukovara uz asistenciju Ruvina Milićevića, arhiđakona iz Dalja. Vojvoda Pećanac u svom govoru priprjetio je smrću svima onima koji ih budu napadali ili ometali u njihovu programu, pozvavši ih da u svoje redove što više okupe omladinu.⁵⁰ *Pododbor četničkog udruženja u Dalju* svečano je 15. II. 1936. po drugi puta proslavio svoju četničku slavu Sretenje Gospodnje na kojoj su i članovi udruženja položili «zakletvu na tradicionalnom četničkom znamenju, kami i revolveru». Posvećenje vode obavio je prota Milorad Mijatović, član četničkog udruženja i arhiđakon Rugin Milićević, iz Dalja. Dalje je pomogao potpredsjednik udruženja dr. Ložičković, a govor je nakon zakletve održao Mladen Sabljaković, zvan «popče komita», predsjednik udruženja. Kod održavanja parastosa sudjelovao je i iguman Visarijom Stakić, upravitelj patrijaršijskog dobra u Dalju. Djeca su izvela prigodne recitacije, a potom je organizirana zakuska, s koje je prikupljeni prilog namijenjen kupnji četničke zastave u Dalju. Uz predstavnike općinskih vlasti u Dalju među gostima bio je nazočan i rkt. župnik Josip Mihelčić, Emil Šuh, veletrgovac vina i Tomo Popović, dobrovoljac i direktor Daljske štedionice.⁵¹ Dana 7. VI. 1936. posvećen je spomenik Milovanu Neneziću na groblju u Markušici, četovođi-dobrovoljcu, pješ. poručniku, bivšem predsjedniku Pododbora Udruženja četnika u Adi, u nazočnosti četnika dobrovoljaca iz okolice, iz Osijeka sa zastavom i predsjednikom, s četovođom te predsjednikom općine Markušica, koji je bio darovatelj i kum zastave četničkog pododbora u Adi. Zatim je Pododbor udruženja četnika iz Borova 21. lipnja 1936. organizirao u Borovu veliku četničku proslavu uz sudjelovanje svoje diletantske sekcije, glazbe Tvornice "Bata" te nazočnost predstavnika četnika iz Osijeka i okolice.⁵² Potom je donijeta odluka o raspuštanju i zabrani rada Pododboru udruženja četnika u Osijeku, nakon čega imamo kraći zastoj u četničkoj javnoj aktiv-

11. XI. 1935. u Čepinskim Martincima. U prilogu je i žalba predsjednika Pododbora udruženja četnika u Čepinu od 19. XII. 1935. na odluku Kotarskog načelstva Osijek od 10. prosinca o zabrani daljeg rada četničkog udruženja u Čepinu.

⁵⁰ *Jugoslovenska straža*, (Beograd, god. II., br. 52./22. XII. 1935).

⁵¹ *Jugoslovenska straža*, (Beograd, god. III., br. 62./1. III. 1936), 3. Za uspjeh krsne slave tisak uz spomenute ističe četnike članove daljskog udruženja: Tomu i Milana Vasića, Žarka Popovića, Vesu Berkovića, Lazu Stojčića i Cvetana Popovića.

⁵² *Jugoslovenska straža*, (Beograd, god. III., br. 64./22. III. 1936), 4.

nosti. Prva od takvih manifestacije je bilo posvećenje četničke zastave u Dardi kojoj nazoče četnici iz Osijeka i Dalja.⁵³ Zatim je 27. XII. 1936. uslijedila posveta barjaka *Pododbora udruženja četnika u Dalju*. Nazočile su joj «veće grupe četnika iz Osijeka, Vukovara, Darde, Borova i okolnih kotareva, na čelu sa vojvodom Kostom Pećancem, koji je doputovao iz Beograda sa svojih 30 uniformiranih četnika». Na željezničkoj stanici sačekala ih je konjica daljskih četnika te su ih na ulazu u selo dočekali i pozdravili Mladen Sabljaković, predsjednik daljskih četnika i Marko Ajduković, načelnik općine, zatim su konjica, odred od oko 300 četnika, kojima je zapovjedao Vlado Išpanović, predsjednik Pododbora četničkog udruženja u Osijeku (koji je opet počeo s radom), s 12 zastava četničkih pododbora i mnoštvom građana prosljedili do pravoslavne crkve gdje je obred i obavljen. Poslije obreda govorili su vojvoda Pećanac, Sabljaković, Šarić, Išpanović, Stevan Ugrića, predsjednik četničkog udruženja u Sonti, preko Dunava, i kapetan Božidar Valozić. Zatim je organiziran zajednički ručak u Prosvjetnom domu «Kralja Aleksandra» u Dalju, gdje je također bilo govora i tijekom kojega je vojvoda Pećanac predao diplome zaslužnim četnicima među kojima se ističe starešina patrijaršijskog dobra u Dalju iguman Visarijon Stakić. Svečanosti koja je protekla u redu i miru bili su nazočni kotarski načelnik i podnačelnik. Oružje i odore imali su samo četnici izvan Savske banovine (jer je ono na njezinom području bilo zabranjeno) i to po dvojica koji su pratili zastave te skupina oko vojvode Pećanca. Bila je to jedna od prvih svečanosti na području Savske banovine, nakon zabrane rada četničkim udruženjima.⁵⁴ Potom imamo 8. V. 1937. posvećenje četničke zastave u Jagodnjaku na kojoj sudjeluju četnici iz Osijeka i iz Dalja, dok je Pećančev izaslanik bio *Mladen Sabljaković* iz Dalja tada već kao «vojvoda slavonsko-baranjski», što je svakako zaslužio radom na osnivanju i radu brojnih četničkih organizacija na tom širem području.⁵⁵ Od tada pa do potkraj 1937. nemamo zabilježene u četničkom tisku javne četničke aktivnosti. Tada je zabilježena redovita skupština *Pododbora četničkog udruženja u Šodolovcima* s kojim surađuju u aktivnosti osječki četnici iz susjednih mjesta Petrove Slatine i Hrastina.⁵⁶

⁵³ *Jugoslovenska straža*, (Beograd, god. III., br. 98. i 99 /29. XI. 1936), 2.

⁵⁴ HDA, SB, Pov, D.Z. br. 37604/1936. i 335/1937. Izvješća Kotarskog načelstva u Osijeku Odsjeku za državnu zaštitu banske uprave Savske banovine od 28. XII. 1936. i 18. I. 1937. o posveti zastave Pododbora udruženja četnika u Dalju. *Jugoslovenska straža*, (Beograd, god. IV., br. 103./7. I. 1937.), 3. Tekst: *Velike nacionalne manifestacije na Sjeveru naše države. Osvećena zastava Udruženja četnika u Dalju*».

⁵⁵ *Jugoslovenska straža*, (Beograd, god. IV., br. 122./12. i 26. XII. 1937), 4.

⁵⁶ *Jugoslovenska straža*, god. IV., br. 147/1937., (Beograd, 26. XII. 1937). U Upravni odbor Čeničkog pododbora u Šodolovcima tada su bili izabrani: predsjednik Đoka Bohalj, potpredsjednik Đura Kovačević, tajnik Jovan Šiklić, blagajnik Jovan Miljković te članovi: Petar Radović, Stanko Grubić i Živojimi Todorović. Dok su u Nadzorni odbor izabrani: Mile Mladenović, Milovan Trkulja, Mile Studen, Petar Kajganić i Miloš Jakšić.

Tada se na osječkom području navode četničke organizacije u *Osijeku, Tenju, Ernestinovu (zbog pošte tj. one u Hrastinu i Petrovoj Slatini), Čepinu i Dalju*, a tek od početka 1938. imamo njihovu redovitu i pojačanu aktivnost, pa i osnivanje novih četničkih organizacija u *Bijelom Brdu* i na *Steparskoj pustari, kod Dalja*.⁵⁷

SDS je u vrijeme petosvibanjskih izbora započeo, a nakon njih nastavio jaču političku aktivnost na osječkom području, ali bez značajnijih uspjeha. Uslijed pritiska režima redove SDS-a i ovdje sve više zahvaća raslojavanje, dio ljudi prelazi u režimske stranke, a na čelo izbijaju mlađi (kao što su primjerice dr. Stanko Hajduković, dr. Prokopije Uzelac, Dimitrije Počuča, Zdravko Poznić i dr.). Istodobno HSS, i pored svih poteškoća od vladajućih struktura, nastoji obnovom svojih organizacija na osječkom području, gdje je to moguće, ojačati i svoju političku djelatnost. Jedna od takvih političkih akcija su komemoracije povodom godišnjice smrti Stjepana Radića koje su u kolovozu 1935. održane u Osijeku i Čepinu. Sličnog su karakera i druge akcije, kao primjerice proslava 100-godišnjice hrvatske himne. Kroz osnivanje pojedinih ogranaka Seljačke sloge, što je na ovome području bilo vrlo teško i onemogućavano (pr. u Aljmašu 1936. s predsjednikom Stjepanom Petrijavčaninom) HSS nastoji kulturno djelovati među osječkim seljaštvom.⁵⁸ A kroz osnivanje ogranaka Gospodarske sloge (osnovana 1935.) u većini osječkih sela nastanjenim hrvatskim pučanstvom potkraj 30-tih godina HSS nastoji tu i privredno djelovati.⁵⁹ Istodobno kroz osnivanje prvih podružnica Hrvatskog radničkog saveza (HRS-a) u Osijeku u to vrijeme, HSS nastoji djelovati i među tamošnjim radništvom i to vrlo uspješno, sukobljavajući se s URSS-om, u kojem jača utjecaj komunista U Osijeku postupno oživljava rad nekih postojećih, obnavljaju i dalje uspješno rade neka od prijašnjih hrvatskih društava, a osnivaju se i nova, a tako i u nekim mjestima osječkog kotara, najviše uz potporu HSS-a.⁶⁰

⁵⁷ *Jugoslovenska straža*, (Beograd, god. IV., br. 146. i 147./29. XI. 1936), 2.

⁵⁸ O tome opširnije vidi: Suzana Leček, "Ustrojavanje Seljačke sloge u Slavoniji, Srijemu (1925.-1941.)", *Scrinia Slavonica*, svezak 2, (Slavonski Brod, 2002), 325-352. i «Djelovanje Seljačke sloge u Slavoniji, Srijemu i Baranji (1925.-1941.)», *Scrinia Slavonica*, svezak 3, (Slavonski Brod, 2003), 336-390.

⁵⁹ Tako je 1940. na području grada Osijeka bilo 1 povjereništvo Gospodarske sloge sa 782 člana što na 4103 domaćinstva iznosi 18,7 %, a na području osječkog kotara bilo je 14 povjereništava i 2185 članova Gospodarske sloge, što na 14.618 domaćinstava iznosi tek 15 %. *Kalendar Gospodarske sloge za 1941.*, (Zagreb, 1940), 146. Tablica: Pregled broja povjereništava i članova Gospodarske sloge 1940.

⁶⁰ Tako se primjerice u Osijeku intenzivira rad Podružnice HKD "Napredak" i osniva Hrvatsko akademsko kulturno društvo 'Ante Starčević' (1936.), u Retfali osniva se Hrvatska narodna čitaonica (1936.), a u Dalju Hrvatsko pjevačko društvo Neven (1935.). HDA, SB UO Pov. II 290, 1295 i 8034/1936. Vidi i: Z. Dizdar, "Osnivanje i rad "Napretkovih" organizacija na području Slavonije", 313-314.

U to vrijeme dolazi u Osijeku do oživljavanja ilegalne komunističke aktivnosti nakon okružne konferencije u ljeto 1936. na kojoj je izabran Okružni komitet KPJ Osijek (koji je vršio i funkciju Mjesnog komiteta KPJ Osijek), a organiziraju se u prvom redu radnici u glavnim industrijskim poduzećima (Ljevaonica, Ložionica, Kožara). Tada organizacija KPJ u gradu ima pet ćelija s oko 20 komunista. Aktivnost komunista se usmjerava na URSS. Uz URSS u Osijeku u to vrijeme postoje još ORS (koji je u travnju 1936. održao u Osijeku svoj kongres), JUGORAS (od 1937. kao režimski sindikat) i HRS (od 1936. sindikat HSS-a). Glavna borba će se voditi između URSS-a i HRS-a. Izbori za radničke povjerenike 1937. donijeli su uspjeh URSS-a, jer je HRS izgubio svoje dotadašnje dominantne pozicije u ljevaonici željeza, a 1938. URSS je postigao još bolje rezultate dobivši ukupno veći broj povjerenika u Osijeku nego HRS. Dalja aktivnost je usmjerena na bolju koordinaciju rada između pojedinih struka u Osijeku preko Međustrukovnog odbora te s rukovodstvom URSS-a u Zagrebu. U sklopu URSS-a djelovao je Zemaljski savez poljoprivrednih radnika s organizacijama poljoprivrednih radnika 1937. u Dalju i Aljmašu i potom okolnim mjestima, preko kojih komunisti šire svoj utjecaj. Tako 1938. imamo val organiziranih štrajkova poljoprivrednih radnika, od kojih je onaj u Dalju i nekim mjestima osječkog kotara uspio. U to vrijeme komunisti imaju utjecaja u nekim organizacijama Gospodarske i Seljačke sloge oko Osijeka. Tada su osnivane prve ćelije KPH na području osječkog kotara u Čepinu i Bijelom Brdu s ukupno 10-ak članova. Veći sukob između HRS-a i URSS-a imamo u Osijeku 1939. Tada je pod rukovodstvom komunista URSS uspješno proveo štrajkove u Osječkoj ljevaonici i u Tvornici šećera, što je značilo i pobjedu nad HRS-om. Kako je u tim štrajkovima sudjelovalo više tisuća osječkih radnika čime su oni prerasli u političke akcije, to su uslijedila veća policijska uhićenja štrajkaša (među kojima i sekretara MMO-a Slavka Kneževića, istaknutog člana KPH), na što su radnici odgovorili demonstracijama. U Osijeku je Okružni komitet KPH organizirao u prosincu 1939. javni zbor radnika na kojem je govorio I. Anušić, sekretar komiteta o potrebi osnivanja Stranke radnog naroda. Pokrajinski odbor narodne pomoći Hrvatske u svibnju 1940. uspostavio je veze s Osijekom, a u listopadu 1940. u Osijeku je održana i prva konferencija Pokrajinskog odbora. Rukovodstvo KPH organiziralo je 11. IX. 1940. demonstracije kojom prilikom su radnici prvi puta izišli na osječke ulice i javno demonstrirali. Početkom 1941. vlasti su zabranile URSS-a, na što su komunisti organizirali protestnu akciju u Osijeku. Od tada u Osijeku HRS postaje glavni režimski sindikat. U travnju 1938. u Osijeku je uhićena skupina komunista koji su bili optuženi da su osnovali organizaciju «Crvene pomoći». U toku 1940. osnovano je i rukovodstvo SKOJ-a u Osijeku, s organiziranim grupama SKOJ-a na Učiteljskoj školi, na ženskoj i muškoj gimnaziji te u trgovačkoj akademiji. U Osijeku se na inicijativu komunista pokušalo osnovati Društvo prijatelja Sovjetskog Saveza, ali je banska vlast 10. VIII. 1940. zabranila osnivanje tog društva. Potkraj 1940. u Osijeku je bilo oko 40 članova KPH te je smijenjen Okružni komitet i izabran novi. Do travnja 1941. kotar Osijek s gra-

dom imali su 108 članova KPH, dok je na osječkom okrugu bilo 36 ćelija s 260 članova i više od 40 kandidata.⁶¹

Ubojstvo kralja Aleksandra u Marseilleu, listopada 1934. i izbori za Skupštinu, u svibnju 1935. poslužili su rukovodstvu četničkog udruženja kao mobilizirajući čimbenik za osnivanje četničkih udruženja u nizu mjesta gdje ih prije nije bilo. Takav je primjerice bio slučaj i sa susjednim područjima vukovarskog, vinkovačkog, đakovačkog, valpovačkog, dardskog i somborskog kotara. To je bio i poticaj četničkim udruženjima u obračunu s političkim protivnicima te su oni u to vrijeme izveli niz nasilja i ubojstava Hrvata, od kojih nekolicinu i na području Slavonije, na što je reagirao dr. V. Maček, predsjednik HSS-a.⁶² I dr. Sava Kosanović, jedan od prvaka SDS, povodom brojnih sukoba koje su izazvali četnici, u kojima je bilo ubojstava i krvoprolića, ne videći opravdanost organiziranja četnika i njihove akcije, jer izazivaju širenje mržnje prema Hrvatima i drugim nesrbima, a koja se zbog njihovog sastava i oslonaca na vlasti može eventualno vratiti i usmjeriti na sve Srbe, u siječnju 1936. obratio se posebnim letkom "*Srbima Seljacima*" istaknuvši kako se u četničkim organizacijama u Hrvatskoj nalaze žandarmerijski povjerenici, koji su naoružani i zaštićeni od vlasti. To je bilo očito i kod četnika s osječkog područja, jer su primjerice često i nakon zabrana djelovali i dalje bez prijave lokalnim vlastima i osnivali nova četnička udruženja.⁶³ To se najbolje vidi iz izvješća Banske uprave Savske banovine upućenog 9. V. 1936. Ministarstvu unutrašnjih poslova o četničkoj organizaciji na svom području.⁶⁴ Tu se konstatira kako je "*najveći broj takvih organizacija u ovoj Banovini*" nastao "*krajem 1934. i početkom 1935. godine*" kada ih je prema prikupljenim podacima bilo 114, a koje su kao cilj i svrhu svoga rada "*smatrane prvenstveno pozvanima da budu zatočnici ideje jugoslavenskoga narodnoga jedinstva, čuvari postojećeg poretka u Državi, pa čak da budu sudije*

⁶¹ Opširnije vidi: M. Konjević, *Radnički pokret u Slavoniji 1929-1941.*, 127-412. i Ivan Jelić, *KPH 1937-1941.* (Zagreb, 1972.).

⁶² Hrvatski povijesni muzej, Zagreb, DZ XX st., in. br. 6052. *Izjava predsjednika dra Vladka Mačeka*, Zagreb, siječnja 1936. Reakcija je to na članak: "Odvajanje g. dr. Mačeka od 'Frankovaca'", objavljen u beogradskom "Vremenu" od 18. I. 1936., u kojem se – izjavljuje Maček – "hoće prikazati da su krvavi sukobi, koji se događaju u hrvatskim krajevima nad hrvatskim seljaštvom, rezultat nesloge među samim Hrvatima". Maček dalje nastavlja: "Moram tu istaknuti, da nijesu apsolutno nigdje među Hrvatima nastali nikakvi sukobi, nego su u posljednje vrijeme opet oživjele po režimu favorizirane terorističke bande, u kojima po besavjestnoj gospodi zavedeni srpski seljački svijet u krajevima, gdje se nikada nije vodilo računa o 'Frankovcima', iz čista mira ubija hrvatske seljake", navodeći pritom više primjera terora i zločina «pravoslavnih seljaka 'četnika'» među kojima i one s područja Slavonije. Hrvatski je narod – naglasio je odlučno predsjednik dr. Vladko Maček – *discipliniran i zato miran*, ali nitko ne može od njega tražiti, da se daje klati poput janjeta. Protiv ilegalnih istupa - s koje god strane oni došli – *brani se i branić će se hrvatski seljački narod*, a beogradskom 'Vremenu' i njemu sličnima prepuštam i dalje priželjkivanje nesloge u hrvatskom narodu."

⁶³ F. Jelić-Butić, "*Iz povijesti četničkog pokreta*", 149.

⁶⁴ HDA, SB, UO, Pov. II, br. 3009/1936., kut. 287.; F. Jelić-Butić, "*Iz povijesti četničkog pokreta*", 226-227.

svim onim građanima, za koje oni smatraju da su protivnog mišljenja njihovom". Zatim se dalje navodi da četničke organizacije "uopće nijesu prijavljivane vlastima od strane osnivača", te su praktički djelovale "ilegalno", da među članstvom svih tih mjesnih odbora "nema niti 5 pravih četnika", da je u miješanim sredinama (katolici i pravoslavni) članstvo "većinom sastavljeno od pravoslavnih", da među članovima "uopće nije zapaženo koje uglednije lice", da su na čelu organizacija "mahom lica nižih društvenih redova", da je među članstvom zapažen "oveći broj ljudi sumnjiva zanimanja, ili uopće bez prava zanimanja, zatim takvih koji su poročna života, čak i otpuštenih robijaša, te uopće ljudi sklonih pravljenju izgreda i tučama", da je više njihovih članova "zatečeno u bespravnom posjedu oružja, čak i takve vrste, za koje se po Zakonu ne izdaju dozvole", da su uzimale "u odori i pod zastavom učešća u raznim svečanim patriotskim manifestacijama", i same "za svoj račun priređivale patriotske parade", i na kraju da su "metode njihove akcije" bile "vrlo neugodne, jer su članovi četničkih organizacija svojim nastupima izazivali nered i davali povoda sukobima", navodeći nekoliko takvih primjera. Posljedica te četničke aktivnosti na području Savske banovine, prema mišljenju banskih vlasti, bila je "pogoršanje odnosa u narodu" tako "da se onaj dio stanovništva, koji se ukazuje nepristupačnim ideji integralnoga jugoslovenstva, još više odbio od te ideje", te je "u tom dijelu stanovništva došlo do reakcije, koja se ispoljila u poznatim krvavim razračunavanjima". O kakvoj se represivnoj sili radi pokazuju i službeni podaci prema kojima se broj četničkih pododbora Udruženje četnika na području Kraljevine Jugoslavije i broj njegovih članova od početka 1935. do 1938. više nego podvostručio i narastao na oko 1000 pododbora (od kojih, i pored zabrana, više od 100 na današnjem području Republike Hrvatske, pretežito u mjestima nastanjenim Srbima), a broj četnika u njima povećao se na više od 500.000 članova.⁶⁵ Mnogi četnici su djelovali i u nacionalističkim organizacijama i društvima sličnog programskog usmjerenja.

Na zapovijed Banske uprave Savske banovine o organizaciji i djelatnosti četničkog udruženja u Osijeku istu je o tome 19. travnju 1936. izvijestilo Predstojništvo gradske policije. U izvješću ono navodi da od 1933. službeno postoji *Pododbor četničkog udruženja u Osijeku*, kojemu je od osnutka na čelu Vlado Ispanović, čaraparski obrtnik, i koje je tada imalo oko 30 članova. Navodi dalje kako taj Pododbor tijekom 1935. i 1936. godine uglavnom nije razvijao nikakav, «a najmanje kakav koristan rad» i zbog toga što «predsjednik pododbora, članovi uprave i ostali članovi organizacije bez ikakvog su ugleda, mnogi od njih provedeni su u krivičnoj evidenciji kod ove oblasti, radi raznih policijskih istupa i krivičnih djela». Nedostaje im dovolj-

⁶⁵ *Jugoslovenska straža*, God. II., br. 26. od 23. VI. 1935., (Beograd, 1935), 1.; God. V., br. 157 od 6. V. 1938., (Beograd, 1938), 2. Opširnije vidi: Nusret Šehić, *Četništvo u Bosni i Hercegovini (1918.-1941.)*. *Politička uloga i oblici četničkih udruženja*, (Sarajevo, 1971), 69. O četnicima uoči i tijekom rata u Hrvatskoj vidi: Fikreta Jelić-Butić, *Četnici u Hrvatskoj 1941-1945.*, (Zagreb, 1986).

na «naobrazba i kultura», a kako među njima nema «*ni jednog intelektualca ili viđenijeg političara*», dok pukovnik Šćepa Simović, zapovjednik Osječkog vojnog okruga, osim titule počasnog predsjednika «*nema nikakve veze, ni utjecaja na rad i djelovanje*» tog četničkog udruženja to predstojnik osječke policije smatra da po svojim općim i moralnim kvalifikacijama ne pružaju «*baš nikakvu garanciju da će se u svome radu isključivo pridržavati društvenih pravila i da neće to udruženje iskoristiti u svoje osobne svrhe*», te iznosi svoje mišljenje da bi se ono trebalo likvidirati tj. *raspustiti*. Što je banska uprava tada i učinila.⁶⁶

Nakon navedenih izbora 1935., nezadovoljni njihovim ishodom, velikosrpski i četnički krugovi iznose Krunskom savjetu i kralju prijedloge za amputacijom Hrvatske na crti Drava-Virovitica-Sisak-Kupa-Karlovac-slovenska granica-Ogulin-Senj (ili Karlobag) te se u svezi time javnosti opet predočuju brošure i karte s “povijesnim objašnjenjima” i ucrtanim srpskim i hrvatskim etničkim područjima, koja bi se zatim pretvorila u teritorijalna. Takvi su primjerice karta “*Srpsko-hrvatskog etničkog područja*” i brošura dr. J. Ž. Milosavljevića, “*Srpsko-hrvatski spor*” / (malo istorije ...) I. deo/ iz 1936., a koji se pojavljuju i na osječkom području, koje je po njima nesporno “srpsko etničko područje”. Postojanje na mnogim od tih “srpskih etničkih područja”, kao primjerice u Slavoniji, i u apsolutnoj većini katoličkog hrvatskog stanovništva, “znanstveno se objašnjava” kako su to tobože “*slavonski Srbi pokatoličeni u 18. veku (za vreme Marije Terezije)*”.⁶⁷ Kao jedna od reakcija na razgovore oporbe za stvaranje jedinstvenog fronta nasuprot vladi opet se pojavljuje brošura dr. Ž. Milosavljevića, *Neimari Jugoslavije (Ko su tvorci ove države, Srbi ili Hrvati? II. deo)* tiskana u Beogradu u srpnju 1937. koja zastupa stajališta vladajuće velikosrpske politike i prema kojoj “*granica između Srbije i Hrvatske ide linijom: Senj-Ogulin-Glina-rekom Čazmom na*

⁶⁶ HDA, SB UO, Pov. II., br. 2354/1936. Izvješće Predstojništva gradske policije u Osijeku od 19. IV. 1936. Banskoj upravi Savske banovine o četničkoj organizaciji u Osijeku.

⁶⁷ *Duga, Srbi u Hrvatskoj*, (Beograd, juli 1990.) 50-51. Tu je donijeta ta karta u svezi s održanim izborima i potrebom rješavanja “hrvatskog pitanja” iz 1936. o amputaciji Hrvatske za potrebe Krunskog savjeta Kneza Pavla. U njoj ucrtana etnička granica «srpskog područja» koja na zapadu ide od rijeke Drave (sjeverozapadno od Virovitice) pa do Siska, rijekom Kupom do Karlovca i dalje do slovenske granice, slijedeći je do zapadnih granica kotara Vrbovsko, a zatim ide zapadnom granicom kotareva Ogulin, Otočac i Gospić, spuštajući se kod Karlobaga na Jadransko more. Na njoj su na tome “srpskom etničkom području”, uglavnom na osnovi popisa stanovništva iz 1931., prikazane apsolutne i relativne većine stanovništva u boji. I za druga područja koja imaju apsolutnu većinu nesrpskog stanovništva, kao svojevrsan odgovor zašto je i ona tu uključena navedeno je kako su to bili Srbi koji su u međuvremenu promijenili vjeru. U brošuri dr. J. Ž. Milosavljevića, *Srpsko-hrvatski spor* (Beograd, 28. XII. 1936.) nastoji sve to “znanstveno” dokazati te u zaključku uz ostalo navodi: “*Vekovni san sviju Srba bio je ujedinjenje celog Srpstva u jednu državu. Taj se san posle ispolinskih borbi ostvario. SRPSTVO IZNAD SVEGA!*” ... “*Dakle linija: Senj-Ogulin-Glina i rekom Čazmom na Dravu od prilike je granica između srpskog i hrvatskog jezika*”, gdje treba: “*Što pre uspostaviti narodnosnu (nacionalnu) granicu između Srba i Hrvata*”, da bi završio: “*SRBI SVIJU VERA NA OKUP!*”.

Dravu”, uključujući pritom Čazmu, Bjelovar i Đurđevac, a što je iskazano na priloženj: “*Etnografskoj karti Jugoslavije*”. Prema Milosavljeviću to je etnografska granica između Srba i Hrvata koja bi se pretvorila u teritorijalnu i političku zapadnu granicu buduće “Velike Srbije”. Osječki kraj, gdje se brošura također distribuirala, sastavni je dio te velikosrpske zamišljene Srbije.⁶⁸

No, oporba se ipak dogovorila. Tako su političke aktivnosti oporbenih i vladajućih stranaka i na ovome području u to vrijeme vezane dijelom i za postignuti sporazum od 8. X. 1937. u Farkašiću između SDK i Udružene opozicije (vodstava Radikalne stranke /grupa oko Ace Stanojevića/, Demokratske stranke /grupa oko Ljube Davidovića/ i Zemljoradničke stranke /grupa oko Joce Jovanovića/) kojim je stvoren *Blok narodnog sporazuma* oporbe u Kraljevini Jugoslaviji nasuprot JRZ-i i režimskoj strukturi na vlasti. Zbog te postojeće političke situacije pojačan je rad četničkih organizacija te je u nepuna dva mjeseca (I. i II.) 1938. porastao broj četničkih odbora za više od sto te ih je tada u zemlji bilo ukupno 1100.⁶⁹ Taj proces je više nego evidentan i na osječkom i okolnim područjima. Prema uputstvima Glavnog četničkog odbora iz Beograda tijekom 1938. imamo obnovu zabranjenih pododborâ četničkih udruženja u Osijeku, Čepinu i Bijelom Brdu, ali osnivanje novog na Steparskoj pustari, kod Dalja, te njihove uobičajene tekuće aktivnosti. Najprije je *Pododbor Četničkog udruženja u Čepinu* u siječnju 1938. održao godišnju skupštinu i izabrao novu upravu. Tada su u Upravni odbor bili izabrani: predsjednik Milan Romanić, potpredsjednik Nikola Sekulić, tajnik Radivoje Rakić i blagajnik Radoslav Mijatović, te odbornici: Vito Mijatović, Stevan Romanović, Cvetko Amidžić, Milan Gavrilović, Vidoje Radolac i Bogoljub Makarević, a u Nadzorni odbor: predsjednik Omer Radišić i članovi: Bojan Mihaljević i Radivoje Hodošan.⁷⁰ Zanimljivo je da tada kotarska oblast nije bila o njegovom osnivanju izvještena. Zatim je *Pododbor Četničkih udruženja u Osijeku* u veljači 1938. održao svoju godišnju skupštinu i izabrao novu upravu u sastavu: Upravni odbor: predsjednik Dragić Ivanović, potpredsjednik Emil Gvojić, tajnik Sima Trifković, blagajnik Ilija Ivetić i administrator Vlado Novaković, te odbornici: Jakov Gligorović, Đuro Bajagić, Luka Cupkov i Nedeljko Doljniković, a u Nadzorni odbor: predsjednik: Branko Zorić, članovi: Krsta Zelić i Mihajlo Damjanović. U ime Glavnog odbora iz Beograda skupštini je prisustvovao novinar Halil Šarić, glavni urednik Jugoslovenske straže. Kao zaključak s ove skupštine osječkog četničkog udruženja iskazana je nada «da će nova

⁶⁸ Ž. Milosavljević, *Neimari Jugoslavije*, (Beograd, 1937). Milosavljevića ni malo ne smeta što je područje Hrvatske, koje bi se uključilo u njegovu zamišljenu Veliku Srbiju, (kao primjerice Slavonija) povijesno hrvatsko područje i što Hrvati na njemu imaju apsolutnu većinu stanovništva od oko 80%, a tek daljnjih 20% stanovnika su Srbi, Nijemci, Mađari, Česi, Slovaci, Ukrajinci i drugi

⁶⁹ *Jugoslovenska straža*, god. V., br. 152/1938., (Beograd, 27. II. 1938).

⁷⁰ *Jugoslovenska straža*, god. V., br. 150/1938., (Beograd, 30. I. 1938), 4.

uprava učiniti sve da poboljša rad udruženja i da oko njega okupi sve rodoljube koji imaju cilj da iskreno i odano služe Kralju, narodu i zavjetnoj četničkoj misli». ⁷¹ Čini se da je Glavnom četničkom odboru jako stalo da Pododbor udruženja četnika u Osijeku što bolje počne raditi. Tako su već nakon 20-tak dana iz tog osječkog četničkog udruženja bili isključeni Dimitrije Ristić i Stevo Pajić, «zbog zloupotreba» s tim «da se više nigdje ne mogu primiti» u četničku organizaciju, a ukoliko i dalje budu «krunjili nacionalne interese da se optuže za klevetu». No, nije se ostalo samo na tome već se istodobno «zbog netaktičnosti i nezavisnog postupka» smijenilo i Branka Zorića, predsjednika Nadzornog odbora, te je na njegovo mjesto izabran Milivoj Balić. ⁷² Čini se da su ovi potezi Glavnog odbora potaknuli na aktivnost i ostale četničke organizacije na području osječkog kotara. Tako je potkraj ožujka 1938. održana godišnja skupština *Pododbora udruženja četnika u Bijelom Brdu* (pošta Sarvaš) na kojoj je aklamacijom i izabrao novu upravu u sastavu: Upravni odbor: predsjednik Lav Dosjedel, svećenik, tajnik Bogdan Ivačević, učitelj i blagajnik Krsta Gajdašević, opć. činovnik, te odbornici: Jovo Nikšić, Milan Kovačević i Milutin Marić, a u Nadzorni odbor: predsjednik: Vidoje Trifunković, učitelj, članovi: Boško Borić i Grujo Bojanić. ⁷³ Potom je u svibnju 1938. osnovan *Pododbor udruženja četnika na Steparskoj pustari*, nedaleko od Dalja, i izabrana uprava u sastavu: Upravni odbor: predsjednik Božo Stojšić, potpredsjednik Svetozar Topalov, tajnik Borivoj Radić i blagajnik Jovan Ivko, te odbornici: Žarko Pavkov, Ilija Sredojev, Marko Džojić, Cveta Milić, Jovan Grubica i Milan Stupar, a u Nadzorni odbor: predsjednik: Đuro Bunjevčev, članovi: Kosta Parabucki, Petar Mucić, Lazar Ćirić i Žarko Stojšić. Neposredno potom ovaj odbor obišao je predstavnik Glavnog odbora, održao jedno «nacionalno predavanje» i dao im naputke za dalji rad. ⁷⁴ U srpnju 1938. *Pododbor udruženja četnika u Osijeku* održao je svoju skupštinu i izabrao novu upravu u sastavu: Upravni odbor: predsjednik Ignjat Cvejić, potpredsjednik Dragić Ivanović, tajnik Sima Trifković, blagajnik Ilija Ivetić te odbornici: Emil Gvojić i Đuro Bajagić, a u Nadzorni odbor: predsjednik: Milivoje Balić, članovi: Todor Ilić i Obrad Kovačević. ⁷⁵ Osječka četnička udruženja surađuju s četničkim udruženjima na vukovarskom području, posebice onim u Borovu i Vukovaru te novoosnovanim u Bršadinu i Trpinji. ⁷⁶ Ova njihova aktivnost dijelom je bila vezana i za izbore koji su bili najavljeni i gdje se vodila žestoka politička borba između JRZ koja je nastojala pobjedom da i dalje osigura vlast na ova dva kotara i SDK koja nastoji da pobijedi i da sama preuzme vlast.

⁷¹ *Jugoslovenska straža*, god. V., br. 152/1938., (Beograd, 27. II. 1938), 3.

⁷² *Jugoslovenska straža*, god. V., br. 153/1938., (Beograd, 13. III. 1938), 4.

⁷³ *Jugoslovenska straža*, god. V., br. 154/1938., (Beograd, 27. III. 1938), 4.

⁷⁴ *Jugoslovenska straža*, god. V., br. 158/159/1938., (Beograd, 30. V. 1938), 3 i 4.

⁷⁵ *Jugoslovenska straža*, god. V., br. 163/1938., (Beograd, 24. VII. 1938), 4.

⁷⁶ *Jugoslovenska straža*, god. V., br. 157 i 160./1938., (Beograd, 6. V. i 5. VI. 1938).

Tako u vezi s izborima, koje je vlada dr. M. Stojadinovića raspisala za 11. XII. 1938. snažno oživljava i rad kako vladinih tako i oporbenih stranaka. I dok prve ostaju na svojim ranijim stajalištima dotle oporbene stranke, prvenstveno SDK, odlučno se izjašnjavaju za rješavanje hrvatskog pitanja. HSS i SDS (koji je tada osnovao u Osijeku svoj Okružni odbor), poduzeli su maksimalno sve što su mogli da bi uspjeh na izborima bio što bolji i kako bi pobijedili JRZ-u. Na Mačekovoj listi za osječki kotar bili su kandidati: dr. Žiga Šol iz Zagreba (sa zamjenikom Jankom Tortićem) za HSS i dr. Stanko Hajduković (sa zamjenikom Kostom Stojačićem) za SDS, a na Stojadinovićevoj listi kandidat je bio Nikola Kalabin (sa zamjenikom Đurom Jankovićem). Iako je na strani Stojadinovićeve liste stajao upravni aparat i prištaše JRZ te njima naklonjene skupine i pojedinci, ipak je, uslijed porasta utjecaja opozicije, posebice HSS-a, Mačekova lista imala više uspjeha i pobijedila. Tako je od 14.604 upisanih birača na osječkom izbornom kotaru za udruženu oporbenu listu dr. V. Mačeka glasovalo 9512 ili 64,74 % glasača, više za 2968 glasova nego na izborima 1935. godine. Vladina lista dr. M. Stojadinovića dobila je 4552 glasa ili 31,52 %, odnosno 2787 glasova manje nego na prethodnim izborima (pobijedila jedino u općinama Bijelo Brdo, Dalj i Ernestinovo), i lista "Zbora" Dimitrija Ljotića (kandidat S. Miljanković) dobila je 540 glasova. Od glasova na Mačekovoj listi HSS je dobio 8748 glasova, a SDS 764 glasa. Istodobno je na Osječkom izbornom okrugu Mačekova lista dobila 55.940 glasova (te pobijedila na 7 kotareva), a vladina lista 24.547 glasova (i pobijedila jedino na vukovarskom kotaru). No, zahvaljujući izbornoj mahinaciji vlada je na tome okrugu dobila 5 mandata (ili 4909 glasova za 1 mandat), a Mačekova lista samo 4 mandata (ili 13.985 glasova za 1 mandat).⁷⁷ Na području Slavonije Stojadinovićeva lista je pobijedila u izbornim kotarevima Vukovar, Grubišino Polje i Okučani, te u srijemskim izbornim kotarevima: Ilok, Šid, Irig, Ruma, Srijemski Karlovci, Srijemska Mitrovica, Stara Pazova i Zemun. Udružena opozicija s Mačekom kao nositeljem liste dobila je 1.364.524 ili 44,90 % glasova, a Stojadinovićeva lista samo 1.643.783 ili 54,09 % glasova. Bio je to izvanredan uspjeh opozicije, posebice HSS koja je dobila 801.333 glasa, te zahtijevala rješavanje hrvatskog pitanja. Stojadinović, koji to nije bio spreman učiniti, morao je otići s vlasti.

U svezi rezultata izbora i uspjeha opozicije nastavljena je četnička aktivnost na osječkom području sukladno programu Glavnog četničkog odbora o neophodnosti stvaranja jakog nacionalističkog fronta pod sloganom: «*Nacionaliste na okup*» i poruku «*Sve za Kralja, narod i Jugoslaviju, samo preko nas mrtvih može se rušiti Jugoslavija...Nema kompromisa, nema diobe, Jugoslaveni na okup! S nacionalnim pozdravom 'Čuvaćemo Jugoslaviju'.*»⁷⁸ To je na crti nastojanja JRZ da povрати izgubljene pozicije u nekim

⁷⁷ Opširnije o tome vidi: Tomo Jančiković, *Hrvati u izborima 11. prosinca 1938.*, (Zagreb, siječanj, 1939). Rezultati u osječkom izbornom kotaru iskazani su na tablici, str. 33., a ostali podaci na str. 34-36. U Osječkom izbornom okrugu broj 9., osim Osijeka, nalazili su se još izborni kotarevi Đakovo, Donji Miholjac, Našice, Slatina, Valpovo, Virovitica i Vukovar.

⁷⁸ *Jugoslovenska straža*, god. V, br. 166/1938. (Beograd, 28. XII. 1938.), 1.

mjestima osječkog kotara i grada Osijeka pri čemu trebaju poslužiti i četnička udruženja. Tako uz nastavak rada postojećih četničkih udruženja nastoji se oživjeti rad i javno djelovanje u nekim mjestima gdje su prije djelovali. Tako je *Pododbor četničkog udruženja u Osijeku* održao u ožujku 1939. svoju godišnju skupštinu i izabrao novu upravu u sastavu: Upravni odbor: predsjednik Emil Gvojić, potpredsjednik, Zdravko Čupić, tajnik Matija Nikić, blagajnik Dušan Žutić, te odbornici: Vojislav Milunković, Dušan Šoper i Vladimir Novaković, a u Nadzorni odbor: predsjednik: Sima Trifković. U isto vrijeme skupštinu je održala i vukovarska četnička organizacija (koja je imala u odboru četovođu te posebnu Četničku čet u gradu), a potom i ona u Borovu, s kojima, i ostalim na tome području (Trpinja, Bršadin) osječka četnička organizacija najneposrednije surađuje.⁷⁹ Prema izvješću Kotarskog načelstva u Osijeku u Čepinu je 29. V. 1939. Mjesni pododbor Četničkog udruženja u Osijeku, «po uputstvima Glavnog Odbora u Beogradu, izvršio novu organizaciju *Mjesnog pododbora tog Udruženja u Čepinu*», u nazočnosti oko 20 lica, te je izabran «novi upravni i nadzorni odbor», kojih su članovi «uglavnom ista lica, koji su i ranije bila u tom Udruženju».⁸⁰ No, osnivanje i rad ovoga četničkog udruženja nisu mogli promijeniti političko raspoloženje tamošnjeg stanovništva koje im je uglavnom okrenulo leđa, a što će pokazati i sljedeći izbori.

Četnici i drugi velikosrpski nacionalisti (posebno oni na vlasti, u vojsci i policiji) neposredno uoči, a posebno nakon izbora 1938., nezadovoljni njihovim rezultatima (tj. izvanrednim uspjehom HSS-a i Udružene oporbe u cjelini), poduzimaju niz aktivnosti kako bi otklonili njihov učinak. Posebno su nastojali zaustaviti daljnje jačanje hrvatskog narodnog pokreta predvođenog HSS-om, koji se na izborima iskazao kao svojevrsni hrvatski plebiscit i neodgodivo na dnevni red stavio rješavanje “hrvatskog pitanja”, te onemogućiti bilo kakve moguće promjene. Tako su uoči izbora na području Savske banovine uslijedili “*pouzdančki sastanci Jugoslavenskih nacionalista*”, kao primjerice onaj od 15. V. 1938. u Zagrebu, na kojima sudjeluju i predstavnici “*četničkog udruženja, koje je sada raspušteno*”, na kojima se u prihvaćenim rezolucijama zahtijeva od svih jugoslavenskih nacionalnih organizacija stvaranje jedinstvenog jugoslavenskog narodnog fronta pod zajedničkim motom: “*jedan Kralj, jedna nacija, jedna država i jedno autoritativno narodno i državno vodstvo*”.⁸¹

Nakon izbora, na poticaj tih jugoslavenskih (u osnovi velikosrpskih) nacionalista, a u okviru protuhrvatskih aktivnosti, osnovano je 10. veljače

⁷⁹ *Jugoslovenska straža*, god. VI, br. 170/171. (Beograd, 26. III. 1939.), 2 i 3.

⁸⁰ HDA, SB, Pov. II., D. Z., br. 26698/1939. Izvješće Kotarskog načelstva u Osijeku od 3. VI. 1939. Odjeljku za državnu zaštitu banske uprave Savske banovine o osnivanju četničkog udruženja u Čepinu.

⁸¹ HDA, Grupa VI, dok. inv. br. 1534. Izvješće Uprave policije Zagreb upućeno 15. V. 1938. Kraljevskoj banskoj upravi Savske banovine o održanju u Zagrebu pouzdaničkog sastanka Jugoslavenskih nacionalista, s prihvaćenom rezolucijom u prilogu.

1939. srpsko društvo "Krajina" s privremenim sjedištem u Zagrebu.⁸² Društvo je trebalo svojim radom obuhvatiti većinom Srbe u Savskoj banovini (južno od rijeke Save i Kupe), zatim u zapadnom dijelu Primorske banovine (sjeverna Dalmacija) i zapadnom dijelu Vrbaske banovine, ili ukupno u 25 kotareva.⁸³ Bila je to prva faza dezintegracije Savske banovine, jer je u drugoj budućoj fazi zamišljeno slično sprovesti i na prostoru Slavonije i njezino uključivanje u "Krajinu". Među potpisnicima pravila "Krajine" nalazila su se i dvojica Srba porijeklom iz Slavonije (učitelj Jovo Milojević, i brijač Žestić, oba u Zagrebu) i dvojica porijeklom iz Srijema (inž. Dragomir Subotić i Bogdan Miletić, obojica činovnici). Ova akcija s osnivanjem društva "Krajina" naišla je na jedinstven otpor hrvatskih političara kao i dijela srpskih političara, posebice onih iz SDS-a.⁸⁴ Brzo se na tome području traži stvaranje nove političke jedinice, "Srpske krajine", kojoj bi sjedište bilo u Bihaću. Time se htjelo onemogućiti moguće promjene i tadašnje zahtjeve HSS-a za rješavanjem hrvatskog pitanja u okviru Kraljevine Jugoslavije, koje je velikosrpski monarhistički režim, zbog zaoštavanja međunarodnih prilika u Europi i opasnosti raspada zemlje, ipak morao uzeti u obzir i dijelom uvažiti.

Novi predsjednik vlade Dragiša Cvetković, uvažavajući okolnosti u zemlji i svijetu započinje pregovore s dr. V. Mačekom za rješavanje hrvatskog pitanja, a što je rezultiralo međusobnim sporazumom i stvaranjem *Banovine Hrvatske* 26. VIII. 1939., svega nekoliko dana pred početak Drugoga svjetskoga rata. I dok su ostale banovine i dalje bile podvrgnute tijelima središnje vlasti tim Sporazumom Banovina Hrvatska dobila je uz bana i bansku upravu, i svoj Sabor, te zakonodavnu, upravnu i sudsku autonomiju, koja joj se bez njezina pristanka nije mogla oduzeti ni smanjiti. Njime su postavljeni početni temelji za buduću složenu ili federalnu državu, nasuprot dotadašnjem državnom velikosrpskom centralizmu. I dok su rukovodstva HSS i SDS nastojala smiriti situaciju radi stvaranja uvjeta za lakše provođenje sporazuma, s druge strane pristaše vladinih stranaka, te protagonisti politike velikosrpskih i unitarističkih koncepcija poduzimaju akcije da to onemoguće, to više što su na osječkom području bili na vlasti, a pod sloganom "SVI SRBI NA OKUP! SRPSTVO JE U OPASNOSTI!"⁸⁵ Tako se

⁸² HDA, Grupa VI, dok. inv. br. 2970. Zapisnik s osnivačke skupštine udruženja "Krajina", održane u Zagrebu 10. II. 1939. godine.

⁸³ *Krajina, Srbi u našim sjevero zapadnim pokrajinama*, (Zagreb, 1939). Uz ciljeve i program rada u brošuri je tablica i karta područja s brojem i postotkom Srba u navedenom području "Krajine" ali i sjeverno od rijeke Save, gdje su među ostalim srezovima "srpska naselja" Ludbreg, Križevci, Čazma, Sisak te Zagreb, kao nekakva zapadna srpska granica, što dovoljno govori o namjerama samo za sebe.

⁸⁴ Posebno je odjeknuo članak Save N. Kosanovića: *Osnivanje društva "Krajina"* koji je objavila zagrebačka *Nova riječ* od 2. ožujka 1939. godine, str. 12., a prenijeli drugi listovi, nakon čega su uslijedili brojni napisi u svezi s "Krajinom".

⁸⁵ Tako završava tekst brošure Ž. Milosavljevića, *Srpsko-hrvatski spor*, (Beograd, 30. VIII. 1939).

organizira širi pokret protiv sporazuma od nosilaca velikosrpske politike pod nazivom “*Srbi na okup*” u koji su se uključila i četnička udruženja s osječkog i okolnih područja. Posebice se to događalo nakon osnivanja Banovine Hrvatske (1939.), čijoj su se uspostavi odlučno suprotstavile sve srpske stranke (izuzev SDS), nacionalističke i velikosrpske organizacije i udruženja, među prvima četnici, zatim vojska i pravoslavna crkva, smatrajući je opasnošću za srpstvo i opstanak države. Zato su pokrenuli pokret “*Srbi na okup*”, koji je bio aktivan i na osječkom području, s ciljem da se ostalih šest banovina (Vrbaska, Drinska, Dunavska, Moravska, Vardarska i Zetska) spoje u jednu upravnu cjelinu pod nazivom “*Srpske zemlje*”. U njihov sastav bi ušli i svi oni dijelovi Banovine Hrvatske u kojima srpsko stanovništvo ima većinu, kao i oni za koje Srbi smatraju da im iz geostrateških i političkih razloga trebaju pripasti, u koje su ulazili Osijek i osječki kotar. Na terenu i na okolnim područjima njihovi promicatelji nastoje se povezati, te uz pomoć pojedinih struktura vlasti, te policije i vojske organizirano djelovati, što utječe na zaoštavanje međunacionalnih odnosa.

Posebno se na udaru našla SDS koja se nastoji diskreditirati među Srbima u Banovini Hrvatskoj. Osobitu poteškoću u radu SDS činila je JRZ, koja je pokrenula i listove “*Srpska riječ*” i “*Nova srpska riječ*” koji se eksporniraju kao instrument politike JRZ u Banovini Hrvatskoj. Na to je SDS i na osječkom području odlučno reagirao protiv svih ovih nositelja velikosrpske politike. HSS je, osim napada od strane nositelja velikosrpske politike, napadana i od pristaša ustaškoga pokreta, koji su se zauzimali protiv Kraljevine Jugoslavije i za stvaranje Hrvatske kao samostalne i neovisne države. To utječe i na dalje raslojavanje HSS, nove disidente, te na desno i lijevo krilo. U to vrijeme i u Osijeku se osnivaju jedinice Građanske zaštite. Tako politička situacija na tome području postaje sve složenija i zaoštrenija. Na nju utječe opća svjetska, a posebice politička situacija u državi, gdje je uoči rata sve zamjetnije raslojavanje u glavnim građanskim političkim strankama te jačanje kod dijela stanovništva centrifugalnih snaga i krajnjih političkih opcija – lijeve (komunističke) i desne (proustaške i provelikosrpske) skupine. Potrebno je istaknuti da ipak dominiraju one građanske demokratske snage koje su protiv ovih centrifugalnih snaga i krajnjih političkih opcija.⁸⁶ No, osvrnimo se malo opširnije na to vrlo važno razdoblje.

Dakle sporazumom Dragiše Cvetkovića i dr. Vladka Mačeka 26. VIII. 1939. nastala je zasebna upravna cjelina *Banovina Hrvatska* u sastavu Kraljevine Jugoslavije, s vlastitom banskom upravom, te zakonodavnom, upravnom i sudskom autonomijom, koja se bez pristanka Hrvatske nije mogla oduzeti i smanjiti.⁸⁷ Osijek i njegov kotar, kao i cijela bivša Savska

⁸⁶ Vidi navedene radove Mile Konjevića, *Radnički pokret u Slavoniji 1929.-1941. i O djelatnosti građanskih političkih stranaka u Slavoniji 1929.-1941.* Tu su podaci o organizacijama KPJ na tome području u tome razdoblju ali i o pojavi i aktivnosti frankovaca-ustaša. Tr knjigu Fikrete Jelić-Butić, *Ustaše i NDH* (Zagreb, 1977.).

⁸⁷ Opširnije o tome vidi: Ljubo Boban, *Sporazum Cvetković-Maček*, (Beograd, 1965).

banovina ušli su u sastav Banovine Hrvatske.⁸⁸ Tada HSS i SDS, koje su 1938. pobijedile na izborima na osječkom području, sve više potiskuju JRZ, da bi je 1940. «sasma istisnuli i preuzeli vlast u svoje ruke».⁸⁹ Uspostava Banovine Hrvatske naišla je na žestok otpor ne samo četničkih udruženja već i gotovo svih drugih srpskih krugova, a poglavito nacionalističkih. Ta se pojava nazirala u pokretanju “srpskog pitanja” u Jugoslaviji i u Banovini Hrvatskoj i stvaranju poznatog velikosrpskog pokreta “*Srbi na okup*”, zatim u osnivanju raznih odbora s ciljem “obrane i zaštite” srpskog stanovništva.⁹⁰ Četnici i ostali srpski nacionalistički krugovi su odlučno zahtijevali ukidanje Banovine Hrvatske, a ako to ne bi uspjelo isticali su da će zahtijevati stvaranje posebne državne zajednice pod nazivom “*Srpske zemlje*”, u koju bi trebala ući cijela “srpska” Bosna i Hercegovina, i najveći dio današnje Hrvatske, uključujući Slavoniju i Srijem (i u njihovom okviru osječko područje) u cjelini. Četnici bi tim “srpskim zemljama” dali jedinstven naziv “*Velika Srbija*”.⁹¹ Taj pokret nije mimoišao Slavoniju, posebice njezin istoč-

⁸⁸ Banovina Hrvatska imala je površinu 65.456 km² s 4.025.601 stanovnikom (prema popisu iz g. 1931.) od kojih je bilo 70,1% Hrvata, 19,1% Srba, 3,6% Bošnjaka muslimana i 7,2% ostalih. U sastav Banovine Hrvatske ušao je kotar Ilok (dotad u Dunavskoj banovini) te 13 kotareva s područja BiH i kotar Šid s područja Vojvodine u kojima je hrvatsko pučanstvo bilo većinsko. Tom razdiobom uz navedeni “dobitak” u BiH Hrvatska je izgubila svoja povijesna područja: kotar Dvor na Uni, istočni Srijem sa Zemunom te Boku kotorsku s Budvom i Spičom. Vladko Maček i političko rukovodstvo HSS-a smatrali su BiH u cjelini dijelom hrvatskog povijesnog prostora, zbog čega su ovaj sporazum smatrali samo jednom od etapa na putu za konačno rješenje hrvatskog pitanja. Nadali su se da će se u slučaju referenduma većina od ostalih kotareva u BiH, posebno oni u kojima je bošnjačko-muslimansko i hrvatsko stanovništvo činilo većinu, izjasniti za ulazak u sastav Banovine Hrvatske. Također su računali i na referendum u nekim područjima u Vojvodini, gdje su Hrvati živjeli u većem broju (kao primjerice u Bačkoj).

⁸⁹ Prema izvješću Štaba osječke divizijske oblasti za veljaču 1940. navodi se kako HSS nastoji cjelokupni politički, privredni i prosvjetni život podrediti svome utjecaju, a kako je u koaliciji s SDS-om to s njome mora donekle dijeliti politički utjecaj, iako to nerado čini. M. Konjević, *Općinski izbori u Banovini Hrvatskoj 19. maja 1940. godine.*, 198.

⁹⁰ Vidi: Ivan Jelić, *O nekim odjecima sporazuma Cvetković-Maček među Srbima u Banovini Hrvatskoj*, Zbornik HIS, br. 3. (Slavonski Brod, 1965.) 147-166. O tom pokretu postoji više pojedinačnih i zbirnih izvješća lokalnih vlasti te vlasti Banovine Hrvatske. Na čelu su mu se nalazili i mnogi članovi iz rukovodstva društva “Krajina”, kao primjerice dr. Vladimir Varićak, odvjetnik iz Zagreba, koji je izdavač lista “*Srpska Rijec*”, u kojem promiče stajališta pokreta, te su banske vlasti ubrzo zabranile njegovo dalje izlaženje. (HDA, Grupa VI, dok. inv. br. 6129. Izvješće Redarstvenog ravnateljstva u Zagrebu Banskog vlasti Banovine Hrvatske od 15. III. 1940. o pokretu “*Srbi na okup*”). U jednom od letaka “Odbora Srba krajišnika” iz kraja 1939. koji ima naslov “*Srbi na okup!*”, uz poziv svim Srbima s područja “Krajine” da se okupe u jedinstven front ističe se i jasan zahtjev: “*Mi hoćemo pod svaku cijenu jedinstvo sa Srbijom i Beogradom*”. (HDA, Zbirka XVIII – letci – 31/1407.). Program pokreta promicao je i beogradski “*Srpski glas*”, čije je geslo bilo “*Jako Srpstvo – Jaka Jugoslavija*”, a kojega je glavni urednik bio Dragiša Vasić, jedan od glavnih ideologa četničkog pokreta tijekom Drugoga svjetskoga rata. To je najotvorenije iznijeto u članku pod naslovom “*Gde god je Srba – tu je Srbija*” objavljenom u *Srpskom glasu* od 14. XII. 1939.

⁹¹ Tadašnje četničke granice “*Velike Srbije*” na crti: *Virovitica-Sisak-Karlovac-Ogulin-Karlobag*, istaknut će kao svoj program Draža Mihailović, vođa četnika u Drugom svjetskom

ni dio. Tako se akcija pokreta “Srbi na okup” na području osječkog područja koordinirano odvija s onom na vukovarskom kotaru (gdje je JRZ na vlasti) i započela je u listopadu 1939. sa zahtjevom dijela lokalnih Srba da se dijelovi osječkog kotara u kojima Srbi čine većinu i vukovarski kotar u cjelini odcijepi od Banovine Hrvatske i pripoje Dunavskoj banovini. Inače glavni aktivisti te aktivnosti postaju prijašnji članovi Radikalne stranke i četničkih udruženja, a tada članovi vladajuće JRZ-e, a podržavaju ih četnici (gdje se među aktivistima nalaze neki prijašnji i sadašnji njihovi članovi) i svi drugi velikosrbi.⁹² O aktivnosti pokreta “*Srbi na okup*” te odcjepljenju i odvajanju pojedinih kotareva s područja banovine Hrvatske, uključujući dijelove osječkog i vukovarski kotar, gdje se akcija odvijala koordinirano, bansku vlast Banovine Hrvatske podrobno su izvješćivale lokalne kotarske i policijske vlasti. Akciju su pokrenule pristaše JRZ u Vukovaru poč. XI. 1939. koji su sastavili *rezoluciju* o zahtjevu Srba vukovarskog kotara za odcjepljenje, uz potpise svih tamošnjih upravnih odbora pravoslavni crkvenih općina, i dostavili je «*svima političkim i utjecajnim ličnostima*», nastojeći je popularizirati među srpskim pučanstvom na terenu putem letaka “*Braćo Srbi na okup*” i “*Da li je to demokratski ?*” s istim sadržajem. I beogradski *Srpski glas*, organ pokreta “Srbi na okup”, izvijestio je 16. XI. 1939. o rezoluciji vukovarskih Srba, donoseći izvode iz nje (pr. «*Mi Srbi vukovarskog sreza*

ratu i nastojati ga “čišćenjem” svih nesrba s tih područja ostvariti. Taj njegov program kao svoj prihvatila je i emigrantska Vlada Kraljevine Jugoslavije (kojoj su dominirali velikosrbi) i gotovo do kraja na njemu ustrajala. Opširnije o tome vidi: Z. Dizdar-M. Sobolevski, *Prešućivani četnički zločini u Hrvatskoj i u Bosni i Hercegovini 1941.-1945. godine*, (Zagreb, 1999.). Četnici i njihovi sljedbenici nisu se nikada odrekli navedenog programa stvaranja velike Srbije na račun hrvatskih povijesnih teritorija što će ostati trajno opredjeljenje velikosrpskih i četničkih političkih ekspanzionističkih krugova sve do naših dana. U tom njihovom stalnom zalaganju za uspostavu takve etnički čiste velike Srbije na navedenim područjima leže bitni uzroci njihovog terora i zločina genocida prema tamošnjim nesrpskim narodima i političkim protivnicima, što se posebice manifestiralo u i na osječkom području tijekom velikosrpske agresije na Republiku Hrvatsku i Domovinskog rata 1991.-1995. Na žalost i u sadašnjoj srpskoj politici nije nestalo velikosrpske ideje stvaranja Velike Srbije na račun hrvatskih područja u što smo se mogli uvjeriti i prilikom posljednjih parlamentarnih izbora u Srbiji i Crnoj Gori 2004., u izjavi Tomislava Nikolića, zamjenika predsjednika Šešeljeve Srpske radikalne stranke (SRS), koja je na izborima dobila najviše glasova, a kojega je Šešelj 1993. proglasio četničkim vojvodom zato što je pokazao “veliku hrabrost i junaštvo i osobnim primjerom pokazao kako se brani srpstvo”, jer je u vrijeme raspada SFRJ otišao u Slavoniju i sudjelovao u borbama protiv Hrvata, kako njegova stranka “*nije odustala od koncepta stvaranja “Velike Srbije” i to “na liniji Karlobag-Ogulin-Karlovac-Virovitica”*”.

⁹² HDA, Fond: Grupa XXI, dok. inv. br. 6.129. Izvješće: Predmet: *Ocjepljenje i odvajanje pojedinih srezova od banovine Hrvatske u vezi sa pokretom “Srbi na okup”* od 13. IV. 1940. i zaprimni žig Banske vlasti Banovine Hrvatske – Odjeljak za drž. zaštitu, Zagreb, br. 21.422 od 26. IV 1940. Tu su istaknute aktivnosti pokreta “Srbi na okup” na području sjeveroistočnog dijela Banovine Hrvatske i to gradova i kotareva Osijek, Vukovar, Ilok, Šid i Daruvar, iz kojih su dalji navedeni podaci. Opširnije o tome vidi: Z. Dizdar, Osnivanje i djelatnost četničkih udruženja na području grada i kotara Vukovar u monarhističkoj Jugoslaviji (1918.-1941.), *Scrinia slavonsica*, br. 4, (Slavonski Brod, 2004.), 212-287. Tu su podaci o akciji i na drugim okolnim kotarevima.

smatramo da je vukovarskom srezu mesto u Srpskoj banovini obzirom da on ima srpsku većinu i da tamo pripada i ceo Srem. Imajući to u vidu mi Vas pozivamo da muški ustanemo i povedemo borbu za ispunjenje naših želja, tj. pripojenje vukovarskog sreza banovini srpskoj»). Zatim su vođe akcije radi «nastavka i boljeg organiziranja akcije» sazvali članove upravnih odbora Srp. pravoslavnih crkvenih općina s vukovarskog područja i one iz Dalja, Bijelog Brda, Erduta i Koprivne s područja osječkog kotara i održali sastanak 25. XII. 1939. u Srpskom domu u Vukovaru, sastavili novu opširniju rezoluciju sa zahtjevom za izdvojenje iz Banovine Hrvatske ne samo grada i kotara Vukovara već i općina Dalj, Bijelo Brdo, Erdut i Koprivna s područja osječkog kotara, zašto će članovi crkvenih općina tražiti potpise svih tamošnjih Srba, bez obzira na uzrast i spol kako bi ta nova rezolucija imala «karakter plebiscita». Sve ove akcije nisu bile prijavljene vlastima. Potom je 31. XII. 1939. Kotarski odbor JRZ Vukovar, u nazočnosti Vojka Čvrkića, ministara na raspoloženju i delegata Glavnog odbora JRZ, donio zaključak istovjetan gornjoj rezoluciji, koji je potom Čvrkić odnio u Beograd i predao raznim političkim ličnostima. Početkom siječnja 1940. počelo se prikupljati potpise i na osječkom području. U međuvremenu se nastojalo organizirati jednu veliku deputaciju Srba u Beograd koja bi «tamo mjerodavnim faktorima» predala rezoluciju sa svim potpisima i usmeno još obrazložila želju ovdašnjih Srba za odcjepljenjem, koordinirano s delegacijama Srba i rezolucijama s iločkog i šidskog kotara. Kad to nije uspjelo rezoluciju s potpisima predala su crkvena lica Patrijaršiji u Beogradu. Vlasti su konstatirale kako je sama akcija na terenu naišla kod većine Srba uglavnom «na dobar prijem» te su se pobojale ukoliko se ona nastavi da će njezini nositelji dobiti njihovu «suradnju i potporu». Kako su se akcije odvijale ilegalno to su vlasti Banovine Hrvatske poduzele korake da ih ubuduće spriječe.

Glavni nositelji akcije pokreta “Srbi na okup” na osječkom području za “otcjepljenje i odvajanje općine Dalj i Bijelo Brdo iz Banovine Hrvatske” krajem 1939. i početkom 1940. bili su tadašnji predsjednici općina u Dalju, Marko Ajduković, posjednik iz Dalja, i u Bijelom Brdu, Dušan Stanković, ratar iz Bijelog Brda, istaknute pristaše JRZ-e. Akcija je po prosudbi vlasti kod tamošnjih “Srba naišla na priličan odziv”. Vlast Banovine Hrvatske je zbog “nedozvoljenog rada kao i zbog neurednosti u vođenju općinskih poslova” obojicu smijenila s položaja spomenutih predsjednika općina s cijelim općinskim odborima, te postavila privremene općinske uprave s novim predsjednicima na čelu. Ovim promjenama na osječkom kotaru uglavnom je prestala aktivnost ovoga pokreta.⁹³ Arhivska vrela pokazuju da je ova akcija na

⁹³ HDA, B. H., Pov. II. D.Z. br. 13.026/40. Izvješće Kotarskog načelstva u Osijeku Banskog vlasti Banovine Hrvatske od 18. III. 1940. o pokretu “Srbi na okup” otcjepljenju i odvajanju općine Dalj i Bijelo Brdo iz Banovine Hrvatske. Grupa XXI., br. 6129. (B. H., Pov. II. D.Z. br. 21.422.) Izvješće Odjeljka za državnu zaštitu Banske vlasti Banovine Hrvatske od 13. IV. 1940. o otcjeljenju i odvajanju pojedinih kotareva od Banovine Hrvatske u vezi s pokretom “Srbi na okup”.

području osječkog kotara vođena koordinirano s takvim akcijama u susjednom vukovarskom te šidskom i iločkom kotaru, gdje je živio znatan broj srpskog stanovništva iako je na njima nesrpsko stanovništvo činilo većinu.⁹⁴

Protivnika Sporazuma Cvetković-Maček bilo je i na hrvatskoj strani, koji su isticali da njime nije u potpunosti riješeno hrvatsko pitanje. Najglasnije su bile pristase ustaškog pokreta, koje su u to vrijeme u Osijeku organizirano djelovale u okviru desnog krila HSS-a na čelu s dr. Stjepanom Heferom oko «Hrvatskog lista», ali i u nekim organizacijama HSS-a, te u nekim društvima (pr. HPGD «Frankopan», Hrvatsko akademsko društvo ‘Ante Starčević’⁹⁵, Hrvatski skaut, Hrvatski Junak i Domobran).⁹⁶ Oni su isticali da je Sporazum dao Hrvatskoj «*sićušnu administrativnu autonomiju bez ikakvog jamstva*», da su Maček i HSS, doprinoseći na takav način unutarnjem sređivanju i jačanju Kraljevine Jugoslavije, izdali ideju o stvaranju Hrvatske kao samostalne i neovisne države, za što se oni zauzimaju i zbog čega su protiv tog Sporazuma.

Protiv Sporazuma bio je i veći dio muslimanskog političkog vodstva, predlažući da Bosna i Hercegovina postane zasebna političko-teritorijalna jedinica u svojim povijesnim granicama.

Ilegalna KPJ pozdravila je stvaranje Banovine Hrvatske kao početak stvaranja federativne države, ali ne i ulazak dijelova povijesne Bosne i Hercegovine u njezin sastav, smatrajući da ona treba biti zasebna jedinica. Tu buduću federativnu Jugoslaviju komunisti su zamišljali kao onu u SSSR-u. Pa, tako, iako nisu bili protiv Banovine Hrvatske, komunisti su bili protiv režima Cvetković-Maček iz političkih i klasnih razloga.

Sve ovo je zasigurno utjecalo na složenost i zaoštavanje međunacionalnih odnosa u Osijeku i na području osječkog kotara. Sve to su dijelom pokazali općinski izbori provedeni 9. V. 1940. u Banovini Hrvatskoj, pa i na području osječkog kotara. Kako je JRZ još imala vlast u nekoliko općina osječkog kotara to su HSS i SDS, koje su pobijedile na izborima 1938., nastojale i u njima osvojiti vlast od JRZ i tako u potpunosti preuzeti vlast u Osijeku i osječkom kotaru, iz čega proizlazi politički značaj ovih izbora. S obzirom na angažiranje JRZ i nosilaca pokreta “Srbi na okup”, koji su nastojali saču-

⁹⁴ Dovoljno je pogledati popis stanovništva iz 1931. iz kojeg proizlazi da Srbi ni na jednom od navedenih kotareva nemaju apsolutnu većinu.

⁹⁵ *Hrvatski narod*, br. 32. (Zagreb, 15. IX. 1939.). Izbor nove uprave. Društvo je imalo 253 člana, za predsjednika je izabran Mišo Patarić, student medicine, organizirali su zadušnice i komemoracije hrvatskim velikanima uz prigodne govore (pr. dr. Mirka Puka) te prigodna predavanja koja su im držali prof. Ivan Oršanić i dr. Mile Budak, iako su ih vlasti najčešće zabranjivale.

⁹⁶ R SUP SRH SDS, Šifra 01., red. br. 36. Bivše građanske stranke na kotaru Osijek /elaborat/, Poglavlje: Razvoj i djelovanje ustaškog pokreta prije II. svj. rata. U toj ustaškoj osječkoj skupini ističu se Anton Hamiš, Franjo Lukac, Kamilo Krvarić, Branimir Killer, Tomislav Kočiš, Mato Mikrut, Ivan Štir, Matija Kovačić, Ivan Korski i drugi. Oni su pomogli u to vrijeme osnovati ustaške organizacije u Đakovu, Valpovu i Vukovaru.

vati i eventualno proširiti stečene pozicije ovdje se posebno angažirala SDS. Tako su se na konferenciji SDS u Osijeku 5. XI. 1939., na kojoj su uz osječke bili i predstavnici još sedam slavonskih kotareva, njezini čelnici odlučno suprotstavili pokretu "Srbi na okup" u Banovini Hrvatskoj, ističući kako se u njoj tj. SDS-u "*manifestira istinska bratska saradnja i sklad Srba i Hrvata*", te da će s negativnim elementima na hrvatskoj strani obračunati HSS, a s onima na srpskoj strani SDS. Važna za Srbe na osječkom kotaru bila je izjava data nekoliko dana potom jedanaestorice predsjednika općina s područja vukovarskog kotara kod dr. Save Kosanovića, glavnog tajnika SDS, u kojoj «*osuduju*» podmukle akcije «*Srba za okup*» o odcjepljenju od Banovine Hrvatske vukovarskog kotara.⁹⁷

O složenosti političke situacije na području osječkog kotara pokazuje broj istaknutih lista (u u jednoj općini su bile istaknute čak četiri liste, u dvije po tri i u tri općine po dvije liste, uključujući i dvije disidentske liste HSS-a), odziv glasača, koji je bio slab, i rezultati izbora. Na *općinske izbore 9. maja 1940. na osječkom izbornom kotaru* od 9250 birača izašlo je njih 4708 ili 50,89 %. HSS je *pobijedila* na općinama *Aljmaš* (svoju disidentsku listu), *Čepin* (građansku), *Erdut* (građansku), *Ernestinovo* (njemačku), *Hrastin* (SDS i JRZ), *Jovanovcu* /*danas Ivanovcu*/ (bila samo njezina lista), *Laslovu* (svoju disidentsku) *Retfali* (građansku) i *Sarvašu* (njemačku listu), a poražena je u Tenju (od JRZ, njemačke liste i liste SDS). SDS je *pobijedila* u *Dalju* (porazivši Zbor) i *Bijelom Brdu* (porazivši JRZ i Zbor), dok je poražena u Tenju od JRZ, a u Hrastinu od HSS-a. JRZ je *pobijedila jedino* u *Tenju* (SDS, HSS i njemačku listu), a izgubila je općine Bijelo Brdo i Ernestinovo, gdje je do tada imala vlast.⁹⁸ Izbori su pokazali veliki uspjeh HSS-a i SDS-a u gotovo svim općinama što je dalji poraz JRZ, do izbora 1938. najjače i stranke na vlasti u kotaru, koja je pobijedila samo u jednoj općini. Time se HSS i dalje iskazala kao politički najutjecajnija stranka među hrvatskim stanovništvom, dok je SDS to sada prvi puta potvrdila među srpskim stanovništvom. Ovim su ojačane snage za demokratski suživot i sporazumijevanje između Hrvata i Srba i ostalih stanovnika toga područja, a potisnute protivporazumske snage, u osjetljivo vrijeme kada se rat razbuktavao Europom i svijetom i kucao na granice Kraljevine Jugoslavije. Slab odziv birača pokazuje slabljenje utjecaja građanskih stranaka. Pojava neslužbenih i sličnih lista na izborima, zatim nekoliko frakcija i frakcijica u glavnim strankama, te aktivnosti desničarskih i ljevičarskih snaga u građanskim političkim strukturama ukazuje na tendenciju njihova raspadanja putem ubrzane diferencijacije. I na dio osječkih Nijemaca sve su zamjetniji utjecaji politike Hitlerovog nacističkog Trećeg Reicha. Taj proces političkog raslojavanja radikaliziraju još pogoršana gospodarska situacija u gradu i još više na seli-

⁹⁷ *Nova riječ*, (Zagreb, 9. i 16. XI. 1939). M. Konjević, "O djelatnosti građanskih stranaka u Slavoniji", 200.

⁹⁸ Mile Konjević, "Općinski izbori u Banovini Hrvatskoj 9. maja 1940. godine", *Prilozi* 9/1, (Sarajevo, 1973), 291.

ma. Njezina posljedica je sve više osiromašivanje seljaka, koji postaju radnici, a čime se povećava broj nezaposlenih radnika te opće socijalne i klasne suprotnosti, ali i nacionalne. To se dijelom manifestiralo i u događajima iz početka 1941. u svezi pristupa Jugoslavije Trojnom paktu 25. III. i puču generala Dušana Simovića, dva dana potom. I dok su vladajuće jugoslaven-ske strukture organizirale te pozdravile pristup Kraljevine Jugoslavije Trojnom paktu, velikosrpski elementi (među kojima i četnici) su ga osudili te pozdravili Simovićev puč i podržali pučističku vladu i kralja Petra II. te su se i oni s osječkog područja uključili u takve manifestacije podrške, kao što je bila ona u u Borovu, koju je organizirao i na njoj tako govorio Toma Maksimović, direktor tvornice "Bata" i glavni patron tamošnjeg četničkog udruženja. Istodobno su komunisti pristup Jugoslavije Trojnom paktu osudili kao nacionalnu izdaju, pozdravili puč te iskazali spremnost da brane neovisnost zemlje organiziravši i u Osijeku demonstracije protiv pakta i za obranu zemlje.⁹⁹ Tako je to međuratno razdoblje bilo uvod u događaje koji će slijediti tijekom rata. Tada će doći do snažne radikalizacije odnosa, što će u ratnim uvjetima imati tragične posljedice od ustaškog režima prema Srbima ali i od sljedbenika četničkog programa i njegovog provođenja u praksi tijekom Drugoga svjetskoga rata (1941.-1945.) prema Hrvatima i drugim nesrbima. I na osječkom području četnici su se pokušali organizirati 1944.-45. pod zaštitom njemačkih okupacijskih snaga, a nakon rata 1946. četničke terorističke grupe bile su osnovane u Dalju, Tenju i Čepinu, ali su od komunističkih vlasti onemogućene.¹⁰⁰

Zaključak

Osijek, najveći i najrazvijeniji hrvatski grad iza Zagreba, središte Slavonije u svakom pogledu, i njegov kotar od osnivanja Kraljevstva SHS/Jugoslavije 1918. nalazili su se u žiži interesa velikosrpske vladajuće politike, koja je i osnivač četničkih udruženja, kako bi zajedno preko vlasti i srbizacijom osječko područje kao i cijelu Slavoniju, sukladno svojim programskim ciljevima, pretvorili u dio svoje zamišljene tzv. «Velike Srbije». Pri tome nisu birali sredstva. Tako su početkom 1919. administrativnim putem osigurali relativnu srpsku većinu na osječkom kotaru, a zatim koristeći se agrarnom reformom i kolonizacijom kao političkim sredstvom (dodjelom oduzete zemlje svojim pristašama lokalnim Srbima i ponekim Hrvatima, te osnivanjem 8 kolonija i naseljavanjem oko 3000 dobrovoljaca i kolonista, uglavnom Srba, svojih političkih privrženika), ojačali svoje pozicije i preu-

⁹⁹ *Slavonac*, Vinkovci, 5. 4. 1941. M. Konjević, *O djelatnosti građanskih stranaka u Slavoniji*, 203.

¹⁰⁰ SUP SRH SDS, Šifra 01., red. br. 36. Bivše građanske stranke na kotaru Osijek /elaborat/, Poglavlje: Djelovanje četnika i četničkih organizacija poslije oslobođenja. Njihovi članovi uglavnom su tada sankcionirani, no, četnička ideologija koju su propagirali preživjela je da bi se nakon 45 godina opet i na osječkom području u još strašnijem obliku i posljedicama manifestirala.

zeli vlast, koju neće ispuštati sve do pred početak rata, pri čemu su im pomogla četnička udruženja. Preuzimanje vlasti u Osijeku, multietičkom i multikulturalnom, te istaknutom hrvatskom središtu, gdje oslonac na tamošnje srpsko stanovništvo, koje je činilo nešto više od 13 % osječkog stanovništva, bio samo početak, bilo je malo sporije jer je i stanje bilo daleko složenije te je zahtijevalo širu podršku velikosrpskog političkog vrha na vlasti, političke mahinacije, pojačano naseljavanje Srba (vojska, policija, uprava), osnivanje i angažiranje nacionalističkih udruga (ORJUNE i četnika), pritiske i teror prema komunističkom pokretu (kojeg uglavom čine nesrbi) i nakon njegovog slamanja prema hrvatskoj oporbi (HZ, HPS i HRSS/HSS), razjedinjavanje njezinih redova, a potom neutraliziranje hrvatskog nacionalnog pokreta predvođenog HSS-om. Četnici su tu na osječkom području, s obzirom na njegov nacionalni sastav (većina hrvatskog i drugog nesrpskog stanovništva) i smještaj (uz rijeke Dravu i Dunav, prometno križište sjever-jug i istok-zapad, ali i veza između Srba na istoku iz Vojvodine i Srbije, preko granice na Dunavu i mosta preko njega kod Erduta s onima na zapadu Slavonije), političke ciljeve i politička kretanja imali posebno mjesto sa svrhom pomoći velikosrpskim vlastima u osvajanju i očuvanju vlasti na ovom prostoru te djelovati protiv hrvatskog nacionalnog pokreta i na srbizaciju toga prostora, kako bi on vremenom postao sastavni dio njihve zamišljene «Velike Srbije». To se jasno vidi kroz prikaz političkih kretanja, a posebice kroz rezultate izbora u tome razdoblju te ostala događanja na tome području. Osijek je postao najznačajniji četnički centar na području Hrvatske. U njemu beogradsko *Udruženje srpskih četnika Petar Mrkonjić za Kralja i Otadžbinu* (tzv. Račićevih četnika) odmah nakon osnivanja 1924. osniva *Mjesni četnički odbor u Osijeku*, prvi odbor u Slavoniji i Hrvatskoj, ali i *Oblasni četnički odbor za Osječku oblast i Baranju* te pokreće svoj organ *Glas srpskih četnika*, prvi četnički list u Hrvatskoj. Potom su odmah osnovani *mjesni četnički odbori u Čepinu i Dalju* te oko 20-a na području okolnih kotareva, koji su se iskazali svojim nastupima, aktivnostima i terorom te spregom s vlastima kao izrazita režimska i velikosrpska udruženja. Pojava i takvo aktivno djelovanje izazvali su odlučan otpor stanovnika Osijeka i osječkog kotara, posebice Hrvata te Nijemca i Mađara, okupljenih uglavnom oko HSS, ali i dijela Srba, posebice nakon 1927. okupljenih oko Pribićevićeve SDS (iako ovdje ne tako brojnih, ali politički bitnih). Ove dvije stranke (HSS i SDS) tada stvaraju Seljačko-demokratsku koaliciju (SDK), najjaču političku oporbenu skupinu u zemlji. Vladajuće velikosrpske političke strukture reagirale su u Skupštini 1928. ubojstvom i ranjavanjem HSS-ovih zastupnika, među kojima i predsjednika Stjepana Radića koji je ubrzo podlegao ranama. Na to je uslijedio 6. I. 1929. kraljev udar, ukidanje političkih stranaka, zabrana rada nacionalnim udrugama i društvima, zavođenje osobne diktature i proglašenje Kraljevine Jugoslavije. I dok je dotadašnje četničko udruženje kao izrazito srpsko ukinuto, s radom je nastavilo *Udruženju četnika za slobodu i čast otadžbine*, s vojvodom Kostom Pećancem na čelu, kao jugoslavensko nacionalističko udruženje podržavši u cijelosti diktaturu kralja Aleksandra, najčešće pod geslom:

“*Za Kralja i Otadžbinu*”, te “*jedan kralj, jedan narod i jedna država*”. Tako započinje rad odbora ovoga *Četničkog udruženja u Osijeku* (od 1930., koje pokriva i osječki kotar) te *Čepinu i Dalju* (od poč. 1934.). Poseban poticaj za osnivanje novih četničkih odbora imalo je ubojstvo kralja Aleksandra u Marseilleu (listopada 1934.) te izbori 1935. godine. Tada se i na osječkom području osnivaju četnički odbori u *Hrastinu* (od kraja 1934.), *Tenju, Bijelom Brdu, Erdutu i Petrovoj Slatini* (od 1935.) te *Steparskoj pustari*, kod Dalja (od 1938.). Neki od njih su prestajali s radom pa ga opet obnavljali. U njima je ukupno bilo oko 500 četnika. U to vrijeme osniva se niz pododбора četničkih udruženja na području okolnih kotareva (posebice onih koji ga okružuju: vukovarskog, vinkovačkog, đakovačkog, valpovačkog, dardanskog i somborskog), u čiji sastav su uključeni i pojedini četnici s osječkog kotara (kao pr. u Silašu, Palači, Adi, Šodolovcima i Čepinskim Martincima, a koja će kasnije ući u sastav osječkog kotara) i s kojima oni s osječkog područja najizravnije surađuju u gotovo svim akcijama. Te aktivnosti potiče i predsjednik četničkog udruženja vojvoda Kosta Pećanac svojim dolascima na četničke manifestacije u Osijek, Čepin i Dalj, ali i okolne gradove i mjesta pr. Vukovar, Borovo i Đakovo. U to vrijeme na osječkom području imamo više četničkih incidenata i sukoba (Osijeku, Čepinu i Erdutu) s političkim protivnicima s hrvatske strane i hrvatskim seljacima uz asistenciju vlasti s ranjenima i ponekim mrtvim. Takvih sukoba ima i na okolnim područjima Slavonije na više mjesta koji su ponegdje završavali krvoprolićem (kao primjerice u Sibinju i Slavanskom Brodu u veljači 1935. kada je ubijeno 15 seljaka, nekoliko ranjenih i više desetaka uhićenih, mučenih i dijelom osuđenih od osam mjeseci do tri godine robije), tako da su vlasti, zbog ogorčenja naroda i političkih razloga, privremeno morale raspustiti neke umješane četničke odbore. No, takav brutalni teror vlasti i četnika proizveo je suprotan učinak – homogenizaciju hrvatskog stanovništva oko HSS-a i na osječkom području, što se iskazalo znatnim uspjehom na izborima u svibnju 1935. i pobjedom na izborima prosincu 1938., ali i na pojavu te djelatnost skupine članova *ustaškog pokreta*, koji zastupaju stajalište stvaranja neovisne hrvatske države izvan Jugoslavije te na jačanje djelatnosti ilegalne KPJ, posebice među radništvom. Važan momenat na osječkom području je pobjeda na izborima 1938. HSS-a i SDS-a, kada oni postupno preuzimaju vlast, a što će pomoći i osnivanje autonomne Banovine Hrvatske (kolovoz 1939.) u okviru Kraljevine Jugoslavije, u čiji sastav je ušao Osijek i cijela Slavonija te dio zapadnog Srijema.

Osječka četnička udruženja, kao i četnički pokret u cjelini, 1939. uključuju se u cijelosti u pokret “*Srbi na okup*” kako bi onemogućili konstituiranje i rad Banovine Hrvatske, zahtijevajući da se dijelovi osječkog i vinkovačkog kotara te vukovarski, iločki i šidski kotar izdvoje iz njezinog sastava i priključe Dunavskoj banovini, a u konačnici “*Velikoj Srbiji*”. Vlasti Banovine Hrvatske onemogućile su dalju javnu aktivnost ovoga pokreta (i na osječkom području) te su na općinskim banovinskim izborima u svibnju 1940. HSS i SDS odlučno pobijedile velikosrpske političke snage na osječ-

kom području (naime JRZ je pobijedila jedino u Tenju, a SDS u Bijelom Brdu i Dalju, a u svim ostalim mjestima pobijedila je HSS) što je bilo vrlo važno s obzirom da se rat nezaustavljivo približavao i ovome području. No, javno djelovanje četnika na osječkom području, kroz čije je organizacije prošlo oko 1000 ljudi, uglavnom Srba, višegodišnja vlast nositelja velikosrpske ekspanzionističke politike, naseljavanje oko 3000 većinom srpskih dobrovoljaca i kolonista te naseljavanje i zapošljavanje uglavnom Srba u Osijeku kod vojske, policije i u organe državne uprave, koji su provodili mjere te politike jako su zaoštrili tamošnje međunacionalne odnose. Tako da su posljedice koje su četnici prouzročili ostale trajno prisutne među tamošnjim hrvatskim i nesrpskim stanovništvom. To međuratno razdoblje bilo je uvod u događaje koje će slijediti tijekom rata. Tada će doći do snažne radikalizacije odnosa, što će u ratnim uvjetima imati tragične posljedice od ustaškog režima prema Srbima ali i od sljedbenika četničkog programa i njegovog provođenja u praksi tijekom Drugoga svjetskoga rata (1941.-1945.) prema Hrvatima i drugim nesrbima. Nije slučajno da su četničke terorističke grupe bile osnovane i nakon rata 1946. u *Dalju, Tenju i Čepinu*, ali su od komunističkih vlasti onemogućene, a njihovi članovi uglavnom sankcionirani.

БРОЈ 2.

ОСИЈЕК, субота, 18. септембра 1924.

ГОДИНА I.

УРЕДНИШТВО И АДМИНИСТРАЦИЈА:
КРАЉА ПЕТРА ТРГ. БР. 8.

ВЛАСНИК И УРЕЂУЈЕ: УДРУЖЕЊЕ СРПСКИХ
ЧЕТНИКА ЗА ОСЕЧКУ ОБЛАСТ И БАРАЊУ

ИЗЛАЗИ ДВАПУТ МЕСЕЧНО.
ПОЈЕДИНИ БР. 2 ДИНАРА

Живео Краљ Александар I.

ЉУБА МЛАДЕНОВ:

О задацима Српских Четника у Хрватској и Славонији.

Заслуге Српских Четника за ослобођење, прво наше браће у јужној Србији испод турског пашања у ратима од 1912 до 1914 г. а затим око ослобођења и уједињења нас Срба из крајева ове стране Дунава, Саве и Дрине познате су вада сваком Србину, те нећемо да их опет с нова ређамо.

Стотине и хиљаде живота, наше најодржане браће постојане ове најчистије и најдејствителје стране у историји српског народа, стотине и хиљаде гробних хумка од Солуна до Триглава, неми су сведоци оне циничке борбе, која је Србину, уз крави трбух донела, толико жељevano ослобођење.

На жалост, ми данас још неможемо рећи, да је дело ослобођења потпуно довршено и данас још није Србин потпуно слободан и господар, што но народа пословица каже: Свој на своме. Осим многобројних непријатеља, који изван наше отаџбине вређају згодан час, да нас закоче и подире, има кудикамо и наше унутрашње непријатеље, нарочито у овим крајевима наше земље и пшоме Славонији, који будним и пакленим оком мотре сваки наш покрет било у културном, било у националном правцу. Њима би и данас најчистије било кад би се далае Хрватској и Славонијом управљали Бели и Пенџањци и данас срце боле за покојник Тисом и Карлом, њима и данас срце крвари, кад

виде, да су пропали сви њихови снови и жеље, да је узалуд била проливена толика крв у Србији, јер Србин је из свих тих борби и крајера, после толиких страхоитних жртава и напора изашао јачи и силнији, но и један други дарод.

Све те луте душмане Српског народа, који су се особито у Србији истакли хрватским и јуначким драмским, приули најгора недела на говорним женама и неинији деци, све те зарод, који су 1914 год. с укицањем или братску српску крв и данас још боле глава, јер виде да још има Срба и да их никаква сила сагрти неможе.

Нарочито ми Срби у Хрватској и Славонији сусрећемо се с тим многобројним крвопицима на сваком кораку. Стога нам је да будемо опрезни, јер ти душмани још и данас, неки потајно, а неки отворено ровећу против нас, и спремају нам гроб. Нарочито се је у последње време раамхала у овим крајевима жаба против Срба, јаче него икада пре. Времеца из 1914 се враћају, Србине буни паметан и миран, страним у борби, непригодним у трпљењу, мирно и достојанствено одбијају од себе све уверде и понижња, јер знају, да је Српски народ, а нарочито наша браћа у Србији, проиша још гору и странију Голоту, па није подлегао, јер нећа Бог. Учи и подицавај своју дену сабли и вери, јер с вером у Бога и са јаком и

уверљивом десницом Србин није икада нагуљен.

Стотине и хиљаде, луданији и силнији непријатеља, лигоше се у своје време, да Србина утамане и униште и већ је једно време нагледао, да нас је и Бог оставио, кад и онет сунце несје и слободне асија на латем српском небу и растури црне и страшне облаке, који се беху наукули над лавнетним небом мајичне Србије.

Србине, памти, Тешки беху пети Анђарије (рекао је г. Н. Пашић) и па њих је Србин прешао и остао жив." А прећи ћеш и Ти преко оног крајког пута.

Бездушници у Аграрној реформи.

Наша једна сиротиња није ни у сну знала да ће се наћи у такој држави једна влада која ће са толико бездушности поступати у аграрној реформи. Ми овде сваког дана видимо наше ралне добровољце и колонице из Босне, Херцеговине, Лице, Далмације и Боске Јотарске, који данаша чекају решења шта ће бити са њиховом земљом. Земљу су одје били добили, па су ради тога продали све што су имали код својих кућа и поили да се наसेле на одје добивену Земљу. Овде им се мелутим саопштава у аграрном уреду да је Министровом наредабом земља од њих одузета и повраћена негде велеласоцину, негде Швабама и Мађарима, који по аграрном закнику немају права на земљу, а негде Хрватима Радичевићима и ако они имају више земље него што предвиђа

Величанствена крсна слава Обласног Одбора У С. Ч. у Осеку.

Дне у осеку 18. септембра на Српске Постоје, Пашама Штепа и Радивоје, Четнике из Босне и Славоније: Обласног Одбора у Београду, у селу Беога Слат, као почетак на свој годишњи додјелу крсног Пашама Радивоје, прваа четника на 121 годину. У осеку 18 септе при слави, били су били Четници из Осана и велики четник на 22 годину своје обласне савремене у Беогу једнао саву у Беогу Штепа и Радивоје, 120 на добу, у својој величанственој реформи у осеку на Беогу, као почетак на свој годишњи додјелу крсног Пашама Радивоје, прваа четника на 121 годину. У осеку 18 септе при слави, били су били Четници из Осана и велики четник на 22 годину своје обласне савремене у Беогу једнао саву у Беогу Штепа и Радивоје, 120 на добу, у својој величанственој реформи у осеку на Беогу, као почетак на свој годишњи додјелу крсног Пашама Радивоје, прваа четника на 121 годину.

Овога дана велике славе и за време прваа четника Штепа и Радивоје, Четника из Босне и Славоније: Обласног Одбора у Београду, у селу Беога Слат, као почетак на свој годишњи додјелу крсног Пашама Радивоје, прваа четника на 121 годину. У осеку 18 септе при слави, били су били Четници из Осана и велики четник на 22 годину своје обласне савремене у Беогу једнао саву у Беогу Штепа и Радивоје, 120 на добу, у својој величанственој реформи у осеку на Беогу, као почетак на свој годишњи додјелу крсног Пашама Радивоје, прваа четника на 121 годину.

Сјајна забава Обласног Одбора Удруж. Срп. Четника у Осјеку.

Дне у осеку 1. и 2. септембра је забаво Министрови Штепа и Радивоје, Четника из Босне и Славоније: Обласног Одбора у Београду, у селу Беога Слат, као почетак на свој годишњи додјелу крсног Пашама Радивоје, прваа четника на 121 годину. У осеку 18 септе при слави, били су били Четници из Осана и велики четник на 22 годину своје обласне савремене у Беогу једнао саву у Беогу Штепа и Радивоје, 120 на добу, у својој величанственој реформи у осеку на Беогу, као почетак на свој годишњи додјелу крсног Пашама Радивоје, прваа четника на 121 годину.

Дне у осеку 1. и 2. септембра је забаво Министрови Штепа и Радивоје, Четника из Босне и Славоније: Обласног Одбора у Београду, у селу Беога Слат, као почетак на свој годишњи додјелу крсног Пашама Радивоје, прваа четника на 121 годину. У осеку 18 септе при слави, били су били Четници из Осана и велики четник на 22 годину своје обласне савремене у Беогу једнао саву у Беогу Штепа и Радивоје, 120 на добу, у својој величанственој реформи у осеку на Беогу, као почетак на свој годишњи додјелу крсног Пашама Радивоје, прваа четника на 121 годину.

1. Iz osječkog «Glasа srpskih četnika», organa Udruženja srpskih četnika za kralja i otadžbinu za Osječku oblast i Baranju, 1924. i 1925. prvog četničkog lista u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca, o zadacima u Hrvatskoj i Slavoniji te slavi i zabavi Oblasnog odbora u Osijeku.

46 65 / 07

Broj _____ 19 _____

Predsjedništvo pokrajinske uprave za Hrvatsku i Slavoniju.

Broj zapisn. 46 65 Pr. 1924

Dan _____ U otpravništvo dne _____ 19 _____

Prim. _____ podneska Prepisao Odr

Broj _____ k broju Sravnao u Pavelci

Savezni brojevi

Otprijavljeno dne 7/10 Zaluznjak

Policijska i Osijeka, selafouirarij

ovoo:

Polica oko 12^h u gostioni Blakui
bumar sedilo je oko 10-15 stanovaca
u njima su bili 2 bera majka i kcer.
Oni su se sabazjali i pojavali.
Da drugim stolom sedela su 3 vojnika
Koji su isavli van i na kratvo
vrijeme govatili malog se porušenom
H. p. p. Dragom Jovanovićem, narednikom
inog puka Jovanovićem i narednikom
Braunom Brudićem i još 2-3 civila.
(bilo ih je 6-7) i čim su došli munta
digli su stolice na druško hrvatske
ovladavie i tako je nastala tučnjava
u kojoj je posuente Jovanović dobio
stolice po glavi, na to je Petar Andrijašević
svogorac 20 p. star brav. Javoc. koji je
bio u društvu sa poručnikom svadio pravo
ispalio 2 hitca i svudio pogodio Stjepana Veselića
blg. starog prav. poruč. koji je sa usudilo otk
uvno. čimidi se ovde, Andrijašević je nastav.
Ukrajinska su dvojica. Sa Andrijaševićem se
voti potraga. Omucni izvješće, sljedeći.

Min. unutarnjih poslova
odjeljenje za gradnju
Zemunji
Cemera

Zagreb, 5. listopada 1924.

[Signature]

[Signature]

Svez. Zg. 710 1924. pruzao Pavelci

K br. 6 - 14 od god. 19 anc.

4104 / 24

2. Izvješće Predsjedništva pokrajinske uprave za Hrvatsku i Slavoniju u Zagrebu od 5. X. 1924. Ministarstvu unutarnjih poslova Kraljevine SHS u Beogradu o napadu članova ORJUN-e na članove i ubojstvo Stjepana Veselića, vođe HANAO-a u Osijeku.

<u>S p i s a k</u>					
<u>čestnika četničkog udruženja Čepin.</u>					
Red. br.	Ime i prezime.	Prebivalište.	Zvanje.	Koju čast obnaša.	Primjedba.
1.	Paprić Vidoje	Čepin	ratar	pretsednik	
2.	Kelajdžić Matija	"	poljodjelac	potpretsednik	Pristaša J.N.S.
3.	Rakić Redo	"	"	odbornik	odpušteni opšt. redar.
4.	Vasiljević Milen	"	"	"	
5.	Prekodravac Ilija	"	"	"	odpušteni gradski redar.
6.	Ernenić Simo	"	"	"	
7.	Zemećnik Iven	"	"	"	Pristaša J.N.S.
8.	Milković Čedo	"	opšt. pisar	administrator	
9.	Dvorniković Milenko	"	ratar	sekretar	odpušteni opšt. namještenik.
10.	Gjurgjević Jovan	"	pret.opšt.	pretsednik nadzornog odoora.	pristaša J.N.S.
11.	Rusić Vaso	"	ratar		
12.	Kralik Antun	"	gostioničar		Pristaša J.N.S.

U Osijeku, dne 24.marta 1934.

Sreski načelnik:
Potpis.

M.P.

4. Popis Uprave četničkog udruženja u Čepinu prema dopisu Kotarskog načelstva Osijek od 24. III. 1934. godine.

Удружење Четника
 За Слободу и Част Отаџбине
 месни пододбор

14. III. 1934. год
 ОСИЈЕК

KRALJEVSKOJ BANSKOJ UPRAVI SAVSKE BANOVINE

u/

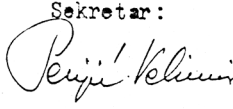
Z A G R E B U .

Ovom pododberu čast je najučtivije zameliti naslov, da nam se pe mogućnosti dodijeli u svrhu smeštanja kancelarije ovog Udruženja jedna presterija u zgradi biv. Županije u Osijeku.

Opravdavamo našu molbu time, što je pre kratkog vremena u Osijeku, ukinut ekružni inspektorat i prema tome verovatno će biti upražnjenih presterija, a osim tega u istoj se zgradi nalazi više društava.

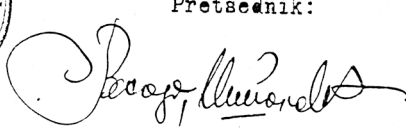
U nadi da će naslov, uzeti u obzir da ovo Udruženje radi čiste u nacionalne viteške patriotskom duhu, te našu molbu čim pre povoljno rešiti, ostajemo uvek spremni da položimo naše živote za ljubljenog Kralja i Otadžbinu.

Sekretar:

Pretsednik:

6. Zamolba Mjesnog pododbora Udruženja četnika za slobodu i čast otadžbine u Osijeku od 14. III. 1934. Banskoj upravi Savske banovine u Zagrebu za dodjelom prostorija u zgradi bivše Županije u Osijeku.

Sresko načelstvo u Osijeku.

Pov.broj 468/36. U Osijeku, dne 18 aprila 1936.

Priloge: Četničke organizacije, podaci.

Na Pov.II.D.Z.broj 2354/36 od 14-IV-1936 god.

KRALJEVSKEJ BANJSKOJ UPRAVI SAVSKE BANOVINE
Odsjek za državnu zaštitu.

Z A G R E B .

Posivom sa goreje naredjenje izvešuje se naslov, da na teritoriji poverenog mi sresa postoje četiri pododborna četničkih udruženja i to:

1. / ČETNIČKI PODODBOR U DALJU, osnovan je 31 januara 1935 god. i broji 44 člana.

Upravni odbor:
Predsednik: Radeo Orbljanović, ekonom iz Dalje;
Potpredsednik: Dr. Alojz Lesičković, opštinski lekar;
Administrativni: Nestor Grčić, opštinski pisar;
Blagojnik: Savo Simandić, učitelj.

Odbornici:
Veso Kerešović, ratar;
Cvetan Popović, ratar i dobrovoljac;
Mihov Gekić, penzioner;
Djordje Malinović, bogataš;
Ivan Stojčić, krojač;
Risto Čolović, ratar i dobrovoljac.

Nadzorni odbor:
Predsednik: Djordje Madeljković, koljičinovnik;
Sekretar: Luka Čonković, koljičinovnik;
Odbornici: Djordje Orbljanović, koljičinovnik;
Odbornik: Marko Belić, ratar i dobrovoljac.

U moralnom i političkom pogledu su svi članovi četničkog pododborna u Dalju ispravni.

2. / ČETNIČKI PODODBOR U BIJELOM BRDU, osnovan je 27 oktobra 1935 god. i broji 25 člana.

Predsednik: Ostoja Mihajlo, učitelj iz Bijelog Brda.

Upravni odbor:
Kovčević Vaso, ratar;
Marko Bojko, ratar;
Boris Bilutin, ratar;
Biljko Bilutin, ratar;
Boris Jantović, ratar;
Marko Bojko, ratar;
Boris Bilutin, ratar;
Bojanović Gruja, ratar.

U moralnom i političkom pogledu svi su članovi četničkog pododborna u Bijelom Brdu potpuno ispravni.

3. / PODODBOR ČETNIČKOG UDRUŽENJA U HRASTINU, osnovan je 2. decembra 1934 god. i broji 22 člana.

Upravni odbor:
Predsednik: Radeo Orbljanović, ekonom iz Dalje;
Potpredsednik: Kapetan Njegošević, ratar iz Dopsina;
Sekretar: Džordžević Radovan, bivši student Sumarstva;
Blagojnik: Zlatko Petro, ratar.

Odbornici:
Ivan Stojčić, ratar iz Dopsina;
Janković Radojko, ratar iz Dopsina;
Karić Savo, ratar iz Dopsina;
Boris Bilutin, ratar iz Dopsina;
Boris Bilutin, ratar iz Dopsina;
Boris Bilutin, ratar iz Dopsina;
Boris Bilutin, ratar iz Dopsina.

Nadzorni odbor:
Predsednik: Radeo Orbljanović, ekonom iz Dalje;
Potpredsednik: Kapetan Njegošević, ratar iz Dopsina;
Sekretar: Džordžević Radovan, bivši student Sumarstva;
Blagojnik: Zlatko Petro, ratar.

U moralnom i političkom pogledu većina članova su ispravni, dok ih između i takovi, koji su već bili kažnjavani, ali se nad njihovim redom i kretanjem vodi diskretna nadzor.

4. / PODODBOR ČETNIČKOG UDRUŽENJA U TENJU, osnovan je 23 aprila 1935 god. i broji 32 člana.

U moralnom i političkom pogledu svi su članovi četničkog pododborna u Tenju potpuno ispravni.

Upravni odbor:
Predsednik: Radeo Orbljanović, ekonom iz Dalje;
Potpredsednik: Ljubo Gopajević;
Sekretar: Ljubo Gopajević;
Blagojnik: Ljubo Gopajević.

Odbornici:
Ivan Stojčić, ratar;
Boris Bilutin, ratar;
Boris Bilutin, ratar.

Nadzorni odbor:
Predsednik: Radeo Orbljanović, ekonom iz Dalje;
Potpredsednik: Ljubo Gopajević;
Sekretar: Ljubo Gopajević;
Blagojnik: Ljubo Gopajević.

Nakon raspuštanja četničkog pododborna u Brdnu 9-XII-1935 god. i u Čepinu 10-XII-1935 god. rad u ostalim četničkim pododbornima na teritoriji sresa osječkog potpuno je u zastoji, obzirom na stroge opomene date od strane potpisnog, da će se i za nepravilni prekršaj njihovi pododbori raspustiti.

- 3 -

Postojeće postojećih četničkih pododborna na teritoriji sresa osječkog sveden na minimum i ne izaziva nikakav incident, kao ni plemensku ni versku netrpeljivost-to sam mišljenje, da bi isti mogli i nadalje opstati.

O radu i kretanju pojedinih članova pomenutih pododborna vodi se strogi nadzor i koliko se opazi na šta nepoželjno postupice se zakonski i staviše se predlog naslova za raspuštanje dotičnog pododborna.

Koli se prednji izveštaj uneti na znanje.

Sreski načelnik:
[Signature]

8. Izvešće Kotarskog načelstva u Osijeku od 18. IV. 1936. upućeno Banjskoj upravi Savske banovine u Zagrebu u četničkim pododbornima i članovima njihovih uprava na području osječkog kotara u Dalju, Bijelom Brdu, Hrastinu i Tenju.

PRETSTOJNIŠTVO GRADSKJE POLICIJE U OSIJEKU.

POV.broj: 758 - 1936.

U Osijeku,dne 19.aprila 1936.

P r e d m e t : Četničke organizacije,podaci.

Na POV.II.broj:2354 od 14.ov.mj.

KRALJEVSKOJ BANSKOJ UPRAVI,UPRAVNOM ODELENJU II.POV.

Z A G R E B .

Udovoljujući gore citiranom naredjenju predlaže se sledeći izveštaj:

Od godine 1933.postoji u gradu Osijeku Pododbor Udruženje četnika,kojemu je od osnutka na čelu ovdašnji čaraparski obrtnik Išpanović Vlado.Pododbor broji oko 30 članova.

U glavnom,može se reći,pododbor u toku prošle,kao i u toku ove godine,nerazvija nikakav rad,a najmanje kakav koristan rad.

Pretsednik pododbora,članovi uprave i ostali članovi organizacije bez ikakovog su ugleda,mnogi od njih sprovedeni su u krivičnoj evidenciji kod ove vlasti,radi raznih policijskih istupa i krivičnih dela.

Sam predsednik,u pomanjkanju naobrazbe i kulture,a ista tako i ostali članovi uprave,u kojoj nema ni jednog intelektualca ili vidjenijeg političkog radnika,nepružaju po svojim opštim i moralnim kvalifikacijama baš nikakovu garanciju,da će se u svome radu isključivo pridržavati društvenih pravila i da neće to udruženje iskoristiti u svoje lične svrhe.

Radi toga ovo je Pretstojništvo mišljenja,da bi pododbor četničkog udruženja u Osijeku trebao likvidirati odnosno,da se raspušti.

Primećuje se na koncu ovoga izveštaja,da je počasni predsednik spomenutoga pododbora Komandant Osječkog Vojnog Okruga pukovnik g.Simović Šćepa,koji ali sa pododborom sem titule začasnog predsednika nema nikakove veze,ni uticaja na rad i delovanje.

PRETSTOJNIK GRADSKJE POLICIJE:

9. Izvešće Predstojništva gradske policije u Osijeku od 19. IV. 1936. upućeno Banskoj upravi Savske banovine o četničkom udruženju u Osijeku.

издавачки центар у Београду
Београд, 31 децембра 1938 године
Цена рач. Поштом бр. 17.004

УВАЈТЕ ЈУГОСЛАВИЈУ!
ЈАНЕТ ЈЕ СВЕТИ ТВОЈ!
ВАЉЕМО ЈУГОСЛАВИЈУ!

Југословенска стража

Званични орган Главног одбора Четничког удружења

Уредништво и издаваштво: Милорад Улаха 3,
Телефон 26-536. - Изања Јапанити власник.
- Рукопис се не враћају -

Директор:
КОСТА ПЕТРАЈИЋ - БОЈВОДА
Претседник Главног одбора Удружења четника

Претплата годишње: 40 динара
За иностранство: 100 динара

Број 166/7
Година V

ШЕШ ВОЗ ГОВОРИ
**РЕД, РАД,
ДИСЦИПЛИНА И
ИМОПУЗДАЊЕ**

Националисте на окуп!

НЕПОКХОДНА - ПОТРЕБА СТВАРАЊА ЈАКОГ НАЦИОНАЛНОГ
ФРОНТА

Службени део

Удружење четника у Чепину одржало је скупштину и изабрало нову управу. Претседник Милан Романић, шпрег Никола Секулић, благајник Радослав Мијатовић, секретар Радивоје Ракић, чланови Вито Мијатовић, Стеван Романовић, Цветко Амићић, Милан Тавриловић, Видоје Радолић и Богољуб Мањаревић, Надзорни одбор претседник Омер Радишић Војин Михаљевић и Радивоје Ходшан.

Пододбор Бело-Брдо и Сарвац одржао је годишњу скупштину, на којој је акламацијом изабрана ова управа: претседник Лаз Досеђел, свештеник, секретар Богдан Ивачевић, учитељ, благајник Крсто Гајдашевић, општински и чланови управе Јово Нишкић, Милан Ковачевић и Милутин Марић, Надзорни одбор: претседник Вицје Трифунковић, учитељ, чланови Вошко Борич и Трујо Војанкић.

Осечки четници одржали су годишњу скупштину, где је изабрана нова управа: претседник Гвојин Емил, претседник Чупић Здралко, секретар Немањ Матић, благајник Душан Жугић, чланови управе Богољуб Мањаревић, Милуновић Војислав, Душан Шомер и Новаковић Владимир. Претседник Надзорног одбора С. Трифунковић.

11. Beogradska "Jugoslovenska straža", kao službeni organ Četničkog udruženja, izveščivala je o četničkim proslavama, godišnjim skupštinama te o osnivanju i izboru uprava novoosnovanih Pododbora Udruženju četnika za slobodu i čast otadžbine i na osječkom području kao što je predočeno osnivanje četničkih pododbora 1938. u Čepinu, Bjelom Brdu i Osijeku (i 1939.).

Sresko načelstvo u Osijeku.

Pov.broj 462/40.

U Osijeku, dne 18 ožujka 1940.

Predmet: Pokret "Srbi na okup" otcjepljenje i
odvajanje općine Dalj i Bijelo Brdo
iz Banovine Hrvatske.-

Na Pov.I.D.Z.broj 13026/40

BANSKA VLAST BANOVINE HRVATSKE
Odjeljak za državnu zaštitu

Z A G R E B

U vezi: gornjeg naloga Načelstvu je čast dostaviti slijedeći izvještaj:

U prvom poluvjeka siječnja mjeseca tek.god. povedena je u općini Dalj, područje ovog sreza živa akcija sakupljanjem potpisa među Srbima za izdvajanje općine Dalj iz sastava banovine Hrvatske. Ovu akciju vodio je tadašnji predsjednik općine daljske Ajduković Marko, posjednik iz Dalja, star 47 godina, a u ovoj akciji uzeli su učesća i pojedini članovi općinske uprave.-

Jednaku akciju poveo je u Bijelom Brdu općinski predsjednik Stanković Dušan, ratar iz Bijelog Brda.-

Imenovani inicijatori ove akcija za otcjepljenje općine Dalj i Bijelo Brdo iz Banovine Hrvatske istaknuti su pristaše JRZ. Ova akcija naišla je među Srbima na priličan odziv.-

Zbog ovog nedozvoljenog rada kao i zbog neurednosti u vođenju općinskih poslova smanjeni su riješenjem Banske Vlasti Ajduković Marko i Stanković Dušan sa položaja predjednika pomenutih općina zajedno sa cijelom općinskom upravom, te su zatim od strane Sreskog načelstva postavljene privremene općinske uprave sa novim predsjednicima na čelu.-

Ovom promjenom prestala je na području sreza osječkog svaka akcija za izdvajanje pojedinih mjesta iz Banovine Hrvatske, te je time ovaj "Pokret" na ovdašnjem području izgubio svaku aktuelnost.-

Molba se predložila izvještaj uzeti na znanje.-

Zamjenjuje sreskog načelnika
Sreski podnačelnik:

[Handwritten signature]

12. Izvješće Kotarskog načelstva u Osijeku upućeno 18. III. 1940. Banskoj vlasti Banovine Hrvatske o pokretu "Srbi na okup" na osječkom kotaru, akciji njegovih sudionika za odcjepljenje i odvajanje općine Dalj i Bijelo Brdo od područja Banovine Hrvatske te poduzetim mjerama banske vlasti kako bi se ta aktivnost onemogućila.

Summary

ESTABLISHMENT AND ACTIVITIES OF CHETNIK ASSOCIATIONS IN THE OSIJEK CITY AND DISTRICT IN THE MONARCHY OF YUGOSLAVIA (1918-1941)

Ever since its establishment, the chetnik association, as well as the greater Serbian politics at large, included Osijek and the Osijek district within the sphere of their interest. This was not so surprising given that Osijek and its district, as well as all of Slavonia, had always been deemed a part of their myth of Great Serbia. Their attempts to make the myth a reality met with unfailing support of the ruling Serbian expansionist circles, primarily of those from the Radical and the Democratic Party camp, who were the founders of the first chetnik associations in the first place. The administrative partitioning of the Osijek district (extraction of the western areas and foundation of the special Valpovo district) was orchestrated to produce a relative Serbian majority in the newly founded district area. Moreover, after subsequently taking over the government over the new district, they also maneuvered themselves into positions of power in the city of Osijek, which they gradually had to abandon following the 1938 elections and the creation of the Banovina of Croatia. These changes were best reflected in the political trends, and especially in the election results of the time. The chetniks also had a special mission to complete in the Osijek area, given its nationality structure (Croatian and other non-Serb peoples' majority) and geographical position (along the rivers Drava and Danube, a point of convergence of North-South and East-West traffic routes, but also a link between the Serbs in the East in Vojvodina and Serbia, via the Danube border and the Danube bridge close to Erdut, with those in west Slavonia); the mission was to help the Serbian expansionist authorities first, to suppress the communist movement which had a majority non-Serb membership, especially in Osijek (1920/21), and then, in particular, to suppress the Croatian national movement gathered around the Croatian Peasant Party (HSS), while simultaneously performing a serbisation of the area. As a result of this agenda, eight colonies were established which were populated with about 3.000 mostly Serbian volunteers and where a government was established over which the greater Serbian parties had a firm hold until they were forced to relinquish the power following the 1938 elections and the establishment of the Banovina of Croatia. The mission had other effects as well. Namely, immediately following the establishment of the *Association of Serbian Chetniks Petar Mrkonjić – For King and Fatherland* (the so-called Račić chetniks) in 1924, in the same year the Belgrade chetnik authorities established their first board in Slavonia and Baranja in Osijek – *Regional Chetnik Board for the Osijek Region and Baranja* and launched its publication *The Voice of Serbian Chetniks*. At the same time the *Local Chetnik Board in Osijek* was established (which had the competence of a district board), and then the *Local Chetnik Boards in Čepin and Dalj* which numbered over 100 chetniks at the time. Ever since their inception, all these associations were most intimately integrat-

ed into the structures of the local government and of the police force, whose key figures were nonetheless members or heads of such associations. As this chetnik association had a marked Serbian flavor and as it most manifestly represented the great-serbian expansionist politics, its emergence and active presence sparked off strong and decisive resistance of the inhabitants of Osijek and of Osijek county, especially of Croats, but also of Germans and Hungarians, mostly those associated with the HSS. The resistance was even reinforced by a small, though politically significant, portion of Serbs gathered around Pribičević's Independent Democratic Party (SDS) after 1927, when the party joined with the HSS to form a Peasant-Democratic Coalition (SDK). Thus even those Serbs became targets of chetnik attacks. Following the imposition of dictatorship in July 6, 1929 and the proclamation of the Kingdom of Yugoslavia, these overly zealous Serb sentiments led to the prohibition of activities of this chetnik association. Their activities were stopped in general, and so too in Osijek and Osijek district area.

Most its members then joined the unique chetnik organization – *Association of Chetniks for the Freedom and Honor of Fatherland*, headed by Voivode Kosta Pećanac. As the chetniks gave their full support to King Alexander's dictatorship (mostly under the credo: "For King and Fatherland", and "One King, One People, One Country") they were given free rein to pursue their activities. This had led to the launching of boards of this chetnik association in Osijek (since 1930), Čepin and Dalj (since the beginning of 1934), in Hrastin (since the end of 1934), Tenja, Bijelo Brdo, Erdut and Petrova Slatina (from 1935) and in the Stepar farms, in the vicinity of Dalj (since 1938). Some of these boards were only active at intervals, however, they gathered around 500 chetniks. These boards worked in unison with around 20 chetnik boards from the surrounding districts, some of which also had members from the Osijek area (such as e.g. in Silaš, Palača, Ada, Šodolovci from the then Vukovar district and Čepinski Martinci from the Valpovo district, which later came to be annexed to the Osijek district). In the mid-1930s their membership started to grow gradually and the network of their organizations started to spread throughout the entire Kingdom of Yugoslavia (to 450 chetnik subboards numbering 213.000 members), and through the Osijek district. The chetniks took special impetus from the assassination of King Alexander in Marseilles (October 1934) and from the 1935 elections, when a host of new subboards of chetnik associations was established in the surrounding districts (especially in those in its closest proximity: the Vukovar, Vinkovci, Đakovo, Valpovo, and Sombor district), with whom those from the Osijek district worked in liaison. Such activities were also encouraged by the president of the chetnik association, Voivode Kosta Pećanac, who visited the chetnik manifestations staged in Osijek, Čepin and Dalj, but also in the surrounding towns and places e.g. Vukovar, Borovo and Đakovo. Around that time most serious clashes occurred at several places in Slavonia, between the authorities and some chetniks on the one side, and Croatian peasants on the other side, which at times ended in bloodshed (for example in Sibinj and Slavonski Brod in February 1935 when 15 villagers were killed, several were wounded and several dozens were arrested, tortured and some sentenced to 8 months up to 3 years of imprisonment). Such clashes were many, mostly brawls arising during celebrations of different kinds, ending in people being wounded or even killed, e.g. in Osijek, Čepin and Erdut. This had led the officials to temporarily dissolve the chetnik boards. However, that did not stop the brutal terrorism of the government and the chetniks in Osijek's region and surrounding areas of Slavonia from happening over the course of several months, usually resulting in new

Croatian casualties. Nevertheless, these events also backfired, producing a converse effect – the homogenization of Croatian people around the HSS in the Osijek area (which particularly showed in its landslide victory in the May elections in 1935), but also the emergence of a group of members of the Ustasha movement, whose aim was to establish an independent Croatian state outside the bounds of Yugoslavia. At the same time the worker's movement gained momentum as well as the activities of the illegal Communist Party of Yugoslavia, notwithstanding occasional raids (such as the one in 1936), arrests and convictions of individuals or groups of communists. That is why, given the altered political scene after 1935, not only in this region but also nation-wide and internationally, the authorities had to let up. Towards the end of 1935 this led to an official ban of chetnik associations' public activities in many surrounding Slavonian areas, and later in Savska banovina. However, this ban did not apply to the chetnik organisations in Osijek and in the Osijek district. Thus, not only did they not stop their activities until the beginning of the Second World War in 1941, but they even formed new such organizations. The same was the case in the surrounding districts (Vukovar, Vinkovci, Valpovo), and in those across the Drava and Danube (Darda and Sombor) in the Dunavska banovina. There is no doubt that this could not have happened had it not been for the wholehearted support of Grand Serbian political authorities in Belgrade and the network of connections to the key figures of authority in these areas. However, there came to one key moment in the area of Osijek – namely, the 1938 election victory of HSS and SDS, who gradually came to take over the government, a process which was further reinforced by the establishment of the autonomous *Banovina of Croatia* (August 1939) within the Kingdom of Yugoslavia, which encompassed Osijek and the whole of Slavonia together with a part of western Srijem. The establishment of the Banovina of Croatia was opposed by all Serbian parties, except the SDS, by the nationalist and greatserbian organizations and associations, the military and the Serbian Orthodox Church, who deemed the Banovina of Hrvatska a threat to Serbs and to the future of the country. To prevent the constitution and operation of the Banovina of Croatia, they launched the movement «*Serbs, unite!*» aiming to join the other 6 banovinas east of Banovina of Croatia, into a single administrative unit under the name «*Serbian lands*», i.e. «*The Great Serbia*». This unit was also to include all those portions of the Banovina of Croatia where there was a Serb majority, as well as those areas which leaders of the «*Serbs, unite!*» movement deemed geo-strategically and politically important, i.e. theirs, including the Osijek area. They set about implementing this agenda by supporting field activities of their members and their like-minded followers. This program involved concerted action of all the chetnik organizations from the Osijek area and the surrounding areas of eastern Croatia. This became most evident following the establishment of the «*Serbs, unite!*» movement in those areas, and transpired from their common requests that portions of the Osijek and Vinkovci districts, as well as the whole of Vukovar, Šid and Ilok district be severed from the Banovina of Croatia and annexed to the Dunavska banovina, and ultimately to the so-called «*Great Serbia*». The authorities of Banovina of Croatia banned further public activities of this movement (in the Osijek district as well) and in the municipal elections in the Banovina in May 1940, HSS and SDS overwhelmingly won over the greatserbian political forces in the Osijek region (namely, the Yugoslav Radical Community (JRZ) only won in Tenje, and SDS in Bijelo Brdo and Dalj, with HSS winning elsewhere). This was of immense importance given that the War was approaching at an ever faster pace. Still, public activities of the chetniks in the Osijek

area, whose organizations numbered around 1000 people, mostly Serbs, years of power enjoyed by pursuers of the greatserbian expansionist politics, the colonization of around 3000 mostly Serbian volunteers and posting Serbs at important positions within administrative and government bodies, who then implemented the measures of such politics, had led to a significant deterioration of the inter-national relations at the time. The repercussions of their politics had left a permanent mark on the Croatian and other non-Serb people. This interwar period was thus just a preface to the events that ensued after the War. Namely, after the War the sentiments became extremely radical, which, given the wartime conditions, had tragic consequences for the Serbs who suffered under the Ustasha regime, but also for Croatians and other non-Serbs under the impact of pursuers of the Chetnik agenda during the Second World War (1941-1945). It is no coincidence that chetnik terrorist groups were again formed after the war in 1946, in Dalj, Tenje and Čepin, but they were banned by the communist authorities, and their members were mostly sanctioned. Still, the chetnik ideology persisted, and 45 years later reared its ugly head again, in an even fiercer shape and form and with even more tragic consequences around the city of Osijek.

(Prijevod sažetka: *Gabrijela Buljan*)

Key words: Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes / Kingdom of Yugoslavia, chetnik organizations, Osijek, Osijek district.